

Zaniklý Schwarzenbach

EXKURZY I–XII

Tomáš Klír,
s příspěvky
Hauke Kenzlera
a Ondřeje Maliny

Obsah

Exkurz I	4
Kolonizační újezdy a významné donace církevním institucím v okolí Slavkovského lesa	4
Základní literatura	4
A–E, G, I	4
E–M	4
Exkurz II	6
Leuchtenberská léna na Loketsku podle nejstarší lenní knihy (poslední třetina 14. století)	6
Edice:	6
Literatura a edice uvedené v komentáři	6
Vysvětlivky:	6
Exkurz III	20
Patronátní práva k vybraným kostelům na Loketsku 1354–1419.	20
Edice:	20
LC	20
Exkurz IV	23
Leuchtenberská léna na Loketsku podle mladších lenních knih (první třetina 15. století)	23
Edice:	23
Vysvětlivky:	23
Exkurz V	28
Důlní činnost v západní části Slavkovského lesa	28
1. Úvod	28
2. Novověká těžba a výskyt kovových rud	28
Lobský potok a Velká Libava	28
Oblast Šmrkovec–Milíkov–Podlesí–Žitná	29
Stříbro u Pramenů	30
Zlato ve Slavkovském lese	31
3. Nejstarší zprávy o těžbě drahých kovů ve Slavkovském lese (2. polovina 14. století)	31
Mariánskolázeňská vrchovina (Tepelská vrchovina)	31
Krásenská vrchovina (Slavkovský les)	32
4. Souhrn	34
Prameny a literatura	34
Exkurz VI	36
Sídlní formy vsí v západní části Slavkovského lesa	36
Císařské otisky plánů stabilního katastru	36
Exkurz VII	53
Sídlní formy vsí při Lipoltovském potoce	53

Exkurz VIII.	58
Francký lán	58
1. Úvod	58
2. Vyměřování plužin a vsí	58
3. Francký lán	59
4. Stavební plán franckého lánu	59
Literatura	60
Exkurz IX	62
Smrkovec ve Slavkovském lese: sociálně-ekonomická analýza raně novověké horské vsi	62
1. Obecná charakteristika horských terénů	62
2. Smrkovec – celková charakteristika	63
3. Plužina	64
Shrnutí	65
4. Souhrnný popis zemědělského systému (1785)	66
5. Obilní produkce (1785)	67
6. Chov hospodářského zvířectva (1785)	68
7. Zemědělská výroba jednotlivých usedlostí (1785)	70
8. Shrnutí	70
Literatura	72
Exkurz X (Hauke Kenzler)	74
Bemerkungen zur magnetischen Prospektion	74
Methodische Grundlagen	74
Ablauf der Messungen und Auswahl der Flächen	74
Auswertung und Ergebnisse	75
Fläche 1.	75
Fläche 2.	76
Fazit	76
Literatur	76
Exkurz XI (Ondřej Malina)	79
Analýza LiDAR dat	79
1. Aplikace leteckého laserového skenování v archeologii	79
2. Srovnání leteckého laserového skenování s pozemním měřením	80
3. Metoda	81
Literatura a prameny	82
Exkurz XII	89
Majetková stratifikace rolnictva v předhusitských Čechách	89
Klíčové prameny	95
Literatura a prameny	97

Exkurz I

Kolonizační újezdy a významné donace církevním institucím v okolí Slavkovského lesa

Srov. obr. 9.3. v tištěné publikaci.

Základní literatura

A–E, G, I

- Jürgen DENDORFER, *Adelige Gruppenbildung und Königsherrschaft. Die Grafen von Sulzbach und ihr Beziehungsgeflecht im 12. Jahrhundert* (= Studien zur bayerischen Verfassungs- und Sozialgeschichte 23), Kallmünz 2004, s. 13, 149, 233–239, 286–288, 410–419.
- Innes HÄUSLER, *Der Beitrag des slavischen Siedlungsträgers zur Raumerschließung in der Oberpfalz – eine historisch-geographische Analyse*, Regensburger Beiträge zur Regionalgeographie und Raumplanung 9, Regensburg, s. 1–175 (zde s. 121).
- Reinhard HÖLLERICH, *Rehau-Selb. Ehemaliger Landkreis Rehau und ehemals kreisfreie Stadt Selb* (= Historisches Ortsnamenbuch von Bayern, Oberfranken 3), München 1977, s. 74–76.
- Tomáš KLÍR, *Hydronymie Chebska v kontextu severovýchodního Bavorska. K otázce jazykových poměrů v raném středověku – The Hydronymy of the Cheb District in the Context of Northeast Bavaria: On the Question of the Language Situation in the Early Middle Ages*, In: *Præhistorica* 32 (2014), s. 173–223 (zde s. 211–213).
- Tobias KÜSS, *Die älteren Diepoldingen als Markgrafen in Bayern (1077–1204): adlige Herrschaftsbildung im Hochmittelalter* (= Münchner Beiträge zur Geschichtswissenschaft 8), München 2013, zvl. s. 98, 103–104.
- Hans-Jürgen NITZ, *Mittelalterliche Raumerschließung und Plansiedlung in der westlichen regio Egere als Teil des historischen Nordwaldes*, *Oberpfälzer Heimat* 35 (1991), s. 7–55.
- Heribert STURM, *Districtus Egranus. Eine ursprünglich bayerische Region* (= Historischer Atlas von Bayern – Altbayern II/2), München 1981, s. 17–20, 30–31.
- Heribert STURM, *Neustadt a. d. Waldnaab – Weiden: Gemeinschaftsamt Parkstein, Grafschaft Störnstein, Pflegamt Floß (Flossenbürg)* (= Historischer Atlas von Bayern. Altbayern 47), München 1978, s. 10.
- Heribert STURM, *Tirschenreuth* (= Historischer Atlas von Bayern – Altbayern 21), München 1970, s. 15–18.

E–M

- Jaroslav FIALA, *Osídlení Sedlecka na přelomu 12. a 13. století*, *Minulostí Západočeského kraje* 28 (1992), s. 33–83.
- Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Vývoj osídlení na panství kláštera v Teplé ve 13. století – Settlement's Development of the Environs of the Teplá Monastery in the 13th Century*, *Historická geografie* 28 (1995), s. 71–92.
- Jiří KEJŘ, *Císař Friedrich Barbarossa jako pán západočeské provincie sedlecké (loketské) – Kaiser Friedrich Barbarossa als Herr der westböhmisches Provinz Zettlitz*, in: *Collectanea opusculorum as iuris historiam spectantium Venceslas Vanecek septuagenario ab amicis discipulisque oblata*, Praha 1975, s. 11–27.
- Josef LINZ, *Die Grenze zwischen Böhmen und dem historischen Egerland*, rukopis disertační práce, Deutsche Universität, Prag 1930, s. 5–23, 31–43, 68–70.
- Karel NOVÁČEK, *Kladrubský klášter 1115–1421. Osídlení – Architektura – Artefakty*, Plzeň 2010, s. 127–140.
- Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Středověká kolonisace v zemích českých* (= *České dějiny* I/5), Praha 138, s. 544–587.
- Tomáš VELÍMSKÝ, *Trans montes, ad fontes! (Přes hory, k pramenům!) K roli újezdů při středověké kolonizaci středních a vyšších poloh na území severozápadních Čech – Trans montes ad fontes! Zur Deutung der mittelalterlichen Kolonisation von mittel- und hochgelegenen Gebieten in Nordwestböhmen*, Most 1998, zvl. s. 112–117.

Tabulka I.1. Kolonizační újezdy a významné donace svědčící o sídelním postupu do podhorských a horských oblastí v okolí Slavkovského lesa.

Kód	Název	Obdarovaný	Donátor	Rok prvotní donace (někdy jen předpokládáno)
A	Otnantův újezd	Ministeriál Otnant	Jindřich IV.	1056
B	-	Kláster Berchtesgaden	Berengar I. ze Sulzbachu	cca 1100
C	-	Kláster Reichenbach	Děpolt III. z Giengen a jeho ministeriálové	1125 a později
D	Bělický újezd (Vielitz – Weißenbach)	Kláster Benediktbeuren	Děpolt III. z Giengen	1133
E	Lubský újezd	Kláster Waldsassen	Friedrich Švábský; Vladislav II.; Bedřich	1154–1165
F	Újezd Mähring	Kláster Waldsassen	kníže Bedřich	1181
G	Jeruzalémský újezd (1183, ?) a Vidžínský újezd (1233)	Johanité Tepelský klášter (koupě)	kníže Bedřich (1183, ?); královna Konstancie (prodej 1233)	1183 (?); 1233 (prodej)
H	Chodovský újezd	Kláster Waldsassen	kníže Jindřich (konfirmace)	před 1196
I	Žandovsko	Tepelský klášter	kníže biskup Jindřich	1197
J	Tachovsko a Kurojedský újezd	Kladrubský klášter	kníže Vladislav I. a další	1115 a později
K	Hroznětínský újezd	Kláster Waldsassen	Hroznata Tepelský	před 1213
L	Velichovský a Vojkovský újezd	Doksanský klášter	Velichovský: Vladislav II. Vojkovický; Bedřich se svolením Fridricha Barbarossy (listinná svědectví pozdější)	Velichovský újezd: před 1173 Vojkovický újezd: před 1189
M	Tepelsko	Tepelský klášter	Hroznata Tepelský	1197–1233

Exkurz II

Leuchtenberská léna na Loketsku podle nejstarší lenní knihy (poslední třetina 14. století)

Srov. *kap. 9.3., 10.4.–10.5.* a *obr. 9.4.* v tištěné publikaci.

Edice:

Georg VÖLKL (ed.), *Das älteste Leuchtenberger Lehenbuch*, Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg 96 (1955), s. 277–404.

Heinrich GRADL, *Beiträge zur Geschichte Nordwestböhmens*, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 26 (1888), s. 266–282 [Zastaralý výťah z leuchtenberských a nohaftských lenních knih].

Literatura a edice uvedené v komentáři

LC srov. Josef EMLER – František Antonín TINGL (ed.)
RBM srov. Jiří SPĚVÁČEK – Jana ZACHOVÁ (ed.)
MonBoi srov. *Monumenta Boica*

Josef EMLER – František Antonín TINGL (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I–V*, Pragae 1865–1899.

Heinrich GRADL, *Die Chroniken der Stadt Eger*, Prag 1884.

Heinrich GRADL, *Geschichte des Egerlandes (bis 1437)*, Prag 1893.

Monumenta Boica 27: Monumenta Monasterii Reichenbach, München 1829.

Heinrich KRAUS, *Die Flurnamen der Gerichtsbezirke Königswart und Marienbad und ihre Auswertung für die Siedlungsgeschichte*, rukopis disertační práce, Deutsche Universität, Prag 1940.

Karl SIEGL, *Das Egerer Achtbuch aus der Zeit von 1310 bis 1390*, Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 39 (1901), s. 227–271.

Friedrich Wilhelm SINGER (ed.), *Das Nothaftische Lehenbuch von 1360. Besitz und Verwaltung der Reichsministerialen Nohaft im Historischen Egerland, Faksimile und Übertragung des Originals im Bayerischen Hauptstaatsarchiv München*, Arzberg – Hohenberg 1996.

Jiří SPĚVÁČEK – Jana ZACHOVÁ (ed.), *Regesta diplomatica necnon epistolaria Bohemiae et Moraviae 5: 1346–1355*, Pragae 1958–2005.

Michl URBAN, *Geschichte der Städte Königswart und Sandau: Ein Beitrag zur deutschen Geschichte Böhmens*, Mies 1894.

Tomáš VELIČKA, *Lantkrabata z Leuchtenberka v politice lucemburských králů a jejich lenní knihy s ohledem na majetky na Chebsku a Loketsku – Landgrafen von Leuchtenberg in der Politik der luxemburgischen Könige und ihre Lehenbücher in Hinsicht auf die Besitztümer im Eger- und Elbogenland*, Sborník muzea Karlovarského kraje 22 (2014), s. 169–196.

Vysvětlivky:

+ zaniklá lokalita (zánik lokalit po 1945 ignorován)
mhd mittelhochdeutsch

Držitel léna	Předmět léna	Poznámka pisáře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komentář	Fol. v orig.	Str. edice
Nota das sind di vesten, di von den vorgenannten Herren zu lehen gen						
Engelhart von Kungswart und Sandaw	Amasgrün	hat es dem Nothaft verchauft, der hat das fürbas dem vom Risenburg verchauft	Úbočí Amonsgrün	Ante quem: 1364 Engelhart z Kynžvartu je naposledy zmiňován roku 1359 (<i>Gradl 1893, 225</i>) a o pět let později pak již jeho vdova v Bavorsku (<i>MonBoi 27, č. 249</i>). Z pozdější listiny je známo, že Engelhart svůj podíl v Kynžvartě a leuchtenberské léno tvrz Úbočí s příslušenstvím prodal Albrechtu Nothaftovi. Od jeho synů pak tyto majetky roku 1373 koupil Boreš z Oseka (<i>Gradl 1883, 327–328</i>).	2	287
(Engelhart von Kungswart und Sandaw)	Plikchenstain	-	-	-		
Ellpogner Lanndt Das sind lehen Erberger Lewt in dem Egerlant					23r	341
Busla Hertenberger und sein vettern	das dorf Rökkendorf	das leihen si fürbas	Žitná Rockendorf	Cca 1360-1395 Bohuslav bylo časté jméno v rodě Hertenberků. K roku 1361 byli uváděni bratři Bohuslav a Albert z Hertenberka, synové Havarta z Hertenberka, jako jedni z patronů kostela v Lomnici u Sokolova (<i>LC I/1, s. 166</i>). V dalších pramenech byl uváděn Bohuslav (Buslab, Buzlab, Butzlabe, Butzlab) z Hertenberka, roku 1395 úředník leuchtenberského lantkrabího (<i>Siegl 1901, 420–421; Urban 1894, 28</i>).	23r	341
	vier hof zu Lieba		Libava Liebau			

Držitel léna	Předmět léna	Poznámka pisáře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komentář	Fol. v orig.	Str. edice
Part Hertenberg	einen sicz zu Milikaw	-	Milíkov Miltigau	Cca 1361–1370 (Part z Hertenberg) Post 1395 (Hynčík Pluh z Rabštejna)	23r	341-342
	was er da hat und was der Pernstainer zu Krotensee und zu Schonvicht hat gehabt	das hat er gechaufft	Mokřina a Smrkovec Krotensee, Schönficht	Albrecht řečený Part z Hertenberg, syn Konráda z Hertenberg, připomínán jako jeden z Hertenbergů držících patronátní právo nad kostelem v Lomnici u Sokolova (1361, <i>LC I/1</i> , 166). Konrád Bernsteiner, držitel nothaftského léna u Kynšperka, cca 1370 (<i>Singer ed. 1996</i> , 171).		
	ein hof zu Milikaw	das hat Hingschik Phlüg, und der Seleny von seiner wegen, und sein meins Herren man	Milíkov Miltigau	Hynčík Pluh získal majetky u Kynžvartu roku 1395 23r		
Nyklas von Tesschaw und seins bruder kinde	seinen hof zu Teschaw	-	Těšov Teschau	-	342	
	einen hof zu Schonvicht	-	Smrkovec Schönficht	-		
	zu Swerczenbach zwen hof und ein viertail	-	+ Schwarzenbach	-		
	zu Wolfhartsgrün dritthalben hof	-	+ Wolfhartsgrün	-		
	holcz zu der Zeidelweide	-	pravděpodobně ves Brtná (Zeidelweide), ale pomístní jméno	K pomístním jménům Zeidelweide ve sledované oblasti srov. <i>Kraus 1940</i> , 56. Les v Zeidelweide (Brtné /?) držel také Hanuš Wassermann z Kynšperka.		
	in der Fichtaw das holcz	-	-	Obecné označení jehličnatého lesa (mhd. viehtach). Pomístní jméno „Fichtau“ v lese nad Milíkovem a Těšovem, v novověku doložené na kat. ú. Milíkov (srov. také <i>Kraus 1940</i> , 69).		
	das holcz Püchech zwischen Krotensee und Tesschaw	-	-	Obecné označení listnatého lesa (mhd. buoach). V novověku odpovídající pomístní jméno s jistotou nedoloženo (<i>Kraus 1940</i> , 71).		
	das weidach zwischen Milikaw und Tesschaw	-	-	Obecné označení pastvin s křovinami (mhd. widach). V novověku odpovídající pomístní jméno nedoloženo (<i>Kraus 1940</i> , 71).		
	den Arbaizberghalben	-	-	Pomístní jméno dominantní hory (Javořík, 708 m n. m.) nad Podlesím.	23r	342

Držitel léna	Předmět léna	Poznámka pisaře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komentář	Fol. v orig.	Str. edice
Heinrich von Kungspereg	seinen hof, da er auf siczt	1) was er hat an dem gericht zu Krotensee und di drey hof zu Doberhof, di sind verlichen meiner eelichen wirtinn Annen 2) di egenannten gut, di Hainrich von Kungspereg von uns zu lehen hat, di hab wir Pernharten dem Hirsawer zu im verlichen, der ist tode	Smrkovec Schönficht	Srov. příbuzenské vztahy cca 1350 (<i>Siegl 1901</i> , 251). Srov. léna Hanuše Wassermana níže.	23r	342
	sechs hof zu Schonfiecht und den krehszen und ein müll auch zu Schonfiecht		Těšov Teschau			
	Teschaw das dorf an ain hof		Mokřina Krotensee			
	zu Krotensee vier hof		Dobroše Dobrassen			
	Choberssen drey hof		-			
	und die gut mit aller ir zugehorung an holcz, an wisen, an wasser		-			
Wolfel Plankchner	seinen hof, da er auf siczt, zu Rölischgrün	-	Návrší Rolessengrün	Předpokládáme příbuzenský vztah k: 1. Wolfhartu Planknerovi z Kynšperka, jenž byl uváděn jako spolupatron kostela ve Smrkovci roku 1355 (<i>LC I/1</i> , s. 41). 2. Wolfhartu Planknerovi, manovi z Kynšperka, jenž byl uváděn jako spolupatron kostela ve Smrkovci roku 1368 a 1377 (<i>LC I/2</i> , 98; <i>LC III-IV</i> , 62).	23v	342
ein burger von Elnpogen der Geschrei	vierzehn phunt gelcz zu Rudolczgrün	-	Rudolec Ruditzgrün	-	23v	342
Hanns von Haslach	siben gut zu Haslach	-	Hazlov Haslau	Cca 1373–1382 Hanuš z Hazlova (1373: <i>Siegl 1901</i> , 381; 1382: <i>Gradl 1893</i> , 257)	23v	342
	seinen sicz daselbst			-		
Aelbel der Ratsamer	ein gut zu Haslach	-	-	-	23v	342

Držitel léna	Předmět léna	Poznámka písaře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komentář	Fol. v orig.	Str. edice
Engehart, Wiczlin, Gumprecht, Jerisla, all von Kungswart genant	kirchensacz von Fronaw	di obgeschriben güet leihen si fürbas	Vranov Frohnau			
	die vesten zu Plickchenstain		+ Plickenstein			
	das dorf halbs zu Fronaw		Vranov Frohnau			
	das dorf halbs zu Ebnöde halbs		Rovná Ebmeth			
	das dorf zu Schonlinde halbs		Krásná Lípa Schönlinde			
	das dorf zu Werde halbs		Ostrov Wöhr			
	das dorf zu Pirke halbs		Kostelní Bříza Kirchenbirk			
	das dorf zu Dymgrün halbs		Týmov Tiefengrün			
	das dorf zw Arnolczgrün halbes		Arnoltov Arnitzgrün			
	das dorf zu Rudolfsgrün halbes		Rudolec Ruditzgrün			
	drei hof zu Lieba		Libava Liebau			
drei hof zu Rotendorf	Žitná Rockendorf					
das dorf zu Hermannsgrün acht hof	das ander haben di Rules	+ Hermannsgrün				
si selber	den wald auf dem gepirge	-	-		343	
Engelhart	das dorf zu Hermannsgrün	-	+ Hermannsgrün		343	
Engelhart	das dorf zu Markchartsgrün halbes	das lech er auch fürbas	Podlesí Markusgrün		343	
er selber	drei höf zu Markchartsgrün		Podlesí Markusgrün		343	

Držitel léna	Předmět léna	Poznámka písaře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komentář	Fol. v orig.	Str. edice
Albrecht Plankchner	den sicz zu Krotensee einen hof und zwo herberg	-	Mokřina Krotensee	<p>Cca 1385</p> <p>Roku 1385 byl jako spolupatron smrkoveckého kostela uveden Albert Plankner z Mokřiny (<i>LC III-IV</i>, 167).</p> <p>Předpokládán příbuzenský vztah k Albrechtu, řečenému Plankner z Kynšperka, pravděpodobně synu Oldřicha z Kynšperka, jenž byl uveden jako spolupatron smrkoveckého kostela roku 1365 (<i>LC I/2</i>, 98). V řadě patronů po něm následoval Wolfhart Plankner, kynšperský man (srov. výše).</p>	24r	343-344
	zu Leupolzveld zwen hof	-	Lipoltov Lapitzfeld			
	zu Milikaw drei höf und ein mul und ein herberg	-	Milíkov Miltigau			
	zu Swerczenbach 10,5 hoflein	das ist wüste	+ Schwarzenbach			
	zu Zeidelweid 7 hoflein	das ist wüste	Brtná Zeidelweide			
	zu Wolfhartsgrün 4 hoflein	das ist wüste	+ Wolfhartsgrün			
	zu Schonvicht ainen hof	-	Smrkovec Schönficht			
	im Pregarten zwai hoflein	-	+ Pregarten / Pingarten			
	zu Kungsperg under dem Hause 1/2 müll	-	Kynšperk nad Ohří Königsberg a.d. Eger			
	zu Turn ein vogtey uber ein hoflin	-	Tuřany Thurn			
	zu Grün von wisen und ekkern 11 sol. buem. 2 pullos	-	Úval Grün			
einen kirchensacz	-	Smrkovec Schönficht				
Adelhait von Milikaw	funf hof zu Milikaw und auch funf herberg	und di obgenanten gut hat si zu Leibding und ir kinde erbe	Milíkov Miltigau	-	24r	344
	zu Swerczenbach zwen hof		+ Schwarzenbach	-		
	zu der Zeidelwaid ain hof		Brtná Zeidelweide	-		
	zu Wolfhartsgrün zwen hof und ein halbe mul daselbst		+ Wolfhartsgrün	-		

Držitel léna	Předmět léna	Poznámka pisáře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komentář	Fol. v orig.	Str. edice
des Greuslins sun	ein sedelhof und zwen ander hof in dem dorff Albernewt	-	Neu-Alberneuth (D)	-	24r	344
des Törgleins sun zu Ottengrün	di wüstung zu Ernstgrün	škrtuto	+ Ernstgrün (D)	-	24r	344
Hainrich Rawssengrüner	den hof gelegen bey Kungsperg	der er von Hainrich von Kungsperg gekauft hat mit dem dorff daselbs und was dazzu gehört	Kynšperk nad Ohří Königsberg a.d. Eger	-	24r	344
Daz sind di dorffer, di wir leichen an dem Krotenpach in Elnpogner land						
	Krotensee		Mokřina Krotensee		24v	344-345
	Schonvicht		Smrkovec Schönficht			
	Fronaw	das halsgericht uber di dorffer all, und geben chainen per, wenn der kunig einen per nympt	Vranov Frohnau			
	Ebenöd		Rovná Ebmeth			
	Milkaw		Milíkov Miltigau			
	Swerczenbach		+ Schwarzenbach			
	Dieschaw		Těšov Teschau			
	Zeidelwaid		Brtná Zeidelweide			
	Schonlint		Krásná Lípa Schönlind			
	Wolfhartsgrün		+ Wolfhartsgrün			
	Arnolczgrün		Arnoltov Arnitzgrün			
Stephan Prantner	ein zehend zu Weissenbach gelegen Phaffenrewt		den hat er chaufft von seinem bruder Pernhart dem Prantner	+ Weißenbach, Pfaffenreuth u Marktredwitz	Srov. listina z roku 1391: Herman Heckel, Bürger zu Eger. Verkauf des Dorfes Pfaffenreuth und der Wüstung zu Weizenpach an Bürgermeister und Rat des Marktes zu Redwicz (Fond: Archiv města Cheb (listiny), (1242)–1945, Inv. č.: 208); http://www.portafontium.eu/cbguide/soap-ch/1/32	24v

Držitel léna	Předmět léna	Poznámka písaře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komentář	Fol. v orig.	Str. edice
Gumprecht von Kungswart	Fronaw halbs	das hat Albrecht Plikch fürbas von im	Vranov Frohnau		24v	345
	Werde drei hof und zwo herberg	-	Ostrov Wöhr	Srov. držba Mikuláše Püchelberga v Ostrově se 3 selskými a 2 chalupnickými usedlostmi.		
	(Werde) einen hof	der ist gemain	Ostrov Wöhr	-		
	Plikchenstain	das haws er auch, und der Plikch hat es fürbas	+ Plickenstein	-		
	Ebnöd halbs	das hat fürbas von im di von Scheben	Rovná Ebmeth	-		
	Schonlint halbes	-	Krásná Lípa Schönlint	-		
	Rokkendorf halbes	Hertenberg ainen tail und das ander gemain	Žitná Rockendorf	-		
	Stainpach halbs	-	Kamenice Steinbach	-		
	Pirk halbes	-	Kostelní Bříza Kirchenbirk	-		
	Schonprunn halbes	-	Studánka Schönbrunn	-		
	Rudolzgrün halbes	-	Rudolec Ruditzgrün	-		
	Arnolczgrün halbes	-	Arnoltov Arnitzgrün	-		
	Lyba halbs	-	Libava Liebau	-		
	Kulpsheim halbs	-	Odrava Kulsam	-		
	Dripposse- nrewt ein hof	-	Trpěš Tipessenreuth	-		
	Marchartsgrün halbs und vier hof gemain	und vier leicht der Nothaft	Podlesí Markusgrün	Zápisy v nothaftských lenních knihách z doby kolem roku 1370 jmenují jakéhosi Pfefferlaischina a jeho syna Lorence Perna-wera, kteří Nothaftům ročně odváděli ze tří usedlostí v Podlesí 10,5 karu obilí a 12,5 kopy řezenských feniků (<i>Singer 1996, 147</i>). Tyto zápisy částečně korelují s leuchtenberskou lenní knihou, která uvádí, že v Podlesí jsou 4 nothaftské usedlosti.		
	Hermansgrün ein öde	-	+ Hermansgrün	Zápisy v nothaftské lenní knize z doby kolem roku 1360/65 uvádí léno Fridela Retela a jeho synovce Hanse, které se skládalo z ¼ usedlosti v Hermansgrünu (<i>Singer 1996, 85</i>).		
Dymgrün	das leihent mit im di Hertenberger und Nothaft	Týmov Tiefengrün	-			

Držitel léna	Předmět léna	Poznámka pisaře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komentář	Fol. v orig.	Str. edice
Hanns Zeiler, Niklas Zeiler gebrüder	einen hof zu Haslach	der des Chunrad von Haslach gewest ist	Hazlov Haslau		24v	345
	ein herberg daselbst gelegen bey der chirchen mit aller seiner zugehörung	als er es ynngehabt hat				
Daz sind di dorfer, di mein Herr leicht in Elnpogner Land						
	Cotgabe	-	Chotíkov Kotiagau	-	25r	346
	zu Lewbicz	-	Liboc Leibitsch	-		
	Goczengrün	-	Kaceřov Gatzengrün	-		
	Püchelwicz	-	Pochlovice Pochlowitz	-		
	Tessnitz	-	Těšovice Teschwitz	-		
	Rauczengrün	-	Reissengrün Rusov	-		
	Mayerhof	-	Dvory Maierhöfen	-		
	Gyticz	-	Citice Zieditz	-		
	Globen	-	Hlavno Globen	-		
	Pergleins	-	Chlumek Perglas	-		
	den Turm	-	Tuřany Thurn	-		
	Mastaw	-	Mostov Mostau	-		
	Arnsgrün	-	Arnoltov Arnitzgrün	-		
	Schelten	-	Šabina Schaben	-		
	Rüdorfgrün	-	Rudolec Ruditzgrün	-		
	Preysa	-	Březová Prösau	-		
	Stainpach	-	Kamenice Steinbach	-		
	Leben	-	Lobzy Lobs	-		

	Frönaw	-	Vranov Frohnau	-		
	Lautterbach	-	Čistá Lauterbach	-		
	Ebenöde	-	Rovná Ebmeth	-		
	Reichenpach	-	Bystřina Reichenbach	-		
	Trippesse- nrwt	-	Trpěš Tipessenreuth	-		
	Keger	-	Kolová Kogerau	-		
	Pirkch	-	Kostelní Bříza Kirchenbirk	-		
	Schönlind	-	Krásná Lípa Schönlind	-		
	Werde	-	Ostrov Wöhr	-	25r	346
	Tymgrün	-	Týmov Tiefengrün	-		
	Rokkendorf	-	Žitná Rockendorf	-		
	Schonn- prunn	-	Studánka Schönbrunn	-		
	Odenlyba	-	Libava Liebau	-		
	Milden	-	Štědrá Mülln	-		
	Markcharts- grün	-	Podlesí Markusgrün	-		
	Tobros	-	Dobroše Dobrassen	-		
	Kolbsein	-	Odrava Kulsam	-		
Perhart Prantner	Gravenrewt halbes	-	Grafenreuth (D, u Thiersheimu)	-	25r	347
	Lewben- ten und Alzensrewt	-	Leibitsch, Etze- nricht (D)	-		
Nykel der Wüchel- perger	drei hof und zwo herberg gelegen zu Werd in dem Dorf	-	Ostrov Wöhr	Mikuláš (I.) Büchelberger uváděn v letech 1390–1395 nebo Mikuláš II. Büchelberger uváděn od roku 1405 (<i>Gradl 1884</i> , č. 1228, 400). Srov. držba Gumprechta z Hertemberka; Mikuláš je uváděn také nothaftskou lenní knihou, a to jako nástupce na lénech kdysi držných Albrechtem Plickem z Plickensteina (<i>Singer 1996</i> , 171). Nápadná je shoda Mikulášovy držby s držbou Gumprechta z Kynžvartu v Ostrově, což by svědčilo o jejich následnosti.	25r	347

Držitel léna	Předmět léna	Poznámka písaře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komentář	Fol. v orig.	Str. edice
Nykel Smid von Haslach und Hensel Ratsheimer und Peter sein Bruder	einen halben hof zu Haslach	also das der egenant Smid, den egenant Ratsheimern in trews hant tragen sol, uncz si zu irn tagen kumen	Hazlov Haslau	-	25r	347
Her Ulrich Planken, pharrer in andern amb	einen hof zu Rolischen-grün	das er denselben sainem bruder Hansen dem Planken in trews hant tragen sol, uncz er wider zu lande kumt	Návřší Rolessengrün	-	25r	347
(Nyklas Güsel)	(gut zu Albernewt)	Nykel Redwiczer sol dem Nyklas Güsel in trews hant zu tragen alle di gut, di der Greusel zu Albernewt	Neu-Albenreuth	-	25r	347
Heincz Wassermann von Kingsperg	einen tail an dem holcz zu Zeidelbeth und das ander holcz in der kloppherinn	das er von Hainrich von Kungsperg gekauft hat	Brtná Zeidelweide	Koupeno od Jindřicha z Kynšperka (srov. výše). Les v Zeidelweide (Brtné /?/) držel také Mikuláš z Těšova. K pomístním jménům srov. <i>Kraus 1940</i> , 86.	25v	347
...	...	Anno domini etx. 14(37)	-	-	25v	347
<i>Daz sind di lehen der Stat zu Eger</i>					25v	347
Nyklas Junkcherr	den halben tail an der Reichen mul under dem haws	-	Cheb Eger	Mikuláš (I.) Junker připomínán v letech 1359–1386. Heinrich Gradl ho ztotožňuje s držitelem leuchtenberského léna. Vyloučit ale nelze jeho syna Mikuláše II., jenž byl připomínán v letech 1387–1433 (<i>Gradl 1884</i> , č. 1225, 396–397). 26r	26r	347
	drei hof zu Krotensee	-	Mokřina Krotensee		347	
Jakob Koldicz und Anna sein swester zu Eger	vier hof zu Schönficht	-	Smrkovec Schönficht	Jakub Koldic. V závěti z roku 1417 odkázal své úročné platy ze dvora ve Stupici (Stobitzhof) na výstavbu kostela sv. Mikuláše v Chebu (<i>Gradl 1893</i> , 333).	26r	347
	zwen hof zu Milikaw	-	Milíkov Miltigau			
	einen hof zu Teschaw	di Nykel des Tautten waren	Těšov Teschau			
Heinzlein Rüles von Eger	vier hof zu Milikaw	-	Milíkov Miltigau	-	26r	348
Peter Rüles	zwen hof zu Milikaw	-	Milíkov Miltigau	-	26r	348

Držitel léna	Předmět léna	Poznámka písaře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komentář	Fol. v orig.	Str. edice
Hainczlein von Krotensee	zwen hof zu Schonficht	-	Smrkovec Schönficht	-	26r	348
	zwen hof zu Swarczenpach	-	+ Schwarzenbach	-		
	einen hof zu der Zeidelwaid	-	Brtná Zeidelweide	-		
Jöhel Pekch	einen hof und zwo herberg zu newen Altenrewt	das het vor der Hecht	Neu-Albenreuth (D)	Srov. držba Albrechta Hechta.	26r	348
Niklas Choswiczzer und sein aydem Jacob	acht Ram	da man tuch an beraitt	Cheb Eger	-	26r	348
	ein swerzhüs	-	Cheb Eger	-		
	di vischwaid hinder der Burge zu Eger uncz hincz dem Stain	-	Cheb Eger	-		
Herman Frankchengrüner	einen pawngarten, der ligt an dem Galgenperg	-	Cheb Eger	Heřman (II.) Frankengrüner, uváděn 1375–1407 (<i>Gradl 1884</i> , č. 1229, 401).	26r	348
Hainczel der Elter Hasenzagel und sein sun Hainczel und Hanns Leubern sein aydem	di Lömül, di an der Eger ligt	-	Cheb Eger	-	26v	348
Nyklas Mulner und Jeklin und Chunczlein, di drey brüder	di mul hinder der purge	-	Cheb Eger	-	26v	348
Gebhart und Jeklein sein sun	ein haus und einem garten am Galperg	-	Cheb Eger	-	26v	348
Gossel des Gebharts bruder	ein haws und einen garten an der Spillergassen	-	Cheb Eger	-	26v	348
Nyklas Chrupphlein	an der Spillergassen	-	Cheb Eger	-	26v	348

Držitel léna	Předmět léna	Poznámka pisaře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komentář	Fol. v orig.	Str. edice
Albrecht Hechte	einen hof zu Albernewt	-	Neu-Albenreuth (D)	Albrecht Hecht, ve 2. pol. 14. století ale spolehlivě nepřipomínán. Heinrich Gradl ztotožňuje s držitelem leuchtenberského léna Albrechta Hechta, jenž byl připomínán roku 1341 (<i>Gradl 1884</i> , č. 1232, 402). Srov. držba Jöhela Pekcha.	26v	348
Fridrich Hekchlin	das dorf zu Pelicz	-	Palič Palicz	Vdova po měšťanu Bedřichu Heckelovi, jako přisedící městského soudu uváděn 1370, jako zemřelý 1373 (<i>Gradl 1884</i> , č. 1216, 391) 26v	26v	348
	das dorf Ottengrün an zwen hof	-	Ottengrün		348	348
	di Lömül zu Eger	-	Cheb Eger			
	vischwaid bey den Ramen	-	Cheb Eger			
Albrecht Symon	Reichenmül zu Eger halbe under dem hause	-	Cheb Eger	Albrecht (Elbel) Simon připomínáný v letech 1384–1401. Heinrich Gradl považoval za držitele leuchtenberského léna jeho otce Albrechta (I.) Simona (<i>Gradl 1884</i> , č. 1252, 410–411).	26v	348
	zwen hofe zu Ottengrün	-	Ottengrün (D)			
Nyklas Purkchart	12 hewser in der vorstat	di er chaufft hat wider Ludweigen den Grepfflein	Cheb Eger	-	26v	349
Gerusch di Redrerin und ir kind	ein haws und einen Garten zu Eger gelegen an dem Galgenperg	-	Cheb Eger	-	26v	349
Jacob Choldnic zu Chrotensee	drew gut und ein holcz zu Chesschaw	-	Těšov Teschau	Viz výše – Jakub Koldic.	27r	349
	ain gut zu Milikaw	-	Milíkov Miltigau			
	zwai gut zu Schonveld	vier gut sein gelichen auch seiner wirtinn Agnesen	Schönfeld (D, u Wiesau)			
Mychel Jurel und sein bruder Ludweig	zwen gemauert hof zu Haslach	-	Hazlov Haslau	Ludvík Jur připomínán v letech 1375–1403 a jeho bratr Mikuláš v letech 1392–1419 (<i>Gradl 1884</i> , 1230, 401–402).	27r	349
	und was er da hof und herberg hat mit allem iren zü gehorn	-				

Držitel léna	Předmět léna	Poznámka pisáře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komentář	Fol. v orig.	Str. edice
Erhart, Sygmund und Frenzel des Rudoschen sun	di gut zu Anczenperg		Manzenberg (D)	Synové Mikuláše Ruduše, jenž byl připomínán v letech 1379–1398: Erhard připomínán v letech 1384–1419 a Zikmund v letech 1399–1435 (<i>Gradl 1884</i> , č. 1219, 392–393).	27r	349
Heincz Reder, burger zu Eger	ein haus, einen garten an der Gespilners gassen	-	Cheb Eger	-	27r	349
Wolfhart der Ofenstokch zu Redwicz	zwen morgen akkers und ein tagwerch wismats daselbs	-	Cheb Eger	-	27r	349
Hainrich Hüter zu Eger	einen hof auf dem Galperg und einen garten und ein haws darhinder	-	Cheb Eger	-	27r	349
Herman Hekel zu Eger	das dorf zu Pelicz mit all seiner zugehörung	haben es zu im verlihen seinem Oeheim Herman Frankchengrüner, ob Herman Hekchel ab ging an leibs erben, so sol Herman Frankchengrüner auf di selben lehen erben er und sein erben	Palič Palicz	Heřman (IV.) Heckel uváděn jako radní v letech 1384–1392; jeho bratr Michal (II.) Heckel v letech 1388–1393, roku 1410 již byl mrtvý (<i>Gradl 1884</i> , č. 1216, 391).	27r	349
(auch sein bruder Mychel Hekel)	(di selben lehen auf gegeben bey unsern zwain lehen mannen, bey Mychel Jurel und Michel Junkchher)	-		Heřman (II.) Frankengrüner, uváděn 1375–1407 (<i>Gradl 1884</i> , č. 1229, 401). 27r 349		

Exkurz III

Patronátní práva k vybraným kostelům na Loketsku 1354–1419

Srov. *kap. 10.4.* v tištěné publikaci.

Edice:

LC

Josef EMLER – František Antonín TINGL (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidio-
cesim I–V*, Pragae 1865–1899.

Tabulka III.1. Patronátní práva k vybraným kostelům na Loketskú 1354–1419.

Farní kostel	Rok	Prezentující patron	Původ nového faráře	Uvedl	LC
Lomnice (Lanz)	1361	Karel IV. jako lenní pán hradu Hertenberka; Albrecht Nothaft z Thiersteinu; Tomáš řečený Winkler ze Sokolova; Vítek, syn Tuta; Gumpert, syn Alberta; Jaroslav, syn Jaroslava z Kynžvartu; Albert řečený Part, syn Konráda; bratři Bohuslav a Albert, synové Havarta; Tuto syn Bohuslava řečeného „Insani“ z Hertenberka	kněz Konrád z Hertenberka (příslušník šlecht. rodu)	děkan v Lokti	LC I/1, s. 166
	1370	Albrecht a Petr Nothaft z Thiersteinu; Vítek ze Žandova; Gumprecht a Jaroslav z Kynžvartu	kněz v Teplé	-	LC II, s. 39–40
	1400	Václav IV. a Hynčik Pluh z Rabštejna	farář z Adorfu v bamberské diecézi	-	LC VI, s. 18
	1403	král Václav IV.	klerik Mikuláš z bamberské diecéze	farář ve Slavkově	LC VI, s. 93
	1404	velké množství osob (Václav IV. a Zikmund Lucemburský jako správce; Jindřich z Plavna; klerik Mikuláš z bamberské diecéze; Ondřej Štampach; Václav z Chebu; klerik Pavel ze Slavkova)	Pavel ve Slavkově	-	LC VI, s. 109
	1406	Jindřich z Plavna, se souhlasem krále Václava	Filip Kirchberger z Lokte	farář v Sokolově	LC VI, s. 196
	1412	král Václav IV.	Marek z Hradce	farář v Sokolově	LC VII, s. 68
	1357	křížovníci s červenou hvězdou (děkan v Kynšperku /? Lokti/)	Wolfhart	děkan v Kynšperku (?)	LC I/1, s. 45
	1359	křížovníci s červenou hvězdou	křížovník	farář v Sokolově	LC I/1, s. 88
	1359	křížovníci s červenou hvězdou	křížovník	farář v Sokolově	LC I/1, s. 153–154
	1365	křížovníci s červenou hvězdou	křížovník	farář v Lokti	LC I/2, s. 66
	1367	křížovníci s červenou hvězdou	křížovník	farář v Kynžvartu	LC I/2, s. 88
	1369	křížovníci s červenou hvězdou	křížovník	-	LC II, s. 21
1379	křížovníci s červenou hvězdou	křížovník	-	LC III-IV, s. 119	
1385	křížovníci s červenou hvězdou	křížovník	farář v Lokti	LC III-IV, s. 171	
1396	křížovníci s červenou hvězdou	farář v Sedlci	-	LC V, s. 261	
1404	křížovníci s červenou hvězdou	křížovník	farář v Sokolově	LC VI, s. 112	
1407	křížovníci s červenou hvězdou	křížovník	farář v Sokolově	LC VI, s. 216	
1411	křížovníci s červenou hvězdou	křížovník	farář v Chlumu sv. Máří	LC VII, s. 38	
Kynšperk nad Ohří (Königsberg a.d. Eger)					

Farní kostel	Rok	Prezentující patron	Původ nového faráře	Uvedl	LC
Kynžvart (Königswart)	1372	Albrecht Nothaft z Thiersteinu; Havart a Jaroslav z Kynžvartu	dříve farář v Pramenech	-	LC II, s. 81
	1389	Boreš z Rýzmburka	dříve kněz v Mostě	farář v Žandově	LC III-IV, s. 213
	1408	Jindřich z Plavna	dříve oltářník v Chebu	farář v Žandově	LC VI, s. 246
	1410	Jindřich z Plavna	dříve farář v Bražci	? (Zalman, Schönbuch)	LC VII, s. 14
	1417	Jindřich z Plavna	dříve farář v Žandově (výměna)	farář ve Smrkovci	LC VII, s. 242
	1363	Slávek z Oseka	kněz v Útvině	farář z Mnichova (Emsiedl)	LC I/2, s. 24
Prameny (Sangerberg)	1376	Boreš z Oseka	Jindřich, farář v Rakovniku	-	LC III-IV, s. 60
	1363	Albrecht Nothaft z Thiersteinu	dříve farář v Lokti	děkan v Lokti	LC I/2, s. 30
Vranov (Frohnau)	1395	podkomoří Zikmund Huler	dříve farář v Boči	farář ve Slavkově	LC V, s. 229
	1410	Jindřich z Plavna	dříve oltářník ve Slavkově	farář v (Kostelní) Bříže a Slavkově	LC VI, s. 285
	1415	Jindřich z Plavna	dříve farář v Nejdku	farář v Bříže	LC VII, s. 161
	1355	Jindřich z Kolové a Wolfhart řečený Plankner z Kynšperka	kněz z řezenské diecéze	-	LC I/1, s. 41
Smrkovec (Schönficht)	1365	Albrecht řečený Plankner a Wolfhart řečený Steinbach, manové	klerik v Kynšperku nad Ohří	farář v Kynšperku	LC I/2, s. 64
	1368	Wolfhart Plankner a Wolfhart řečený Steinbach	Jindřich z Mollendorfu (nelok.)	-	LC I/2, s. 98
	1377	Wolfhart z Kamenice* a Wolfhart Plankner, manové z Kynšperka (* místo Schönbach má být Steinbach)	dříve farář v Žandově (výměna)	-	LC III-IV, s. 62
	1385	Albert řečený Plankner z Mokřiny Wolfhard z Kamenice	farář z „Wýdaw“ (nelok.)	farář v Lomnici	LC III-IV, s. 167
	1357	Jindřich, děkan v Lokti	Wolfhart	děkan v Kynšperku	LC I/1, s. 44
Žandov (Sandau)	1377	Boreš z Oseka	dříve farář ve Smrkovci (výměna)	-	LC III-IV, s. 62
	1383	Boreš z Oseka	dříve farář v Bochově (výměna)	farář z Kynžvartu	LC III-IV, s. 163
	1417	Jindřich z Plavna	dříve farář v Kynžvartu	farář ve Smrkovci	LC VII, s. 242

Exkurz IV

Leuchtenberská léna na Loketsku podle mladších lenních knih (první třetina 15. století)

Srov. *kap. 9.3. a 10.5.* v tištěné publikaci.

Edice:

Tomáš VELIČKA, *Lantkrabata z Leuchtenberka v politice lucemburských králů a jejich lenní knihy s ohledem na majetky na Chebsku a Loketsku – Landgrafen von Leuchtenberg in der Politik der luxemburgischen Könige und ihre Lehensbücher in Hinsicht auf die Besitztümer im Eger- und Elbogenland*, Sborník muzea Karlovarského kraje 22 (2014), s. 169–212 (edice s. 205–212).

Ke korekci Veličkovy lokalizace srov.:

Georg VÖLKL (ed.), *Das älteste Leuchtenberger Lehenbuch*, Verhandlungen des Historischen Vereins für Oberpfalz und Regensburg 96 (1955), s. 277–404.

Ernst EICHLER et al. 2006, *Beiträge zur slavisch-deutschen Sprachkontaktforschung. II: Siedlungsnamen im oberfränkischen Stadt- und Landkreis Bayreuth* (= Slavica. Monographien, Hand-, Lehr- und Wörterbücher 4) Heidelberg 2006.

Rudolf FISCHER, *Die Ortsnamen des Bezirkes Falkenau* (= Sudetendeutsches Ortsnamenbuch 4), Reichenberg 1938.

Rudolf FISCHER, *Namen der Regio Egrana vel Hebana*, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 76 (1955), s. 180–198.

Rudolf FISCHER, *Zur Namenkunde des Egerlandes. Die slawischen Ortsnamen des Egerlandes und ihre Auswertung für die Lautlehre und Siedlungsgeschichte* (= Forschungen zur sudetendeutschen Heimatkunde, Allgemeine Reihe 9), Reichenberg – Leipzig 1940.

Heinrich KRAUS, *Die Flurnamen der Gerichtsbezirke Königswart und Marienbad und ihre Auswertung für die Siedlungsgeschichte*, rukopis disertační práce, Deutsche Universität, Prag 1940.

Heribert STURM, *Kemnath: Landrichteramt Waldeck-Kemnath mit Unteramt Pressath* (= Historischer Atlas von Bayern. Altbayern 40), München 1975.

Heribert STURM, *Neustadt a. d. Waldnaab – Weiden: Gemeinschaftsamt Parkstein, Grafschaft Störnstein, Pflögamt Floß (Flossenbürg)* (= Historischer Atlas von Bayern. Altbayern 47), München 1978.

Vysvětlivky:

+ zaniklá lokalita (zánik lokalit po 1945 ignorován)

Tábulka IV. 1. Leuchtenberská léna na Loketskú podle mladších lenních knih (první třetina 15. století). Korekce lokalizace.

	Lokalizace T. Veličky	Korekce
Grün (kniha č. 845, fol. 36v)	Úval jižně od Kynšperka nad Ohří	Grün u Neustadtu am Kulm (dnes zemský okres Neustadt an der Waldnaab). Lokalizace je zřejmě díky dalším lokalitám, kde Jindřich Bibrach držel svá léna a které se všechny nachází v malém okruhu jižně od Speichersdorfu, na rozhraní dnešních zemských okresů Bayreuth (Horní Franky) a Neustadt an der Waldnaab (Horní Falc). Samotný predikát odkazuje na ves Ober- nebo Unter-Bibrach.
Pirk (kniha č. 845, fol. 65v; kniha č. 847, fol. 168r)	Kostelní Bříza u Sokolova	Pirk u Weidenu, zemský okres Neustadt a.d. Waldnaab. Lokalizace vyplývá z širokého okruhu osob, jež v Pirk držely léna. Osoby s totožnými predikáty byly zmiňovány už v nejstarší lenní knize.
Khulm (kniha č. 847, fol. 175)	Kulmbach	Odrava (Kulsam) u Kynšperka nad Ohří.
Zeidelweide (kniha č. 847, fol. 180r a 243r; kniha 848, fol. 26r)	Brtná u Žandova	Jedná se pravděpodobně o relativně časté pomístní jméno Zeidelweide, a to někde mezi Milíkovem, Návrším a Smrkovcem. Dva leníci drželi v Zeidelweide pouze díly lesa a podle jejich další držby, jež se nacházela v Lipoltově, v Návrší, Milíkově, Mokřině a Smrkovci, se lokalizace až k Žandovu nezdá být pravděpodobná. Les Zeidelweide byl navíc situován do smrkovecké farnosti, což opět vylučuje Brtnou u Žandova.
Albersperg	neznámá lokalita	Vrch Arbesberg u Podlesí, okr. Cheb. Zmiňován již v nejstarší leuchtenberské lenní knize.

Tábulka IV. 2. Leuchtenberská léna na Loketskú podle mladších lenních knih (první třetina 15. století).

Držitel léna a datace	Předmět léna	Poznámka pisáře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komen tář	Fol. v orig.	Str. edice
Taut Hertenberger (nedat.)	die lehen zw Eger in der statt	-	Cheb Eger	Srov. níže („Taut Hertenberger“).	kniha č. 847, fol. 61r	206
	zw Schönwicht		Smrkovec Schönficht			
	zu Pirck		Kostelní Bříže/Bříza			
	zw Franaw		Vranov Frohnu			
Niel Planckner (nedat.)	die lehen zw Falkennau	-	Sokolov Falkenau	Srov. také „Niclas Planckner“.	kniha č. 847, fol. 75v	206
	zw Kungspereg		Kynšperk nad Ohří Königsberg a.d. Eger			
	zu Khulm		Odrava Kulsam			
Niclas Freis zw Borsengrün (kolem 1422)	zwen höff zw Milikaw	die er von Rudolffen Goltschmide, Niclasen Ribstein unnd Ulrichen Simon Burgern zw Eger gekaufft hatt, die sie meinen heren an iren offenbrief beÿ dem ecgenantem Ulrichen Symon auffgesant unnd geraichet haben	Milíkov Miltigau	Srov. níže („Ruprecht Galtschmidt, Niclas Ribstain, Ulrich Simon, burger zu Eger“).	kniha č. 847, fol. 115v	206
	das gantz dorff zu Tesschaw		Těšov Teschau			
	sÿben man zw Krottensec		Mokřina Krotensec			
	xiiii man zu Schönwuecht		Smrkovec Schönficht			
Leupold Hardecker (nedat.)	-	wil sich erfahren, ob die müll zw Kungspereg von meinem herrn halb lehen sey oder nicht	Kynšperk nad Ohří Königsberg a.d. Eger	-	kniha č. 847, fol. 116r	207
Niclas Planckner (16. dubna 1417)	zwen höff zw Leupolsfelde inn dem gericht und pfarr zu Chunsperg drey höff zw Milikaw daruber hatt er das gericht	-	Kynšperk nad Ohří Königsberg a.d. Eger Milíkov Miltigau	Jeden z nástupců Albrechta Planknera z Mokřiny, jenž byl uveden v nejstarší lenní knize. Zbylé majetky Albrechta Planknera z Mokřiny srov. „Georg Plankner“ a „Canrad Plamlcher“.	kniha č. 847, fol. 126v	207

Držitel léna a datace	Předmět léna	Poznámka pisáře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komen tár	Fol. v orig.	Str. edice
Georg Plankner (auch irem brueder) (16. dubna 1417)	ein müll unnd ein hoff zu Milikaw	No: Mein herr hatt itzgenanten Planknern allen dreyen auch verilhen an dem egenanten tage das gericht an dem Krottenpach, das viertteil unnd das kirchenlehen zu Schönriecht halbs, das sy unnd Heinrich ir brueder ungeteilt mit einander haben	Milíkov Miltigau	Jeden z nástupců Albrechta Planknera z Mokřiny, jenž byl uveden v nejstarší lenní knize. Zbylé majetky Albrechta Planknera z Mokřiny srov. „Niclas Plankner“ a „Canrad Plamlcher“.	kniha č. 847, fol. 137v	208
	ein hoff zu Schönwicht mit irer zugehörung		Smrkovec Schönficht			
Thomas Toprer (po 12. dubnu 1417)	ein hoff zu Rulossengrun und vier guett dabey mit irer zugehörung valde, holtz unnd wismade	-	Návrší Rollessengrün	-	kniha č. 847, fol. 180r	209
	das holz hinder des Pfaffen-schupffen an der Zeidelweide unnd das genant der Chlopffer		-	odpovídá zápisu „ <i>einen tail an dem holcz zu Zeidelbeth und das ander holcz in der kloppherinn</i> “ v nejstarší leuchtenberské lenní knize		
Conrad Plankner (sein bruder) (po 1. listopadu 1416)	vier höff unnd ein földen herberg zu Werde bey Kunsperg inn der pfarr Pirek gelegen mit aller zugehörung	die er von Hamnsen und Erharden gbrudern Puchelbergern zu Elbogen gekaufft, die sie meinen heren ani res offenbrieffen aufgeben unnd geraicht haben unnd iren unnd Albrechten Hardecker unnd Tautten des Hertenbergs innsig!	Ostrov Wöhr	Srov. také „Canrad Plamlcher“.	kniha č. 847, fol. 234v	209
	Lewpolsfelde ein holtz		Lipoltov Lapitzfeld	-	kniha č. 847, fol. 243r	209
Cuntzlein Matel (7. srpna 1418)	inn der Zeidelweide inn der pfarr Schönwicht	-	-	Les Zeidelweide byl situován do smrkovecké farnosti, což vylučuje Brtnou u Žandova.		
	zu Milichaw den sitz unnd newn gueter daselbst, die darzu gehören		Milíkov Miltigau	Srov. také výše („Taut Hertenberger“). Nástupce jádra držby Mikuláše z Těšova a Adély z Milíkova, kteří byli uvedeni v nejstarší lenní knize.	kniha č. 848, fol. 8r	210
	Schönwicht vier gueter		Smrkovec Schönficht			
zu Schwatzenpach vier gueter zwen höff unnd ein halbe mul zu der Wolfhartsgrein		+ Schwarzenbach + Wolfhartsgrün				
Taut Hertenberger (nedat.)	ein perlich genandt der Albersperg, an dem Schleffperg, alles mit haltz waldt unnd wissmادت		-			

Držitel léna a datace	Předmět léna	Poznámka pisáře knihy	Český úřední název a moderní německý tvar jména	Komen tář	Fol. v orig.	Str. edice
Ruprecht Galt- schmidt, Niclas Ribstain, Ulrich Simon, burger zu Eger (kolem Letnic 1411)	zween hōf zu Milikhaw	die sie von Albrechten Hardench gekhaufft haben, der die meinen heren landgraff Johann seelig, Landtgraf Sigismund sohn, an seinen offen brieff aufgesandt unnd daran gebetten . . .	Milíkov Militigau	Srov. výše (Niclas Freis zw Borssengrün). Nástupci v držbě chebské měštanské rodiny Koldiců (Jakub Koldic se ženou a sestrou), Heinzlina z Mokřiny a Ber- narta Hirsauera (Jindřicha z Kynšperka), jež byli uvedeni v nejstarší lenní knize. U poznámky není zřejmé, zda se týkala všech majetkových položek, nebo jen Smrkovce.	knihla č. 848, fol. 26r	210
	das gantz dorff zu Dessaw		Těšov Teschau			
	siben mann zu Krotensee		Mokřina Krottensee			
	xiiii mann zu Schänbicht		Smrkovec Schönficht			
Canrad Plamlcher (sein bruder) (po 1. listopadu 1417)	zu Krotensee seinen hof darauf er sitzt unnd vier gueter dasselbst mit holtz, waldt unnd wißmadt	-	Mokřina Krottensee	Jeden z nástupců Albrechta Planknera z Mokřiny, jenž byl uveden v nejstarší lenní knize. Zbylé majetky Albrechta Planknera z Mokřiny srov. „Georg Plank- ner“ a „Niclas Planckner“.	knihla č. 848, fol. 26r	210
	in dem Schwerzenbach siben gueter		+ Schwarzenbach			
	die Zeidlwaid halbe		Brtná Zeidelweide			
	ein holtz genanndt das waldlein an der Liba		Libava (Liebau)			
ein holtz genanndt pernholtz auch an der Liba						
ein hölzlein an der wesen, das vischwasser genanndt die Liba von ursprung bis and as dorff Liba in Schaübichter pfarr in Elbogner lanndt						
Albrecht Hardnlher (26. května 1411)					knihla č. 848, fol. 85v	210

Exkurz V

Srov. kap. 10.7. v tištěné publikaci.

Důlní činnost v západní části Slavkovského lesa

1. Úvod

Formální podoba osídlení, vývoj a sociálně-ekonomický profil venkovských sídlišť byly do velké míry závislé na možnosti doplňkové obživy v neagrární výrobě, tj. mimo vlastní hospodářství. Otázka časového a prostorového rozvržení hornických činností ve Slavkovském lese ve středověku a raném novověku je proto zásadní pro interpretaci zaniklého Schwarzenbachu, tzv. vsí na Žabím potoce a celé leuchtenberské enklávy. Prostorové aspekty těžby pojednáváme v kapitole 2, na pozdní středověk se zaměřuje kapitola 3.

2. Novověká těžba a výskyt kovových rud

V současné geomorfologické klasifikaci České republiky je Slavkovský les – spolu s Tepelskou vrchovinou – chápán jako součást Karlovarské vrchoviny, jež tvoří jihozápadní část Krušnohorské soustavy. Slavkovský les je z geologického i geomorfologického hlediska velmi podobný Krušným horám, se kterými v minulosti tvořil jeden celek a od kterých je dnes oddělen Sokolovskou pánví. Slavkovský les se skládá z (1) Kynžvartské vrchoviny, která je tvořena Lysinskou hornatinou a Arnoltovskou vrchovinou; (2) Slavkovské vrchoviny, která je tvořena Krásenskou a Loketskou vrchovinou; (3) Bečovské vrchoviny.

Celé území je členitou vrchovinou, jež se skládá z metamorfovaných a vyvřelých hornin, především žul, rul, svorů, amfibolitů a hadců.¹ Rudní ložiska zde vznikala zejména v období variského vrásnění v místě kontaktu vyvřelin prostupujících původní krystalinikum.² Rudonosné horniny se proto vážou zejména na styčná pásma mladších vyvřelin (zejména žuly) a starších metamorfovaných hornin (zejména ruly).

Rudná ložiska jsou rozlišována na primární a sekundární. Sekundární mají podobu rozsypů a náplavů. Těžba primárních rudních ložisek je zpravidla komplikovanější (přípovrchová a hlubinná), zatímco sekundární ložiska lze těžít povrchovou těžbou, hlavně rýžováním.

Základní informace o mineralogii Slavkovského lesa obsahuje přehled J. Kratochvíla.³ Z dalších obecně zaměřených prací má pro poznání historických důlních aktivit význam syntéza Kašpara Šternberka z první poloviny 19. století.⁴ Mineralogii Slavkovského lesa a historickou těžbou se v minulosti dále zabývala řada do různé míry profesionálních⁵ a vlastivědných prací;⁶ nejdůkladněji byly zpracovány dějiny těžby cínu.⁷ Dokumentací povrchových tvarů souvisejících s těžbou se v západní části Slavkovského lesa nověji intenzivně zabýval Ondřej Bouše.⁸

Lobský potok a Velká Libava

V zarudněných horninách Slavkovského lesa převládají cínwolframové formace.⁹ Jejich primární ložiska prostupují Slavkovský les od jihozápadu k severovýchodu, přibližně od vrchu Lysý u Kynžvartu přes Prame-

¹ J. DEMEK – P. MACKOVIČIN (ed.), *Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny*, s. 460.

² P. BERAN, *Nerosty cíno-wolframových ložisek Slavkovského lesa*, s. 12 ff., zde další lit.

³ J. KRATOCHVÍL, *Topografická mineralogie Čech 1–8..*

⁴ K. STERNBERG, *Umrisse einer Geschichte der böhmischen Bergwerke I.*

⁵ J. JÓKELY, *Zur Kenntniss der geologischen Beschaffenheit des Egerer Kreises in Böhmen*, s. 479–534; J. KOSTER, *Die Mineralien im Gebiete des Egerlandes*, s. 1–29; A. FRIESER, *Erzvorkommen im Kaiserwaldgebirge*, s. 55–120; A. FRIESER, *Die Geschichte des Bergbaues im Egerland und in den benachbarten Gebieten*, s. 1–18. K mineralogii nověji např. P. BERAN, *Nerosty*; P. BERAN – R. TOMÍČEK – P. SUČEK, *Ukončení těžby a úpravy Sn, W rud na závodě Stannum, Rudné doly Příbram s.p. k lednu 1991*; K. POŠMOURNÝ – J. RUDOLSKÝ – J. BABŮREK, *Slavkovský les: geologie chráněných krajinných oblastí České republiky*.

⁶ M. URBAN, *Geschichte der Städte Königswart und Sandau: ein Beitrag zur deutschen Geschichte Böhmens*; G. WEIDL – M. URBAN – L. HAMMER, *Heimatkunde des politischen Bezirkes Plan*

⁷ J. MAJER, *Těžba cínu ve Slavkovském lese v 16. století – Die Zinnförderung im Kaiserwald im 16. Jahrhundert*.

⁸ O. BOUŠE, *Důlní revír Smrkovec, část první – stopy v krajině po těžbě rud*, s. 16–21; O. BOUŠE, *Důlní revír Smrkovec, část druhá – stopy v krajině po těžbě kamene*, s. 16–20; O. BOUŠE, *Důlní revír Smrkovec, část třetí – stopy v krajině po lesních řemeslech*, s. 14–16; O. BOUŠE, *Důlní revír Smrkovec (Schönficht)*; O. BOUŠE, *Zaniklá těžba rud v jižní části Slavkovského lesa*.

⁹ J. KRATOCHVÍL, *Topografická mineralogie, passim*; J. MAJER, *Těžba*, s. 54.

ny na Čistou, Krásno a Slavkov. Primární i sekundární těžba v této oblasti kulminovala v novověku a byla postupně ukončována ve 20. století.¹⁰

Zvláštní, i když spíše okrajovou těžební oblast představuje údolí Lobského potoka a dolní část povodí Velké Libavy, kde se stýká svor s rulou. Na celém tomto území jsou dochovány stopy těžby primárních i sekundárních ložisek, a to zejména v blízkosti Dolního a Horního Rychnova, Březové, Lobzů, Kamenice, Kostelní Břízy a dnes neexistující Paseky (Schwand).¹¹ Velká část dnes zřetelných povrchových těžebních pozůstatků prokazatelně souvisí s mnohokrát obnovovanou těžbou olovnatých rud od 18. do počátku 20. století.¹²

Žádné písemné zprávy se nedochovaly pro pozůstatky povrchové těžby v blízkosti Krásné Lípy a Kamenice, kde je předpokládána také těžba stříbrnosných rud.¹³

Dalším místem méně významného výskytu galenitu, uranových rud a dalších jsou Dvorcečky v povodí Velké Libavy mezi Libavou a Zlatou, v jejichž blízkosti se dochovaly i stopy hlubinné těžby.¹⁴

Oblast Smrkovec–Milíkov–Podlesí–Žitná

Za jednu z velmi zajímavých a pestrých oblastí výskytu rud ve Slavkovském lese je považován prostor Smrkovce a Žitné (*obr. V.1.*).¹⁵ Geologický substrát zde představuje rula, která je na mnoha místech proražena žulou. Západně od vrchu Kozák (Steinknockberg) je zastoupen svor prostoupený rulou, východně od Žitné amfibolitická břidlice. Místním geologickým útvarem prostupuje mnoho žil, které v důsledku kontaktů různých hornin obsahují rozmanité rudy, zejména stříbra, bizmutu, hořčíku, kobaltu, mědi a uranu. Rozsáhlou těžbu primárních i sekundárních rud dokládají povrchové stopy.

Oblast mezi Smrkovcem, Žitnou, Lazy a Milíkovem je dnes hustě pokryta starými důlními díly.¹⁶ V geologických zprávách a písemných pramenech byly často zaměňována naleziště ležící na kat. ú. Smrkovce a Milíkova. To bylo způsobeno tím, že lesy v západním sousedství Smrkovce se staly součástí rozsáhlého kat. ú. Milíkova. Naleziště situovaná v blízkosti Smrkovce se tak paradoxně vztahují ke vzdálenému Milíkovu, jenž již leží při okraji Chebské pánve. Situaci komplikuje také vklíněné katastrální území Dolních a Horních Lazů, které ještě nebyly evidovány v loketském urbáři z roku 1525 a jejichž existence je doložena teprve v 17. století.¹⁷

Loketský urbář z roku 1525 zachycuje Smrkovec ještě bez zmínek o hornické činnosti, o které nesvědčí ani počet usedlostí a jejich diferenciací.¹⁸ Písemné prameny informují o těžbě až od 30. let 16. století, a to zmínkami o důlních pracovnících a úřednících ve Smrkovci (1534–1586).¹⁹ Za iniciátora těžby je považován hrabě Šlik. Klíčovou písemnou zprávou o těžbě představuje privilegium Ferdinanda I. z 3. června 1550 pro Smrkovec. Listina zmiňuje nedávno vzniklá důlní díla a nepřímou také přítomnost velkého množství horníků a dalších obyvatel. Těm totiž v 10 člancích slibuje řádné svobody podle vzoru ostatních horních měst, včetně týdenního trhu, a pro případ dalšího rozmachu hornictví a populačního růstu pak i zřízení řádného magistrátu a rychtářského úřadu.²⁰ Velká očekávání vyjádřená listinou nebyla naplněna, neboť o větších odvozech stříbra prameny nehovoří. Zdánlivě bohaté stříbrnosné rudy byly pravděpodobně záhy vyčerpány, nejpozději v 80. letech 16. století. Dokladem důlních aktivit v 16. století zůstal tolar údajně ražený ze smrkoveckého stříbra uchovávaný na zámku v Kynžvartě a také záznam ve smrkovecké farní knize o darování stříbra v hodnotě 10 zl. rýnských kostelu pány z Hlavna (von Globen).²¹

O další hornické činnosti zaměřené na těžbu stříbra se dochovaly zprávy v archivu Milíkovského velkostatku, které pokrývají období 1766–1823.²² Do této doby spadají také počátky moderní těžby. Roku 1812 se ustavily dvě důlní společnosti, které se pokusily o obnovení rozsáhlejší těžby. První se soustředila na těžební práce v oblasti starších důlních děl, která se nacházela v prostoru štoly P. Marie Pomocné na pozemcích usedlosti

¹⁰ K. STERNBERG, *Umrise*, s. 275–309; J. MAJER, *Těžba*; O. BOUŠE, *Zaniklá těžba rud*, s. 18–27.

¹¹ Např. J. JÓKELY, *Zur Kenntniss*, s. 511; A. FRIESER, *Erzvorkommen*, s. 85; Richard ZARTNER, *Der Bleibergbau um Reichenbach im Kaiserwald*, s. 126–128 (zde s. 126–127).

¹² J. JÓKELY, *Zur Kenntniss*, s. 511–512; A. FRIESER, *Erzvorkommen*, s. 85–89.

¹³ J. JÓKELY, *Zur Kenntniss*, s. 512.

¹⁴ Tamtéž, s. 511; A. FRIESER, *Erzvorkommen*, s. 102; J. KOSTER, *Die Mineralien*.

¹⁵ Např. J. JÓKELY, *Zur Kenntniss*, s. 511; A. FRIESER, *Erzvorkommen*, s. 56.

¹⁶ *Abschrift ueber die Erzvorkommen von Schoenficht und Perlsberg im Kaiserwald, 1920, zpráva Smrkovec – Žitná.*

¹⁷ R. SCHREIBER, *Das Elbogener Urbar der Grafen Schlick von 1525*; R. SCHREIBER, *Der Elbogener Kreis und seine Enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege*, s. 202, 214, 221; E. ČÁNOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle výry z roku 1651. Loketský, s. 322–323.*

¹⁸ R. SCHREIBER, *Das Elbogener Urbar*, s. 48, 50.

¹⁹ Srov. K. SIEGL, *Die Kataloge des Egerer Stadtarchivs*, s. 292.

²⁰ Shruje K. STERNBERG, *Umrise*, s. 309. Jednotlivé písemnosti, jež excerpoval, jsou uloženy NA, fSM, sign. 5/288/14, Smrkovec (Schönficht; Montanfasc. 5, No 288, sub. 14). Text privilegia z roku 1550 se nachází uvnitř dvoulistu č. 2.

²¹ M. URBAN, *Geschichte*, s. 204.

²² SOBA Plzeň, fVK (statek Milíkov), inv. č. 2412.

č. 7. Druhá měla rozvinout novou těžbu na blízkých obecních pozemcích. Na obou místech byly nalezeny žíly bohaté na bizmut, antimon, zinek a cín, nikoliv ale na očekávané stříbro. Z toho důvodu byla těžba záhy ukončena.²³ Další neúspěšný pokus o obnovu těžby stříbra následoval o generaci později v letech 1843–1844 na staré štolě P. Marie Pomocné.²⁴

Novověká hornická činnost se odrazila také v sídelní formě Smrkovce, jak ji vidíme na plánu stabilního katastru. Původní radiální lánová vesnice zůstala kvalitativně zachována, pouze do prostoru návsi se u kostela a podél potoka koncentrovala druhotná neselská zástavba.

Zlom v těžebních aktivitách v oblasti starších důlních děl u Smrkovce přinesl až zájem o uranové rudy ve 20. století. Důlní práce byly zahájeny v letech 1905–1906 a s přestávkami pokračovaly i v období po roce 1945. Díky tomuto zájmu jsme poměrně přesně informováni o prostorovém rozložení starších důlních děl, k jejichž identifikaci pomohla také mapa z roku 1788, která je dnes ale neznámá.²⁵

Těžba primárních ložisek u Smrkovce byla soustředěna do polohy Lößheit v údolí Podleského potoka. Novověká prospekce zde rozlišila tři skupiny zrudněných žil, popřípadě pozůstatků důlních prací:²⁶

- 1) žíly při katastrální hranici s Horními Lazy, v údolí Podleského potoka, které se dále dělí na (a) poměrně vzácné žíly obsahující stříbronosný galenit (hlavním důlním dílem byla štola sv. Anny) a (b) dominující bizmutové žíly. Průběh bizmutové žíly v terénu doprovází pás výrazných povrchových tvarů v délce 1,5 kilometru směrem k Žitné. Na tomto konci pásma vystupují také uranové rudy.
- 2) bizmutové žíly položené výše na jihovýchod ve svazích směrem k Lazům. Jedná se o oblast mladší důlní činnosti v 18. století. Podle nálezů galenitu na haldách byla zdejší těžba pravděpodobně zaměřena na stříbro. Horníci narazili také na uranovou žílu, kterou nejspíš považovali za bizmutovou, a proto ji také těžili. Uranová ruda zde pak byla vyhledávána a štolově těžena i později. Pro těžbu na pozemku č. 1046 byla po úspěšné prospekci v letech 1905–1906 záhy ustavena důlní společnost. Uranové rudy zde pak stály v centru zájmu po celé následující půlstoletí.²⁷
- 3) žíla obsahující hematit v údolí Podleského potoka v blízkosti Dolského mlýna. Těžba železné rudy je zde doložena od 18. století a je předpokládána mnohem starší tradice. Povrchovým pozůstatkům dominuje dvojice ústí štol. Z níže položené vytéká proud vody, u vyšší, vzdálené asi 100 metrů, se nalézají pozůstatky rozsáhlejší těžby a destrukce stavebních konstrukcí. O těžbě informují podrobně zprávy z 19. století, stejně jako o místním zpracování v nedalekých Dolních Lazích, kde byla v provozu vysoká pec a 2 železné hamry.²⁸

Těžební činnost probíhala i na jiných místech smrkoveckého katastrálního území. Rudy obsahující cín byly v novověku těženy dvěma štolami v žule na vrchu Kozák, přímo uprostřed smrkovecké plužiny.

S těžbou u Smrkovce souvisí aktivity na sousedních katastrálních územích Milíkov a Horní a Dolní Lazy. Místa novověké těžby stříbra a kobaltu byla ložiska jednak v poloze Mordloch a pak v údolí potoka Schwarzbachel v lese západně od Smrkovce (kat. ú. Milíkov).²⁹ Všude zde se dochovaly povrchové stopy těžby.

Dalším místem vysoké koncentrace pozůstatků novověkých důlních činností je katastrální území Horních a Dolních Lazů. Některé zprávy ze 16. století pro Smrkovec se mohou týkat také této oblasti, pro kterou jinak chybí písemné prameny starší 18. století. V 18.–19. století byly těženy a zčásti také zpracovávány cínové, stříbrné, železné a manganové rudy.³⁰

Stříbro u Pramenů

Mimo cín bylo okolí Pramenů významné také ložisky stříbra, o kterých informují písemné prameny od roku 1486. Rozsáhlejší těžební činnost ale ustala krátce po roce 1568. Počátky novověké těžby pak souvisí až s náhodným objevem na stříbro bohaté a z geologického hlediska unikátní žíly roku 1822. Zpočátku velká důlní aktivita se ale brzy ukázala jako příliš náročná a po roce 1845 zcela ustala.³¹

²³ M. URBAN, *Geschichte*, s. 204–205; A. FRIESER, *Erzvorkommen*, s. 95.

²⁴ J. JÓKELY, *Zur Kenntniss*, s. 511; M. URBAN, *Geschichte*, s. 205; A. FRIESER, *Erzvorkommen*, s. 97; O. BOUŠE, *Důlní revír*, s. 18–22.

²⁵ A. FRIESER, *Erzvorkommen*, s. 97.

²⁶ Tamtéž, s. 97–102; relikty popisuje O. BOUŠE, *Důlní revír*, s. 8, 33–76.

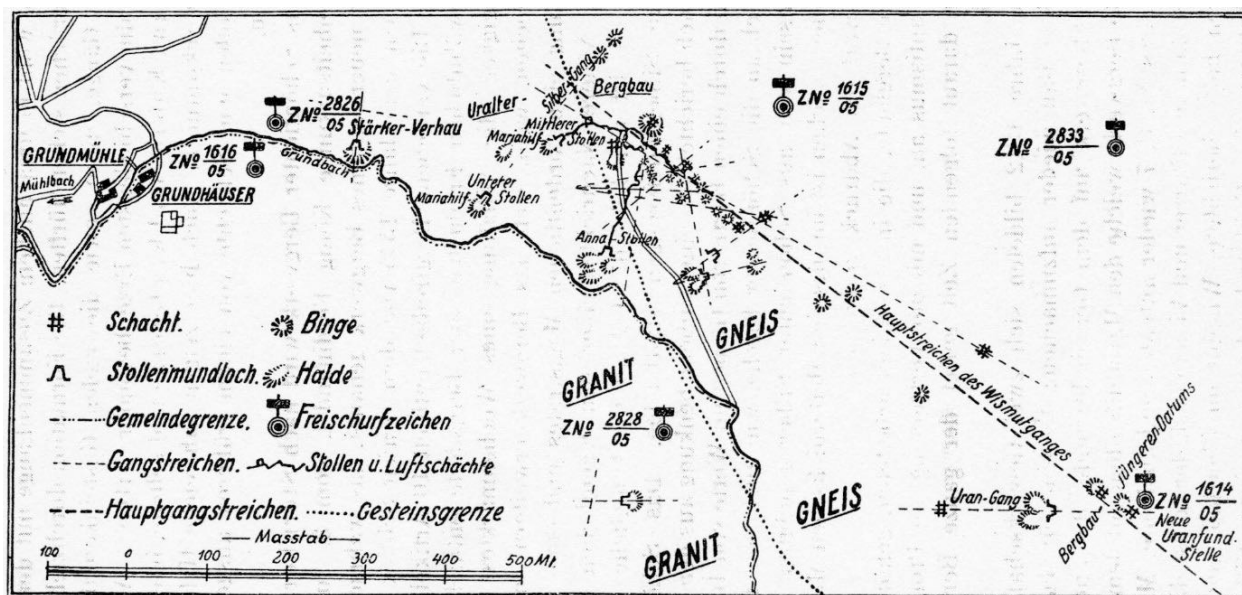
²⁷ A. FRIESER, *Erzvorkommen*, s. 97, 100–102; O. BOUŠE, *Důlní revír*, s. 20–22.

²⁸ J. JÓKELY, *Zur Kenntniss*, s. 512; A. FRIESER, *Erzvorkommen*, s. 98.

²⁹ J. SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen. Zweyter Theil, Ellbogner Kreis*, s. 164

³⁰ J. JÓKELY, *Zur Kenntniss*, s. 511, 513; M. URBAN, *Geschichte*, s. 188–202; G. WEIDL – M. URBAN – L. HAMMER, *Heimatkunde*, s. 566; A. FRIESER, *Die Geschichte*, s. 71.

³¹ A. FRIESER, *Erzvorkommen*, s. 102–105.

Obrázek V.1. Důlní činnost podél Podleského potoka u Smrkovce. Převzato z A. FRIESER, *Erzvorkommen*, Fig. 2.

Zlato ve Slavkovském lese

Zlato doprovází olovnatá a stříbrnosná žíly v prostoru Lobského potoka a Velké Libavy. S novověkým rýžováním zlata při Velké Libavě souvisí vesnice Zlatá (Golddorf), v blízkosti Lobského potoka pak Zlatý vrch (Goldberg).³² Rýžoviště zlata a zlatonosné žíly lokalizuje do blízkosti později zaniklé samoty Bernau u Rychnova také barokní literatura.³³

Další významná zlatonosná oblast leží v kontaktním území, kde starší geologický substrát proráží bazalt, a to v blízkosti Ohře mezi vesnicemi Citice, Hlavno a Dasnice. Povrchové pozůstatky po těžbě zlata byly v literatuře evidovány již v druhé polovině 19. století, jejich stáří ale není známo.³⁴

Na opačné straně Slavkovského lesa je těžba zlata zaznamenána u Úbočí, údaj se ale nepodařilo ověřit (srov. níže). Písemnými prameny je naopak spolehlivě doložena významná středověká těžba zlata v sekundárních náplavech na pomezí Slavkovského lesa a Tepelské vrchoviny (srov. níže).

3. Nejstarší zprávy o těžbě drahých kovů ve Slavkovském lese (2. polovina 14. století)

Povrchové pozůstatky různých způsobů dobývání drahých kovů pokrývají celý Slavkovský les a také oblast náplav při jeho úpatí.³⁵ Jsou pozůstatkem středověké a pak zejména novověké těžby, která se na některá místa periodicky vracela v závislosti na zájmu o jednotlivé suroviny a na vyspělosti těžebních technologií.

První písemné doklady těžby drahých kovů v prostoru Slavkovského lesa se objevují kolem poloviny 14. století, a to v poměrně velkém množství. Vážou se jednak na listiny tepelského kláštera,³⁶ jednak na aktivity Boreše z Oseka v druhé polovině 14. století (*tab. V.1.*).

Mariánskolázeňská vrchovina (Tepelská vrchovina)

V listinách tepelského kláštera z konce 12. a ze 13. století není o těžbě drahých kovů žádná zmínka. Teprve roku 1337 se mezi zlatými doly, které pronajal Jan Lucemburský Petrovi z Rožmberka, zmiňují také doly kláštera v Teplé.³⁷ O pět let později je tepelský klášter získal zpět a při té příležitosti byly lokalizovány jako „auri-

³² Tamtéž, s. 89.

³³ Tamtéž.

³⁴ Tamtéž, s. 90–93.

³⁵ Např. J. KRATOCHVÍL, *Topografická mineralogie*; A. FRIESER, *Erzvorkommen*.

³⁶ Souhrnně J. ČECHURA, *Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské*, s. 205–225 (zde s. 218–219).

³⁷ RBM IV, č. 432, s. 178.

fodinas in silva Hay“.³⁸ Místo těžby lze lokalizovat díky uchovanému pomístnímu jménu „Goldhay“ východně od silnice z Nové Vsi do Bečova.³⁹

Roku 1346 udělil tepelský opat „*omnia stannifodia versus nemus Boemicala a flumine Auscha usque ad ripam (rivuli) Goltwasser vulgariter dicti*“ jako odúmrť po tepelském rychtáři a měšťanu Janu Püchelbergerovi jeho vdově Alžbětě a jejím dvěma bratrům Oldřichu a Bohuslavu Tullingerům.⁴⁰ Tito měli důlní díla držet se všemi právy jako Jan Püchelberger a navíc s tím, že jednu čtvrtinu z případných nově nalezených rudných ložisek zlata, stříbra, mědi, cínu, železa atd. přenechají klášteru a ze zbylých tří čtvrtin budou odevzdávat desátek. Potok „Auscha“ lze ztotožnit s Úšovickým potokem, jehož údolí bylo dalším významným místem sekundárních ložisek na jihovýchodních svazích Slavkovského lesa. Těžební místa cínu pak lze spolehlivě lokalizovat do Slavkovského lesa, pravděpodobně východně od linie Úšovice – Králův kámen – motte u Nimroda – Prameny, kudy probíhala hranice mezi tepelským klášterstvím a kynžvartským panstvím popsána detailně roku 1529.⁴¹ Zpráva z roku 1397 zmiňuje cínové doly tepelského kláštera ve vesnici Mnichov, která je situována na pravém břehu Pramenského potoka.⁴²

S výše uvedenou hornickou činností snad souvisí vznik vsi Sítiny pod Vlčím hřbetem ve Slavkovském lese. Tu svolil roku 1346 opat v Teplé lokovat bratřím Tullingerům, synovcům Jana Püchelbergera „*villam dictam Rauschenpach locaverint*“.⁴³

Další zprávy o těžbě a zejména rýžování drahých kovů pak přináší listina z roku 1354, kterou tepelský klášter pronajal Borešovi z Oseka ves Louku (Grün), která se vklíňovala do bečovského panství.⁴⁴ V listině je vymezena hranice mezi tepelským klášterstvím a původním i nově pronajatým majetkem Boreše z Oseka, tj. již Loukou. Hranici tvořily Pramenský a Otročínský potok („*an den pach, der do haisset di Rota [. . .] uncz an den pach, der do zwischen Landek und Purten vleusset*“). Listina mj. řešila právo rybolovu, stavbu nových mlýnů a potenciální těžbu kovových rud. Pro případ těžby, ať rýžováním, nebo jinou formou, si klášter a Boreš oba potoky a užitek z nich rozdělili podobným způsobem jako v případě práva rybolovu. Podstatné je, že o horních dílech bylo pouze uvažováno a že v době sepsání listiny nebyla rýžoviště či jiná důlní díla – „*das ein seiffenwerch oder ein perkwerch*“ – pravděpodobně ani na jednom z potoků v provozu.

Pro nejstarší období těžby lze předpokládat těžbu sekundárních ložisek, tj. rozsypů a náplavů, které v oblasti Tepelské vrchoviny dominují. O povrchovém dobývání explicitně svědčí listina z roku 1354 zmiňující rýžoviště a pak nepřímou vazbu všech nalezišť a horních děl na Pramenský nebo Úšovický potok. V údolích obou potoků a jejich přítoků se v mocných náplavech nacházela bohatá sekundární ložiska kovových rud vzniklá denudací greisenových pňů a výchozů žilních pásem v prostoru Kladská–Prameny v Lysinské hornatině.⁴⁵ Předpokládá se, že těžba ložisek v těchto náplavech mohla probíhat již od osídlení oblasti ve 12.–13. století. Přímé doklady ale dosud chybí a objevují se až od poloviny 14. století. Tehdy pravděpodobně začínající intenzivní povrchová těžba pak pokračovala v 15. a 16. století.⁴⁶ O způsobech tehdejší těžby vypovídají také hydronyma zmiňovaná při vytyčení hranic mezi kynžvartským panstvím a tepelským klášterstvím roku 1529, která indikují rýžování na většině toků: „*Obtumzaff*“, „*Tyffumzaff/-zayff*“ a „*Štotzayff*“.⁴⁷

Krásenská vrchovina (Slavkovský les)

O těžbě v prostoru budoucího centra hornické činnosti – na bečovském panství – informuje privilegium Karla IV. z léta 1354 pro bratry Boreše a Slávka z Oseka. V něm král svolil bratrům těžit zlato i stříbro a další horní činnost a z toho všeho brát užitek po 12 let.⁴⁸

Již konkrétního území Slavkov–Krásno se pak týká listina Boreše z Oseka z roku 1355, kterou udělil městu Krásno privilegium zahrnující mj. právo soudu, správu cínových rýžovišť a dolů na bečovském panství, včetně práva zisku z poplatků plynoucích z vážení vyrobeného cínu. Rozvinuté starší těžbě pak nasvědčuje zmínka o starších právech udělených Krásnu již otcem obou bratrů.⁴⁹

³⁸ RBM IV, č. 1070, s. 431.

³⁹ K. STERNBERG, *Umrisse*, s. 267.

⁴⁰ RBM IV, č. 1726, s. 690.

⁴¹ AČ 30, s. 7–10.

⁴² J. ČECHURA, *Vývoj*, s. 219.

⁴³ RBM IV, č. 77–78.

⁴⁴ RBM V/5, s. 811–812, č. 1845.

⁴⁵ Např. J. MAJER, *Těžba*, s. 59.

⁴⁶ J. MAJER, *Těžba*, s. 9, 61.

⁴⁷ AČ 30, s. 9–10.

⁴⁸ RBM V/5, č. 1886, s. 827.

⁴⁹ J. MAJER, *Těžba*, s. 12.

Tabulka V.1. Přehled písemných zpráv.

	Tepelsko	Slavkovsko	Kynžvartsko
1337	doklad těžby zlata		
1342	doklad těžby zlata		
1346	cínové doly jako odúmrtí tepelského klášteru		
1346	lokace Sítin		
1354	zisk Louky Borešem z Oseka, předpoklad těžby drahých kovů		
1354		privilegium Karla IV. pro Boreše a Slávka z Oseka ohledně těžby drahých kovů	
1355		privilegium pro Krásno, centrum těžby drahých kovů	
1357		poprvé zmiňován Slavkov a Prameny	
1370			Boreš z Oseka dostává v léno Kynžvart a Žandov
1373			Boreš z Oseka kupuje Úbočí, zmínka o těžbě drahých kovů
1374			privilegium k založení města pod Úbočím
1392	cínové doly u Mnichova		

Další budoucí horní město – Slavkov – se poprvé připomíná roku 1357 v konfirmačních knihách. Tehdy k farnímu kostelu „in Slakenwaldo“ a k jeho filiálnímu kostelu v Bečově Boreš prezentoval faráře Oldřicha.⁵⁰ V tomtéž roce poprvé v konfirmačních knihách vystupují také Prameny (Sangerberg) ležící v horním pásmu, k jejichž kostelu prezentoval faráře také Boreš z Oseka.⁵¹ Doba vzniku obou lokalit není určitelná, nelze ale vyloučit jejich počátek až v této době kolem poloviny 14. století. Slavkov by přitom mohl navazovat na starší středověké osídlení.⁵² Žádné zprávy z období do konce 15. století se nedochovaly pro těžbu v oblasti primárních a sekundárních ložisek kovových rud kolem Čisté (Lauterbach), která patřila k leuchtenberským lénům.

O pokračující těžbě v pozdním středověku a raném novověku se pak dochovalo větší množství zpráv.⁵³ Původně povrchovou a přípovrchovou těžbu sekundárních ložisek v podobě mohutných náplavů a rozsypů, a to na širokém území od Čisté, Krásna a Slavkova až k Ohři u Lokte, měla nejpozději na přelomu 15. a 16. století doplnit také hlubinná těžba nejvýznamnějších greisenových pňů a žilních pásem.⁵⁴

Lysinská hornatina (Slavkovský les)

První zprávy o těžbě drahých kovů v okolí Kynžvartu se opět vážou na Boreše z Oseka. Když roku 1373 Nothaftové prodávali Borešovi z Oseka majetky, které kdysi držel Engelhart z Kynžvartu, tak se mj. uvádí tvrz Ammonsgrün se vším příslušenstvím, včetně horních děl a těžby zlata, stříbra, mědi, cínu, olova, železa a také rýžoviště.⁵⁵ Listina sice těžbu přímo nedokládá, je ale přinejmenším důkazem o jejím předpokladu Borešem z Oseka. Jako těžební místa opět přichází v úvahu nejspíše náplavy v údolí potoků stékajících z oblasti primárních ložisek v Lysinské hornatině.

Přímo území Kynžvartu, tedy včetně vrchů v okolí Kladské, se pak pravděpodobně týkají zprávy o dolech z roku 1454 a o pronájmu cínových dolů a rýžovišť.⁵⁶

⁵⁰ LC I/1, s. 46.

⁵¹ Tamtéž, s. 48.

⁵² J. MAJER, *Těžba*, s. 13.

⁵³ Tamtéž, s. 7–44.

⁵⁴ Tamtéž, s. 54–59.

⁵⁵ Znění listiny např. M. URBAN, *Geschichte*, s. 27–28; H. GRADL, *Beiträge zur Geschichte Nordwestböhmens*, s. 158–173, 318–329.

⁵⁶ Znění listiny např. M. URBAN, *Geschichte*, s. 27–28; H. GRADL, *Beiträge zur Geschichte Nordwestböhmens*, s. 158–173, 318–329.

Dolnožandovská pahorkatina (Podčeskoleská pahorkatina)

V regionální literatuře se koncem 19. století objevily zprávy o existenci písemných dokladů těžby zlata a stříbra v okolí Žandova a Brtné ve 14. století.⁵⁷ Tyto zprávy se nepodařilo ověřit.

Arnoltovská vrchovina (Slavkovský les)

O středověké štolové těžbě stříbra v oblasti Lobského potoka měla údajně informovat listina z 6. května 1372 uchovávaná ještě počátkem 20. století v archivu Březové.⁵⁸ Tuto listinu a především její dataci ale nelze považovat za spolehlivé.

4. Souhrn

Jádro těžby kovových rud ve Slavkovském lese míjelo oblast našeho hlavního zájmu, neboť probíhalo po diagonále JZ–SV, přibližně po linii Kynžvart–Prameny–Čistá–Slavkov. Pro vsi ležící na tzv. Žabím potoce je intenzivnější hornická činnost doložena v zázemí Smrkovce, a to až od 16. století. Relikty důlních děl jsou rozesety rovněž tam, kde předpokládáme hospodářské zázemí zaniklého Wolfhartsgrünu. Hornická činnost přímo nezasáhla vsi ležící na styku Chebské pánve a Slavkovského lesa (Mokřina, Těšov, Milíkov). Rovněž okolí blízkosti zaniklého Schwarzenbachu vykazuje jen zanedbatelné stopy hornické činnosti (srov. také *exkurz XI*). Těžba drahých kovů opakovaně zasáhla i oblast leuchtenberských lén v severovýchodní části Slavkovského lesa, na Velké Libavě a Lobském potoce, a to snad již v pozdním středověku.

Písemné prameny informují o těžebních aktivitách ve Slavkovském lese teprve od poloviny 14. století, kdy je téměř současně dokládána horní činnost podporovaná a organizovaná pozemkovou vrchností – Borešem z Oseka a tepelským klášterem. Boreš z Oseka ovládl území hlavních primárních a na ně bezprostředně vázaných sekundárních ložisek (panství Bečov, Kynžvart), s výjimkou Čisté, a pak koupil nebo pronájmem také rozsáhlou oblast přiléhajících rudonosných náplavů (Úbočí, Louka). O konjunkturu hornictví svědčí nejméně jedno realizované městske založení (Krásno), jedno nerealizované (Žandov–Úbočí) a jedno hypotetické (Slavkov). Méně výrazná se zdá být aktivita kláštera v Teplé, jenž důlní podnikání přenechal chebským patricijům (lokace Sítiny) nebo Borešovi (zisk Louky).

Podle lokace majetkových transferů i zmínek o těžbě soudíme, že těžba v Borešově období byla soustředěna na ještě nevytěžená sekundární ložiska, která měla podobu druhotných náplavů a rozsypů. Ze získávaných kovů listiny uvádí především stříbro, v druhé řadě také zlato a cín.

Nelze zároveň pochybovat o starší tradici těžby drahých kovů ve Slavkovském lese, o její podobě se lze ale jen dohadovat. Využívala pravděpodobně bohatá druhotná ložiska a vyžadovala jen minimální investice. Snad proto nebyla těžba do takové míry organizována a mohla být sezonně zajišťována místním zemědělským obyvatelstvem.

Prameny a literatura

NA, fSM	Národní archiv Praha, fond Staré montanum
StOA Plzeň, fVK	Státní oblastní archiv Plzeň, fond Velkostatek Kynžvart (zahrnuje i archiv statku Milíkov, jenž byl až do roku 1850 veden zvláště)
AG	Archiv Geofond, Česká geologická služba

Pavel BERAN, *Nerosty cíno-wolframových ložisek Slavkovského lesa*, Sokolov 1999.

Pavel BERAN – Rudolf TOMÍČEK – Pavel SUČEK, *Ukončení těžby a úpravy Sn, W rud na závodě Stannum, Rudné doly Příbram s.p. k lednu 1991*, Sokolov 1996.

Ondřej BOUŠE, *Důlní revír Smrkovec (Schönficht)*, rukopis bakalářské práce, FF ZČU v Plzni, Plzeň 2012.

Ondřej BOUŠE, *Důlní revír Smrkovec, část první – stopy v krajině po těžbě rud*, Arnika 2016/1, s. 16–21.

Ondřej BOUŠE, *Důlní revír Smrkovec, část druhá – stopy v krajině po těžbě kamene*, Arnika 2016/2, s. 16–20.

Ondřej BOUŠE, *Důlní revír Smrkovec, část třetí – stopy v krajině po lesních řemeslech*, Arnika 2017/1, s. 14–16.

Ondřej BOUŠE, *Zaniklá těžba rud v jižní části Slavkovského lesa*, rukopis diplomové práce, FF ZČU v Plzni, Plzeň 2016.

Eliška ČÁŇOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Loketsko*, Praha 1993.

Jaroslav ČECHURA, *Vývoj pozemkové držby kláštera v Teplé v době předhusitské*, *Minulostí západočeského kraje* 24 (1988), s. 205–225.

Jaromír DEMEK – Peter MACKOVIČIN (ed.), *Zeměpisný lexikon ČR. Hory a nížiny*, Brno 32014.

Anton FRIESER, *Die Geschichte des Bergbaues im Egerland und in den benachbarten Gebieten*, *Berg- und Hüttenmännisches Jahrbuch* 71 (1923), s. 1–18.

⁵⁷ G. WEIDL – M. URBAN – L. HAMMER, *Heimatkunde*, s. 572; A. FRIESER, *Die Geschichte*, s. 4.

⁵⁸ A. FRIESER, *Erzvorkommen*, s. 85–86.

- Anton FRIESER, *Erzvorkommen im Kaiserwaldgebirge*, Berg- und Hüttenmännisches Jahrbuch 64 (1916), s. 55–120.
- Anton GNIRS, *Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in den Bezirken Tepl und Marienbad* (=Topographie der historischen und kunstgeschichtlichen Denkmale in der Tschechoslowakische Republik A, Land Böhmen 50), Augsburg 1932.
- Heinrich GRADL, *Beiträge zur Geschichte Nordwestböhmens*, Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 21 (1883), s. 158–173, 318–329.
- Johann JÓKELY, *Žur Kenntniss der geologischen Beschaffenheit des Egerer Kreises in Böhmen*, Jahrbuch der kaiserlich-königlichen geologischen Reichsanstalt 7 (1856), s. 479–534.
- Josef KOSTER, *Die Mineralien im Gebiete des Egerlandes*, in: Programm des k.k. Staats-Ober-Gymnasiums zu Eger (Böhmen) für das Jahr 1886, Eger 1886, s. 1–29.
- Josef KRATOCHVÍL, *Topografická mineralogie Čech 1–8* (= Práce Československé akademie věd. Sekce geologicko-geografická), Praha 1957–1966.
- Jiří MAJER, *Těžba cínu ve Slavkovském lese v 16. století – Die Zinnförderung im Kaiserwald im 16. Jahrhundert*, Praha 1970.
- Karel POŠMOURNÝ – Jiří RUDOLSKÝ – Jiří BABŮREK, *Slavkovský les: Geologie chráněných krajinných oblastí České republiky*, Praha 2002.
- Jaroslau SCHALLER, *Topographie des Königreichs Böhmen. Zweyter Theil, Ellbogner Kreis*, Prag 1785.
- Rudolf SCHREIBER, *Das Elbogener Urbar der Grafen Schlick von 1525* (= Sudetendeutsches historisches Archiv 1), Prag 1934.
- Rudolf SCHREIBER, *Der Elbogener Kreis und seine Enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege* (= Sudetendeutsches historisches Archiv 2), Prag 1935.
- Karl SIEGL, *Die Kataloge des Egerer Stadtarchivs*, Eger 1900.
- Kaspar STERNBERG, *Umriss einer Geschichte der böhmischen Bergwerke I*, Prag 1836.
- Michl URBAN, *Geschichte der Städte Königswart und Sandau. Ein Beitrag zur deutschen Geschichte Böhmens*, Mies 1894.
- Georg WEIDL – Michl URBAN – Ludwig HAMMER, *Heimatkunde des politischen Bezirkes Plan*, Plan 1896.
- Richard ZARTNER, *Der Bleibergbau um Reichenbach im Kaiserwald*, Lotos 80 (1932), s. 126–128.

Exkurz VI

Srov. *kap. 11.2. a obr. 11.3.* v tištěné publikaci.

Sídelní formy vsí v západní části Slavkovského lesa

Císařské otisky plánů stabilního katastru

Ústřední archiv geodézie a katastru, Praha

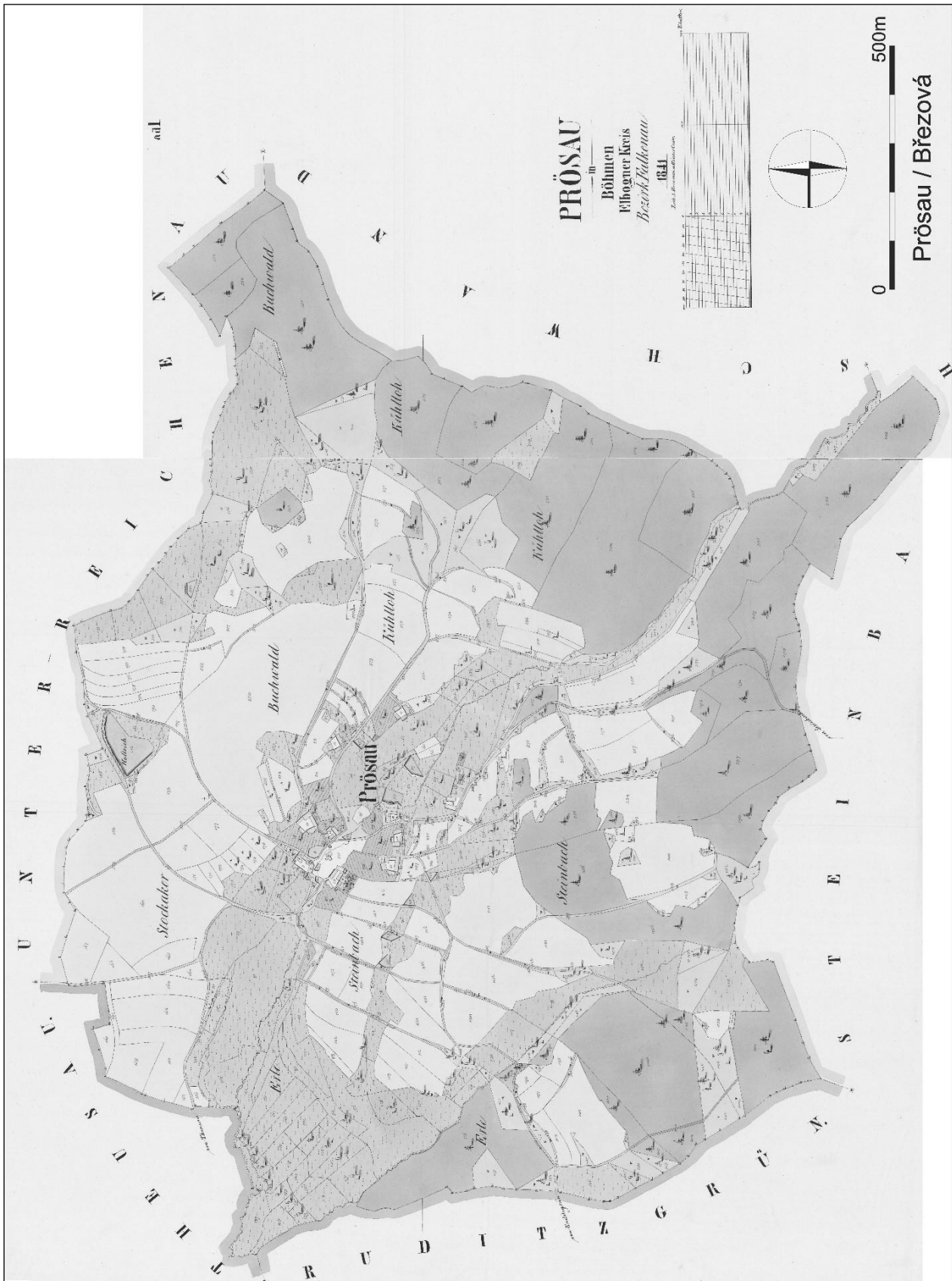
Březová; Rudolec; Štědrá; Libava; Arnoltov; Bystřina; Studánka; Kostelní Bříza; Krásná Lípa; Týmov; Kamenice; Paseka; Rovná; Ostrov; Lobzy; Žitná – vše okres Sokolov

Smrkovec – srov. *exkurz IX.*

Tábluka VI.1. Charakteristika sídelních forem v severovýchodní části Slavkovského lesa – enkláva leuchtenberských lén. Seřazeno podle nadmořské výšky intravilánu.

české	Místní jméno	Nadmořská výška (m n. m.)		Morfologie terénu		Typ plůžiny		Poznámka
		intra- vilán	plůžina	intravilán	průběh parcelace	varianta (podle klasifikace R. Krügera pouze pro širokou pásovou parcelaci)	řady	
Březová	Prösau	480–490	480–600	široké úžlabí horního toku potoka Tisová	kolmo na vrstevnice	Řk–Pv–Db–Gč	2	-
Rudolec	Ruditzgrün	480–500	540–600	závěr potočního údolí Tisové	kolmo na vrstevnice	Řk–Pd–Db–Gč	2	-
Štědrá	Mülln	480–500	460–510	závěr potočního údolí	kolmo na vrstevnice	Ř0, v parcelaci převládá pásový princip, majetkově promíšená plůžina	2	krátké pásové a blokové parcely, bez záhumenticové návaznosti
Libava	Lieba	520	500–530	podél potoka a strmého úpatí svahu	kolmo na vrstevnice	Ř0; bloková plůžina	1	Během pozdního středověku byla ves dlouhodobě pustá.
Arnoltov	Arnitzgrün	520–580	500–600	závěr potočního údolí	podél i kolmo na vrstevnice	Řk–Pv–Db–Gč	2	V SZ části vsi hospodářský dvůr.
Bystrina	Reichenbach	560	560–680	úzké úžlabí potoka, sevřeno strmým úpatím přilehlých svahů	podél i kolmo na vrstevnice	Ř0–Pv–D0–Ge*	2	* platí pro část sevřenu Velkou Libavou a potokem od Rovné; zbytek plůžiny má blokovou parcelaci
Studánka	Schönbrunn	580	580–630	závěr potočního údolí	podél i kolmo na vrstevnice	Řk–Pd/Pv–Db–Gč	2	-
Kostelní Bříza	Kirchenbirk	590–610	580–630	závěr potočního údolí	podél i kolmo na vrstevnice	velké bloky hospodářského dvora	2	-
Krásná Lípa	Schönlind	610–660	610–700	pramenná pánve nad roklí Libavy, sevřeno poměrně strmým úpatím	podél i kolmo na vrstevnice	bloková plůžina	2	V severní části plůžiny dominují bloky hospodářského dvora.
Týmov	Tiefengrün	640	640–680	pramenná pánve	kolmo na vrstevnice	bloková	samota	Během pozdního středověku byla ves dlouhodobě pustá.
Kamenice	Steinbach	600–730	640–720	závěr potočního údolí	podél i kolmo na vrstevnice	bloková plůžina	2	V plůžině dominují bloky hospodářského dvora (na indikační skicce již rozparcelovány).
Smrkovec	Schönficht	670–700	680–750	závěr potočního údolí	podél na vrstevnice	Řk–Pd–Db	1	-
Paseka	Schwand	680–700	680–740	závěr potočního údolí, sevřeno poměrně strmým úpatím	kolmo na vrstevnice	Ř0–Pv–D0–Gč	2	-
Rovná	Ebmeth	700–760	650–770	závěr potočního údolí	kolmo na vrstevnice	Řk–Pv/Pd–Db–Gč	2	V SZ části vsi rozparcelované bloky hospodářského dvora.
Ostrov	Wöhr	720–740	700–750	závěr potočního údolí	podél i kolmo na vrstevnice	Řk–Pv/Pd–D0–Gč	1	-
Lobzy	Lobs	730–740	700–750	závěr potočního údolí	podél i kolmo na vrstevnice	Řk–Pd–D0–Gč	1	-
Žitná	Rockendorf	710–780	710–790	závěr potočního údolí	kolmo na vrstevnice	Řv/Řk–Pv/Pd–D0–Gč	2	-

Obrázek VI.1. Plužina Březové (Prösau) na císařském otisku stabilního katastru (1841).

Obrázek VI.3. Plužina Štědrá (Mülln) na císařském otisku stabilního katastru (1841).

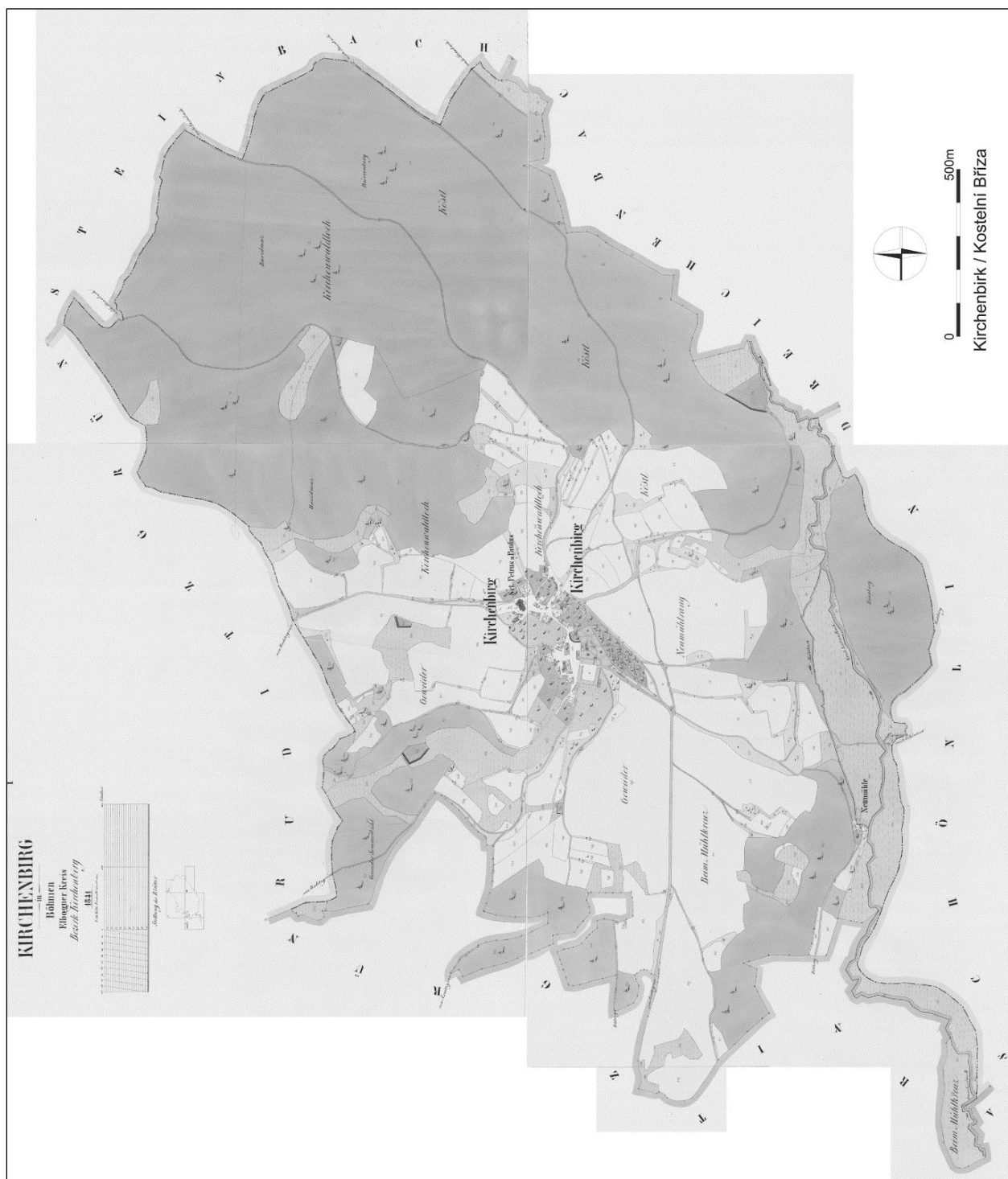
Obrázek VI.4. Plužina Libavy (Liebau) na císařském otisku stabilního katastru (1841).

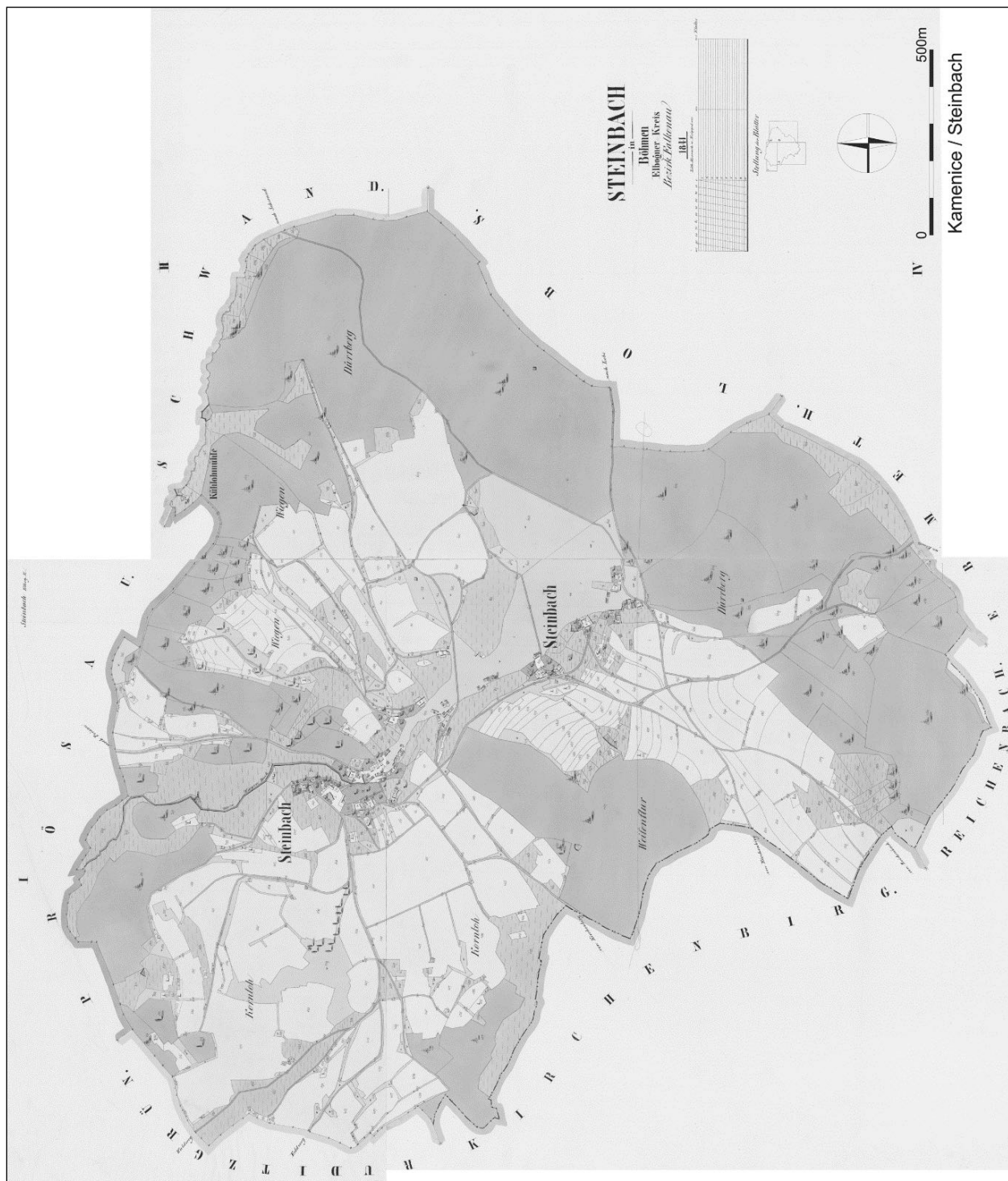
Obrázek VI.5. Plužina Arnoltova (Arnitzgrün) na císařském otisku stabilního katastru (1841).

Obrázek VI.8. Plužina Kostelní Břízy (Kirchenbirk) na císařském otisku stabilního katastru (1841).

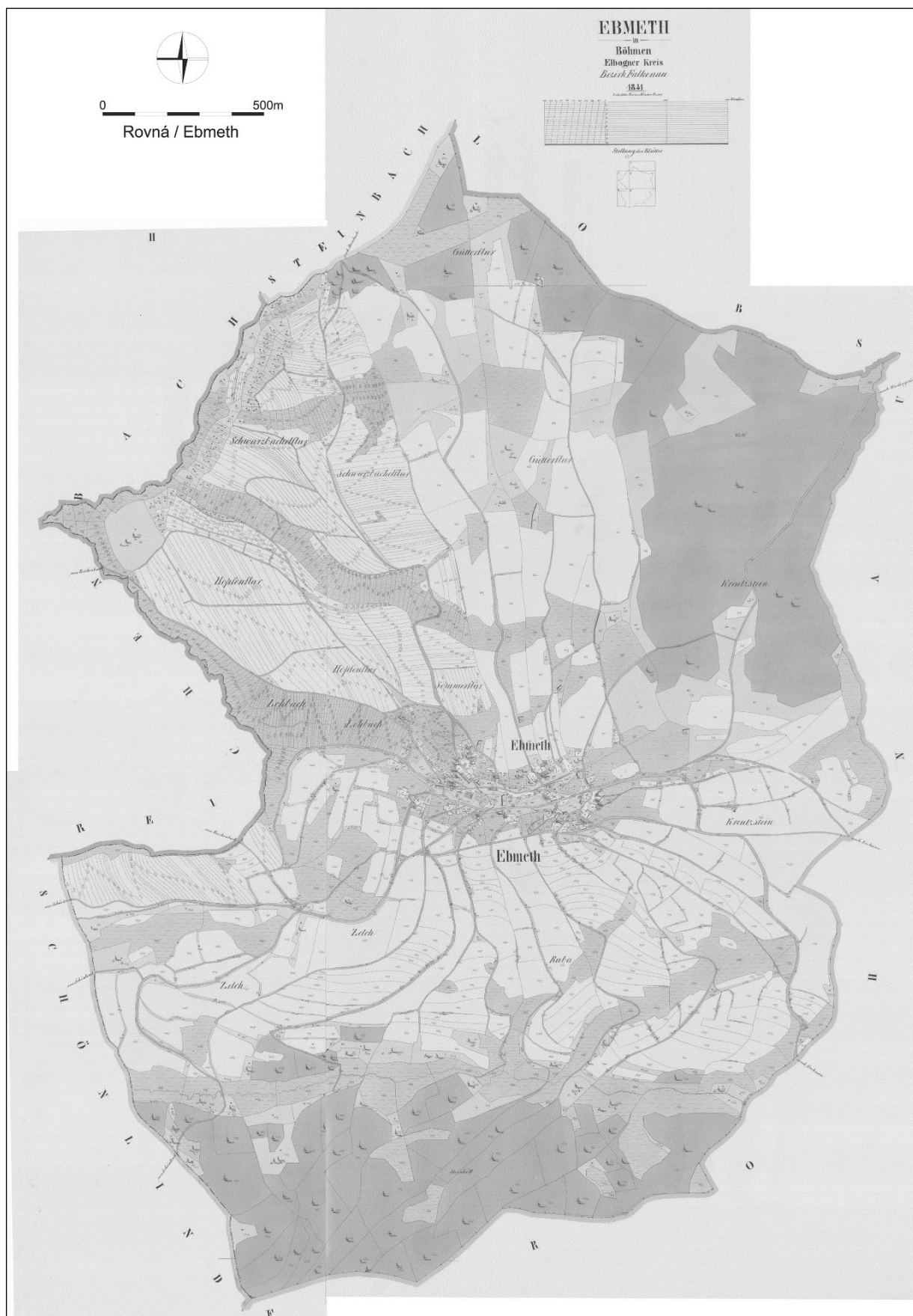
Obrázek VI.10. Plužina Kamenice (Steinbach) na císařském otisku stabilního katastru (1841).

Obrázek VI.11. Plužina Paseky (Schwand) na císařském otisku stabilního katastru (1841).

Obrázek VI.12. Plužina Rovné (Ebmeth) na císařském otisku stabilního katastru (1841).

Obrázek VI.13. Plužina Ostrova (Wöhr) na císařském otisku stabilního katastru (1841).

Obrázek VI.14. Plužina Lobzů (Lobs) na císařském otisku stabilního katastru (1841).

Exkurz VII

Srov. *kap. 22.2.–22.3.* v tištěné publikaci.

Sídelní formy vsí při Lipoltovském potoce

Podle císařských otisků a indikačních skic stabilního katastru

Ústřední archiv geodézie a katastru, Praha

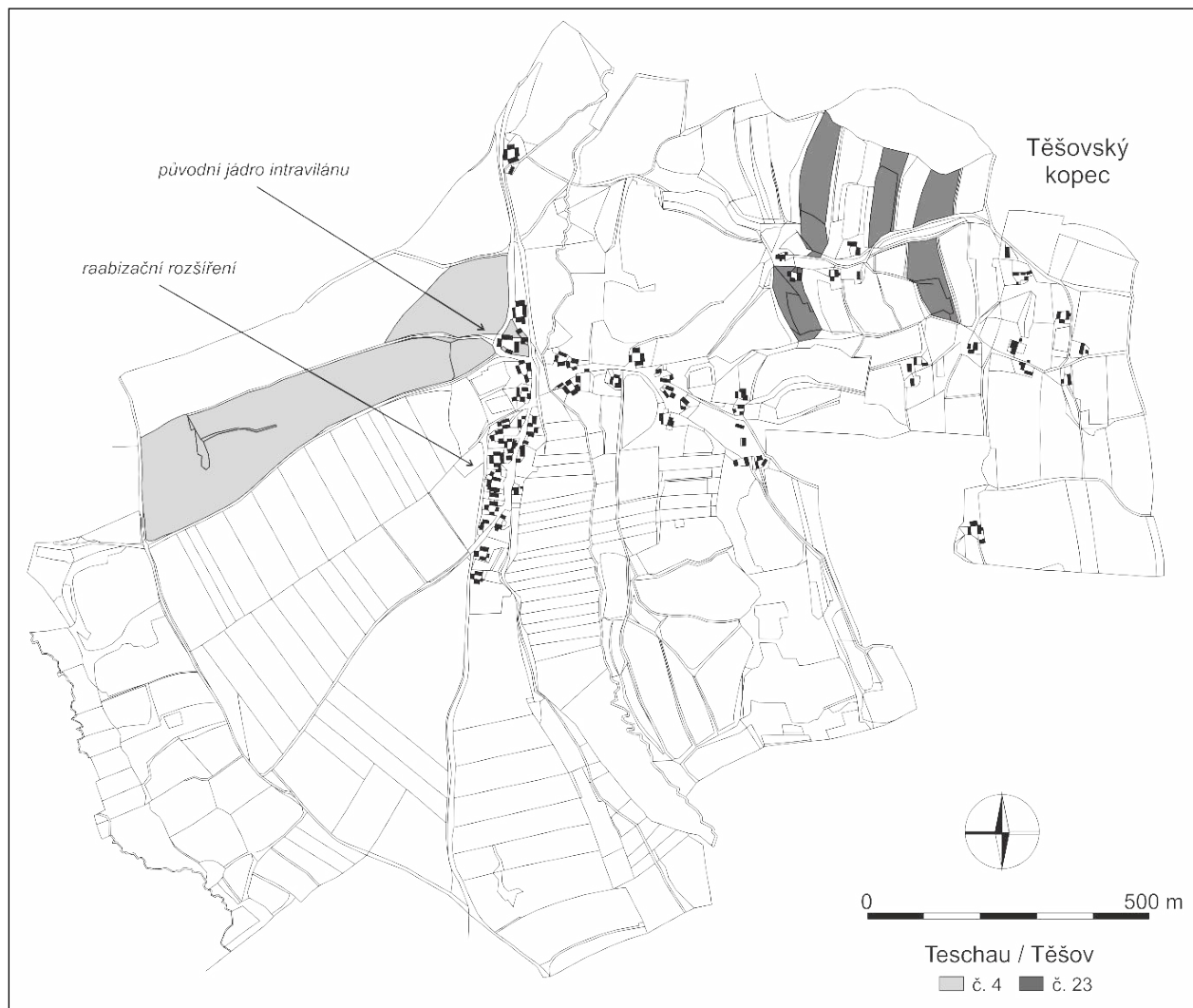
Národní archiv Praha

Mokřina; Těšov; Milíkov; Podlesí – vše okres Cheb
(podklad překreslila Ivana Hrušková)

Obrázek VII.1. Plužina Mokřiny (Krottensee) podle plánu stabilního katastru (1841) a indikační skici.

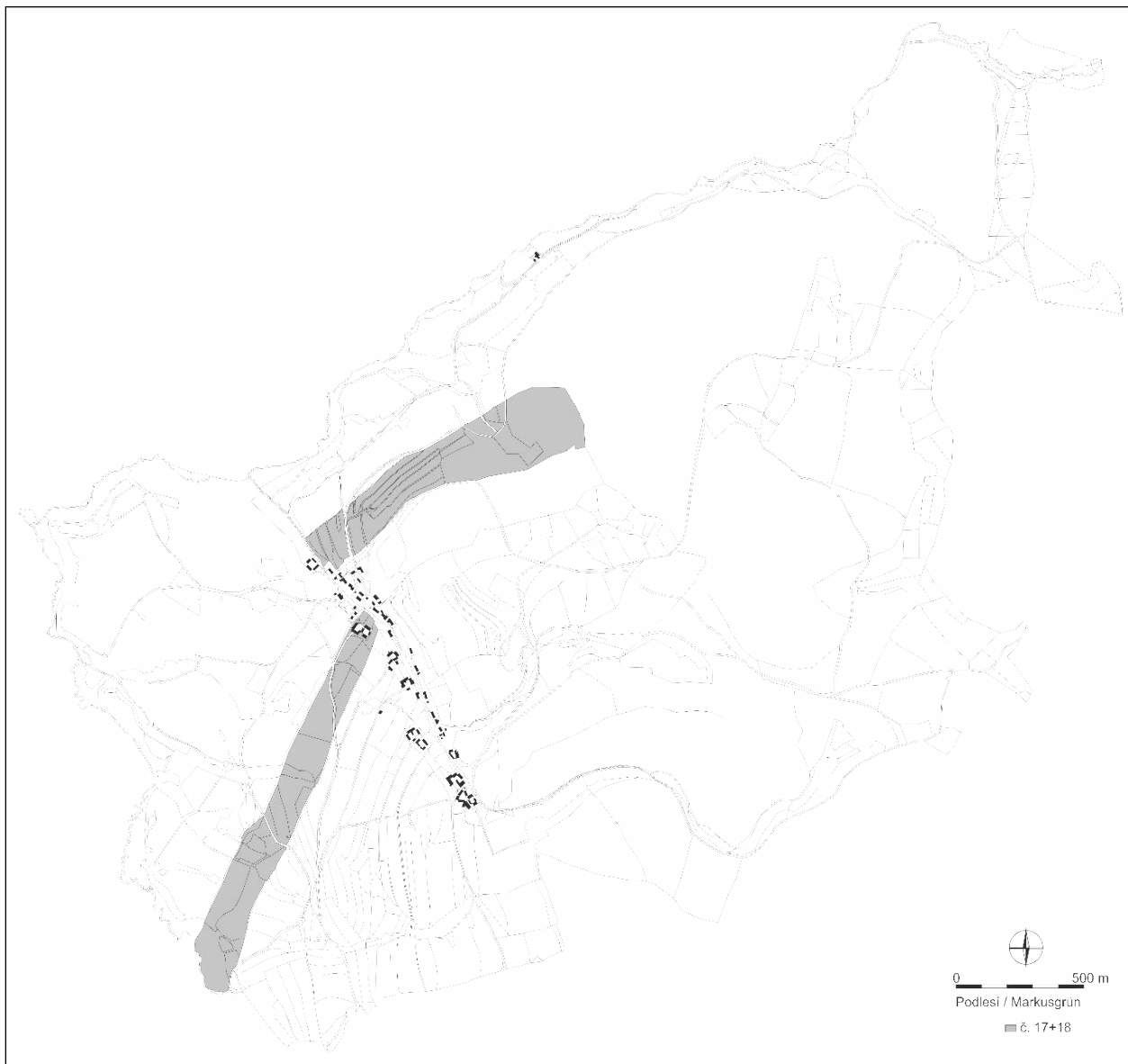
Obrázek VII.2. Plužina Těšova (Teschau) podle plánu stabilního katastru (1841) a indikační skici.

Obrázek VII.3. Plužina Milíkova (Miltigau) podle plánu stabilního katastru (1841) a indikační skici.

Obrázek VII.4. Plužina Podlesí (Markusgrün) podle plánu stabilního katastru (1841) a indikační skici.

Exkurz VIII

Srov. *kap. 22.4.* v tištěné publikaci.

Francký lán

1. Úvod

Historická sídelní geografie usiluje o rozpoznání primárních sídelních forem a měřických modulů, jež za nimi stály. Hlavním pramenem pro tyto úvahy byly dlouho jen novověké katastrální plány, v nichž se však výchozí situace odráží vždy deformovaně, a navíc nelze vyloučit, že sídelní forma nebyla reorganizována nebo i nově vyměřena v raném novověku. První posun v kvalitě geografického poznání přinesly intravilány opuštěné ještě v průběhu středověku, jež byly dokumentovány díky archeologickému odkryvu nebo povrchovému průzkumu. Nástup LiDAR snímkování umožňuje obdobný posun, neboť nově do úvah zahrnuje i středověkou plužinu.

Zaniklý Schwarzenbach měl podobu krátké lesní lánové vsi, tedy sídelní formy, která byla podle svědectví pozdně středověkých a raně novověkých písemných pramenů vyměřována na základě tzv. franckého lánů. Náplní následujícího exkurzu je proto shrnout poznatky, jež o tomto měřickém modulu máme k dispozici, s cílem testovat, zda se mohl uplatnit při rozměření schwarzenbašské plužiny.

2. Vyměrování plužin a vsí

V širokém pásu severně od Krkonoško-jesenické soustavy a Karpat, zejména v historickém Slezsku, Malopolsku, Horních Uhrách, Pomoří a Prusku, se ve vrcholném a pozdním středověku setkáváme s vyhraněnými způsoby vyměrování sídlišť a jejich plužin.⁵⁹ Příslušné zmínky se objevují od počátku 13. století, nejdříve v západní části tohoto území, později dále na východě, kde intenzita listinného svědectví stoupá teprve v 14. století a později. Platí přitom, že čím pozdější nástup písemného svědectví, tím konkrétnější údaje o měrných jednotkách a způsobu měření. Na rozdíl od Čech se většina listin zde týká zakládání nových vsí, ať v dříve osídlené, či neosídlené oblasti. O závěrečné etapě složitého, časově i prostorově rozmanitého vývoje již informují měřické instrukce a příručky z 14./15.–16. století.

Jako základní plošné jednotky vystupovaly lány, vyměřované pruty, provazci a jednoduchými přístroji na měření pravých úhlů – gnomony.⁶⁰ Setkat se lze s dvěma převládajícími způsoby rozvržení plužiny a zároveň typy lánů – s tzv. vlámským a franckým lánem (*tab. VIII. I.*).⁶¹ Oba lány se lišily plošným rozsahem a plužiny z nich složené svou strukturou. Pro francký lán byla charakteristická plužina s kompaktní majetkovou držbou a lán v ní představoval nejen základní majetkovou, ale i prostorovou jednotku. Pozemková držba patřící k jedné usedlosti byla scelená do jednoho dlouhého a širokého pásu, v jehož čele zpravidla ležel i vlastní dvůr. Vlámský lán měl povahu abstraktní plošné jednotky, která byla reálně rozptýlena do několika tratí napříč plužinou. Dvůr usedlosti mohl i nemusel být v prostorovém kontaktu s jednou dílčí parcelou. Na francký lán byla počítána větší plocha než na lán vlámský, poměr činil přibližně 7 : 5 (kolem 24,2 ha : 16,8 ha). Na základě franckého lánů byly vytyčovány tzv. lesní lánové plužiny, pomocí tzv. vlámského lánů rozmanité formy plužin tratových. Na tomto místě se soustředíme na modul tzv. franckého lánů.

⁵⁹ E. STAMM, *Staropolskie miary I. Miary długości i powierzchni*; W. KUHN, *Flämische und fränkische Hufe als Leitformen der mittelalterlichen Ostsiedlung*, s. 1–51; J. SZEWCZYK, *Włoka – pojęcie i termin na tle innych średniowiecznych jednostek pomiaru ziemi*, s. 41–102; H. SZULC, *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce*, s. 41–58; S. KURAŚ, *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi malopolskich XIV–XV wieku – Les privilèges de droit allemand des villes et des villages de la Petite Pologne aux XIVe–XVe siècles et l'art de l'écriture des documents*. Českou literaturu shrnuje J. ŽEMLIČKA, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy*, zvl. s. 129–134; J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198–1253)*, zvl. s. 262–263.

⁶⁰ W. KUHN, *Flämische und fränkische Hufe*, s. 3; J. SZEWCZYK, *Włoka*, s. 8–15; F. ENGEL, *Mittelalterliche Hufenmaße als siedlungsgeschichtliche Quellen*, s. 271–287 (zde s. 273–274)

⁶¹ W. KUHN, *Flämische und fränkische Hufe*; R. KRÜGER, *Typologie des Waldhufendorfes nach Einzelformen und deren Verbreitungsmustern; Stamm 1938*, s. 46–70; H. SCHLENGER, *Formen ländlicher Siedlungen in Schlesien. Beiträge zur Morphologie der schlesischen Kulturlandschaft*, s. 91–139; H. von LOESCH, *Die fränkische Hufe*, 61 (1927), s. 81–107; 63 (1929), s. 33–72; F. PIEKOSIŃSKI, *O lanach w Polsce wieków średnich*; J. ŽEMLIČKA, *Království*, s. 129–134.

3. Francký lán

První explicitní zmínky o tzv. franckých lánech se objevily ve druhé polovině 12. století v listinách týkajících se sídelního postupu po táhlých svazích Krušných hor.⁶² Od 13. století byly francké nebo také tzv. velké lány hojně zmiňovány ve Slezsku, a to kvůli nutnosti odlišit je od vlámských (malých) lánů.⁶³ Již roku 1264 byly francké lány známy v Malopolsku, na přelomu 13. a 14. století vstoupily do hornouherských pramenů, ve 14. století byly zmíněny v Mazovsku („*mansi erunt fanconici*“) a nepřímo i v Haliči.⁶⁴ Francký lán byl v těchto oblastech užíván během sídelního postupu ještě v 16.–18. století (*obr. VIII.1.*). Na rozdíl od vlámského lánů, jehož rozšíření nelze stopovat podle sídelní formy, se oblast franckého lánů kryje s vyhraněnou sídelní formou velké části lesních lánových vsí.⁶⁵

První metrické, i když jen dílčí údaje o mírách franckého lánů pochází již z roku 1185. U podkrušnohorského Freibergu byly tehdy specifikovány hranice starší donace z roku 1162 a přitom byla uvedena také vzdálenost o 7 honech („*que Franconica lingua guende dicuntur*“) po 30 prutech, přičemž podle topografické rekonstrukce by na 1 hon připadalo cca 257 metrů, tedy míra charakteristická právě pro francký lán.⁶⁶ Šířka 270 prutů, což je další typická míra, byla zmíněna roku 1249 na slezské straně Krkonoš u Kamenné Hory (Kamienna Góra / Landeshut). Na rozdíl od vlámského je tak francký lán jako hotový typ spolehlivě doložen poměrně časně.

Jeden z nejstarších popisů ideálního způsobu, jak měl být francký lán vytyčován, se dochoval v rukopise z 15. století, jehož předlohu lze ale datovat do druhé poloviny 14. století a lokalizovat do Malopolska. Další zpráva, kladená do 15. století, má podobu nedatovaného latinského hexametru doplněného německým překladem.⁶⁷ Všechny tyto texty se shodovaly v tom, že francký lán má mít 12 prutů na šířku a 270 prutů na délku, přičemž délka prutu byla udávána různě – 14 loktů s jednou pěstí, 15 a 16 loktů. Prut (*virga*) pro vyměření franckého lánů tak byl dvojnásobně dlouhý ve srovnání s prutem pro vyměření vlámského lánů, které navzájem odlišuje polština (*laska x pręt*) i němčina (*Doppelrute x Rute*), nikoliv čeština a latina.⁶⁸ Některé pokyny obsahují doporučení, že v zarostlém terénu má být měřický prut o trochu delší (16 loktů). Základní jednotkou franckého lánů nebyla původně jitra, ale plošné „pruty“, vytyčované jako pásy o šířce 1 prutu a délce 270 prutů. Teprve později, vlivem vlámského lánů, se objevila i mechanicky stanovená jitra mající 12 prutů na šířku a 15 prutů na délku (*Kuhn 1973, 16*). Vezmeme-li za základ 15 slezských/polských loktů v prutu, lze dospět k následujícím relacím:

1 délkový prut = 15 loktů (= 8,64 m)

1 provazec = 3 délkové pruty = 45 loktů (= 25,92 m)

1 plošný „prut“ = 1 prut na šířku a 270 prutů na délku (= 2,02 ha)

1 lán = 12 plošných „prutů“ = 4 provazce na 90 provazců = 12 prutů na 270 prutů (= 103,68 x 2332,8 m = 24,19 ha)

Konkrétní hodnoty by samozřejmě přiměřeně kolísaly, v závislosti na tom, zda bychom za základ vzali prut dlouhý 14, nebo 16 loktů. Lán by pak dosahoval 21,07–27,52 hektarů. Z 16.–18. století pochází z rozsáhlého území od Malopolska po Halič desítky dalších zpráv o podobě tzv. franckého lánů, včetně měřických příruček a instrukcí, které se v konkrétních počtech a délkách od pozdně středověkých sdělení odlišují jen zanedbatelně a geometrii lánů i rámcové velikosti vždy zachovávají.⁶⁹

4. Stavební plán franckého lánů

V typických lesních lánových plužinách představoval lán, nebo jeho díl, jak měřickou, tak reálně existující jednotku neboli majetkově sjednocenou parcelu, užívanou jednou usedlostí. V ideálním případě se ves skládala ze dvou řad širokých a dlouhých pásových parcel, které běžely podél společné osy představované potokem. Osnova lesní lánové vsi je proto někdy přirovnávána ke dvěma zrcadlově obráceným hřebenům, jež oddělo-

⁶² W. KUHN, *Flämische und fränkische Hufe*, s. 40; A. MEICHE, *Der alte Zellwald an der Freiburger Mulde. Ein Beitrag zur Geschichte der ostmitteldeutschen Kolonisation mit einer Nebenuntersuchung über die fränkische Hufe*, s. 1–42.

⁶³ H. SCHLENGER, *Formen*, s. 131–142; Anhang I; H. SCHLENGER, *Fränkische und flämische Hufen in Schlesien (Karte)*, s. 264–265.

⁶⁴ W. KUHN, *Flämische und fränkische Hufe*, s. 30–31; E. STAMM, *Staropolskie miary*, s. 53.

⁶⁵ W. KUHN, *Flämische und fränkische Hufe*, s. 28; R. KRÜGER, *Typologie*, s. 26–32, Karte 1.

⁶⁶ W. KUHN, *Flämische und fränkische Hufe*, s. 34; H. LOESCH, *Die fränkische Hufe*, 61 (1927), s. 97; A. MEICHE, *Der alte Zellwald*.

⁶⁷ H. LOESCH, *Die fränkische Hufe*, 61 (1927), s. 82–89; *Schlenger 1930*, 130–133; E. STAMM, *Staropolskie miary*, s. 56, 64, 69; R. KRÜGER, *Typologie*, s. 107–110; W. KUHN, *Flämische und fränkische Hufe*, s. 12.

⁶⁸ Např. E. STAMM, *Staropolskie miary*, s. 47.

⁶⁹ E. STAMM, *Staropolskie miary*, s. 54–69.

vala potoční niva a dvojice hlavních cest podél ní. Na každé parcele stál dvůr a všechny zemědělské plochy příslušné k usedlosti. Dvůr byl obvykle situován v čele parcely, v blízkosti potoka a hlavní cesty, většinou ale nikoliv přímo na hranici, ale v hloubce až několika desítek metrů. Z hlavní cesty ke dvoru tak vybíhala spojující cesta a jednotlivé dvory neležely v téže přímce. Jednotlivé majetkové parcely (pásky, lány) byly odděleny různě širokými a výraznými mezemi, někdy v podobě terasového zlomu, častá byla i úvozová cesta.⁷⁰

Několik lokačních listin ze 14. století, které se týkaly krkonošsko-jesenické i karpatské oblasti, obsahuje cenné informace o postupu vytyčení lesních lánových vsí.⁷¹ Na rozdíl od vsí s pravidelnými traťovými plůžnicami byla osnova lesních lánových vsí vyměřována hned zpočátku, a každé rodině tak mohl být přidělen ještě víceméně zalesněný pás k vyklučení, které pak probíhalo individuálně. Doloženo je ale i komunitní mýcení, stejně jako příprava terénu v režii pozemkového vlastníka nebo lokátora. Prvním prvkem, jenž byl vytyčen, přitom býval ústřední pás podél potoka, určený pro komunitní pastvu a průhon dobytka a nepoplatný (1318: „*pro expulsione peccorum, quod scothnyk vulgariter nominatur*“).⁷² Podél jeho obvodu pak mohly být vyměřeny šířky jednotlivých parcel, a to tak, aby v kombinaci s adekvátní délkou daly požadovanou plochu. Právě jednoduchý princip vytyčení, k němuž stačila znalost šířky a délky, umožnil parcelaci ještě zalesněného a málo přehledného terénu. Také počátky lesních lánových vsí mohly být charakterizovány osvobozením od platů a povinností (lhůtou).

Literatura

- Franz ENGEL, *Mittelalterliche Hufenmaße als siedlungsgeschichtliche Quellen*, Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft 6 (1954), s. 271–287.
- Rainer KRÜGER, *Typologie des Waldhufendorfes nach Einzelformen und deren Verbreitungsmustern* (= Göttinger geographische Abhandlungen 42), Göttingen 1967.
- Walter KUHN, *Flämische und fränkische Hufe als Leitformen der mittelalterlichen Ostsiedlung*, in: W. Kuhn (ed.), *Vergleichende Untersuchungen zur mittelalterlichen Ostsiedlung* (= Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart 16), Köln – Wien 1973, s. 1–51.
- Stanisław KURAS, *Przywileje prawa niemieckiego miast i wsi małopolskich XIV–XV wieku – Les privilèges de droit allemand des villes et des villages de la Petite Pologne aux XIVe–XVe siècles et l'art de l'écriture des documents*, Wrocław 1971.
- Heinrich von LOESCH, *Die fränkische Hufe*, Zeitschrift des Vereins für Geschichte (und Alterthum) Schlesiens 61 (1927), s. 81–107; 63 (1929), s. 33–72.
- Alfred MEICHE, *Der alte Zellwald an der Freiburger Mulde. Ein Beitrag zur Geschichte der ostmitteldeutschen Kolonisation mit einer Nebenuntersuchung über die fränkische Hufe*, Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Altertumskunde 41 (1920), s. 1–42.
- Franciszek PIEKOSIŃSKI, *O łanach w Polsce wieków średnich*, Kraków 1887.
- Herbert SCHLENGER, *Formen ländlicher Siedlungen in Schlesien: Beiträge zur Morphologie der schlesischen Kulturlandschaft* (= Veröffentlichungen der Schlesischen Gesellschaft für Erdkunde E. V. und des Geographischen Instituts der Universität Breslau 10), Breslau 1930.
- Herbert SCHLENGER, *Fränkische und flämische Hufen in Schlesien (Karte)*, in: H. Aubin, (ed.), *Geschichte Schlesiens I. Von der Urzeit bis zum Jahre 1526*, Breslau, s. 264–265.
- Karl-Heinz SCHRÖDER – Gabriele SCHWARZ, *Die ländlichen Siedlungsformen in Mitteleuropa. Grundzüge und Probleme ihrer Entwicklung* (= Forschungen zur deutschen Landeskunde 175), Bad Godesberg 1969.
- Edward STAMM, *Miary powierzchni w dawnej Polsce* (= Rozprawy Polskiej Akademii Umiejętności 2, 45/2), Kraków 1936.
- Edward STAMM, *Staropolskie miary I. Miary długości i powierzchni*, Warszawa 1938.
- Janina SZEWCZYK, *Włóka – pojęcie i termin na tle innych średniowiecznych jednostek pomiaru ziemi* (= Prace Geograficzne / Polska Akademia Nauk. Instytut Geografii 67), Warszawa 1968.
- Halina SZULC, *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce* (= Prace Geograficzne 163), Warszawa 1995.
- Josef ŽEMLIČKA, *Království v pohybu. Kolonizace, města a stříbro v závěru přemyslovské epochy* (= Česká historie 29), Praha 2014.
- Josef ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských (1198–1253)* (= Česká historie 10), Praha 2002.

⁷⁰ R. KRÜGER, *Typologie*, s. 55–59; W. KUHN, *Flämische und fränkische Hufe*, s. 12–14; H. SCHLENGER, *Formen*, s. 92–93, 103–105.

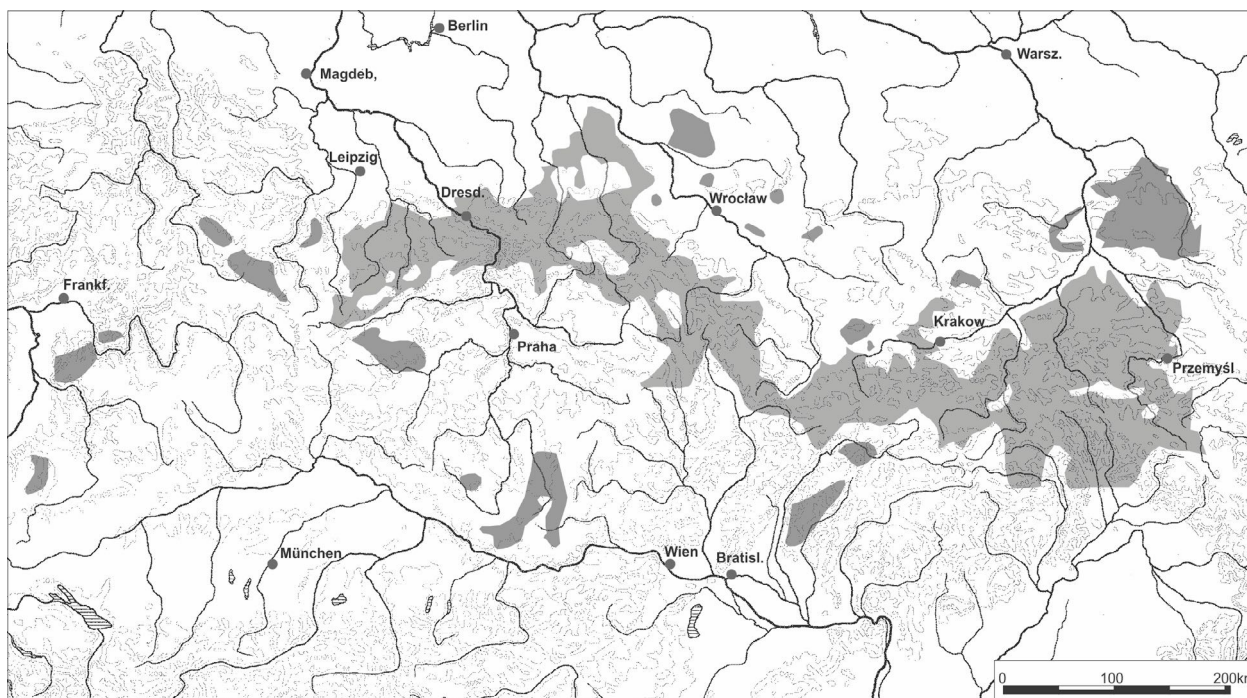
⁷¹ R. KRÜGER, *Typologie*, s. 86–106; W. KUHN, *Flämische und fränkische Hufe*, s. 14–28; H. SCHLENGER, *Formen*, s. 91–92.

⁷² W. KUHN, *Flämische und fränkische Hufe*, s. 15; srov. také E. STAMM, *Staropolskie miary*, s. 65.

Tabulka VIII.1. Hlavní charakteristiky traťových a lesních lánových plužin.

	Pravidelná traťová plužina (podle vlámského lánu)	Lesní lánová plužina (podle franckého lánu)
Osnova a geometrie	mimořádně variabilní, lán jen jako abstraktní jednotka	standardně jeden pás, do různé míry přizpůsoben terénu, lán jako reálně existující prvek
Průhon a pastviny	návesní prostor propojený průhony s tratěmi a pastvinami; významná role občin	podél středové osy; občiny měly poměrně malý význam
Zástavba	kompaktní; dvory v jedné ose víceméně v těsném kontaktu; plužina a intravilán zčásti či zcela odděleny	rozvolněná; dvory od sebe vzdáleny desítky metrů (průměrně 100 m), situovány různě daleko od osy vsi; dvory v těsném kontaktu s příslušnou zemědělskou plochou
Převládající způsob vytyčení	v přehledném terénu	v zalesněném terénu
Převládající způsob vymýcení	Komunitní	individuální
Převládající uplatnění	rovinaté terény, vyplňování ostrovů v osídlené krajině	podhorské a horské regiony, rozsáhlé neosídlené plochy
Společné znaky	- privilegovaná (svobodná) pozemková držba rychtáře/lokátora - privilegovaná (svobodná) pozemková držba farního kostela	

Obrázek VIII.1. Rozšíření lesních lánových vsí (Waldhufendörfer).

Podle: R. KRÜGER, Typologie, Karte 1; a K. H. SCHRÖDER – G. SCHWARZ, Die ländlichen Siedlungsformen.

Exkurz IX

Srov. *kap. 24.3.* v tištěné publikaci.

Smrkovec ve Slavkovském lese: sociálně-ekonomická analýza raně novověké horské vsi

1. Obecná charakteristika horských terénů

Při studiu horských oblastí jsou zdůrazňovány drsné přírodní podmínky, jež limitují možnosti zemědělské produkce. Ta je nejen nízká, ale i velmi riziková. Na druhou stranu lze vyjmenovat i několik příležitostí a výhod, jež toto prostředí v rámci tradičního zemědělství nabízelo.

Hlavním rysem horských terénů je vyšší nadmořská výška, ovlivňující hlavní agroklimatické faktory, jako je (i) bilance záření, (ii) teplota vzduchu a její kolísání, (iii) množství atmosférických srážek a jejich rozložení během roku, (iv) vlhkost vzduchu a výpar, (v) sněhové poměry nebo (vi) povětrnostní poměry.⁷³ S vyšší nadmořskou výškou je zpravidla spojena také výraznější reliéfní členitost a s ní vertikální klimatická zonalita. Ta může být buď altitudinální (tj. od údolního toku po hřeben – způsobuje zonalitu na svazích údolí), nebo longitudinální (tj. od spodní části toku po jeho prameny – zonalita mezi dolní a horní částí údolí). Pro horské oblasti je proto charakteristická pestrá řada klimatických a vegetačních zón. Skutečná variabilita přírodního prostředí je tu však neskutečně hlubší, neboť i drobné rozdíly jsou násobeny na úrovni mikroklimatu a místního klimatu.⁷⁴

Rozdíly ve sklonech mezi jednotlivými částmi terénu, jejich různá expozice, nerovný povrch (vliv má členitost již v řádu desítek centimetrů), rozmanité půdní a substrátové složení vedou ve spojení s vyšší nadmořskou výškou a se zkracujícím se vegetačním obdobím k rychlému násobení klimatických rozdílů. I malé odlišnosti pak mohou mít velký význam a jedna odlišnost může mít různý vliv v různých místních podmínkách. Markantní rozdíly horského povrchu přitom nejsou jen v oslunění (energetické bilanci záření), ale i v působení větru, v množství atmosférických srážek, ve výparu nebo v proudění vzduchu. K těmto lokálním faktorům pak zpravidla přistupuje vysoká proměnlivost půdních podmínek od místa k místu, která mj. určuje tok tepla do půdy. V zásadě platí, že mikroklimatické odlišnosti se nejvíce projevují v kontrastu mezi (1) osluněnými a stíněnými plochami a (2) mezi kotlinami, svahy a plošinami. V horských polohách je tak každá malá plocha, každá parcela specifická a odlišná od sousední.⁷⁵

Chladné klima výrazně limituje zemědělskou produkci a redukuje možnosti volby, což může vést až k zarážející podobnosti i vzdálených horských regionů. Na druhou stranu, právě duální klimatická zonalita, navíc kombinovaná s vysokou mikrolokální rozmanitostí, otevírá příležitosti, které v nížinách nejsou představitelné a jež umožňují nejen úspěšnou minimalizaci úrodnostního rizika, ale také optimální rozložení práce během roku.

V horských oblastech nelze úrodnostní diverzity docílit ani výběrem z množství zemědělských postupů, ani kombinací širokého spektra pěstovaných plodin. Existuje zde proto jen malý nebo žádný výběr. Tuto nevýhodu lze nicméně eliminovat adekvátní sídelní formou a vhodným rozložením zemědělských aktivit. Ty je třeba rozvrhnout do velkého množství malých, reliéfně a pedologicky rozdílných ploch, které jsou sice ovlivňovány stejnými klimatickými faktory, ale rozdílnou měrou. Riziko kompletní neúrody je proto minimální.

Vegetační cykly plodin na každé oseté parcele, stejně jako travin na lukách, jsou specifické, a proto se odlišují termíny zemědělských prací jako orby, žní, senoseče, popřípadě sklizení otavy apod. V ideálním případě na sebe činnosti na jednotlivých plochách navazují a rolníkova práce je rovnoměrně rozložena přes celou vegetační sezonu. Malé výnosy pak nemusí představovat problém, protože množství pracovních sil, a tím i spotřebitelů, je nižší.

⁷³ Srov. např. M. KURPELOVÁ – L. COUFAL – J. ČULÍK, *Agroklimatické podmienky*.

⁷⁴ Např. D. DENECKE, *Siedlungsentwicklung und wirtschaftliche Erschließung der hohen Mittelgebirge in Deutschland. Ein historisch-geographischer Forschungsüberblick*, s. 9–47; P. P. VIAZZO, *Upland Communities: Environment, Population and Social Structure in the Alps Since the Sixteenth Century*, s. 17–18. Z učebnicových textů P. PROŠEK – F. REIN, *Mikroklimatologie a mezní vrstva atmosféry*, s. 11–12; V. HAVLÍČEK et al., *Agrometeorologie*, s. 208–209.

⁷⁵ Např. P. P. Viazzo, *Upland Communities*, 18; R. McC. NETTING, *Balancing on an Alp: Ecological Change and Continuity in a Swiss Mountain Community*, s. 26–31.

Pokud jde o rozvržení zemědělských ploch, pak v jednotlivých typech georeliéfu a v různých klimatických pásech připadá dostupnosti odlišný význam. Obecně platí, že pravidlo o nejnižším dopravním nákladu nemá absolutní platnost, neboť (i) člověk uvažuje komplexně, vyšší náklady na dopravu mohou být vyváženy jinými faktory (např. snížením rizika, optimálním rozložením práce) a (ii) do určité limitní vzdálenosti nejsou námaha a čas tak vysoké, aby člověk rozdíl vůbec zvažoval. Uspořádání lidských aktivit v prostoru je tak kompromisem mezi více faktory a horské prostředí se v tomto ohledu chová ambivaletně. Na rozdíl od nížin zde roste význam dostupnosti díky členitému georeliéfu, na druhou stranu proti těmto faktorům působí snaha o rozložení rizika a práce rodiny během roku.

2. Smrkovec – celková charakteristika

Ves Smrkovec, zaniklá po roce 1945, náležela k jednostranným a krátkým lesním lánovým vsím; většina usedlostí měla scelenou pozemkovou držbu ležící v jednom širokém a dlouhém pásu. Stav katastrálního území v roce 1842 byl již výrazně ovlivněn protoindustrializací (*obr. IX.8.–11.*). Nejbližším tržním střediskem byl Kynšperk nad Ohří, kde podle tereziánského katastru měli poddaní nabízet obilí, pokud v některém roce měli nadbytky.

Vegetační perioda ve Smrkovci trvala poměrně krátce, byla nestálá a přerušovaná. Žně začínaly teprve v srpnu, tedy s měsíčním zpožděním například ve srovnání se Žateckem, a na setí ozimů byl jen krátký čas ve druhé polovině září. Rozsah zemědělství byl limitován rovněž dlouhotrvajícím obdobím se sněhovou pokrývkou (*tab. IX.1.*).

Základní data pro analýzu obilní produkce a lučního hospodářství poskytl josefský katastr (údaje k roku 1785). Pro rámcovou kontrolu jsme doplnkově využili také tereziánský katastr (údaje k letům cca 1713–1727). Josefský katastr dovolil sledovat širokou škálu ekonomických charakteristik vsi i jednotlivých usedlostí, jako (1) úživnost; (2) pracovní nároky; (3) efektivnost produkce; (4) rizikovost produkce a (5) potenciál pro chov koní a hovězího dobytka. Dosažené poznatky byly kontrolovány pomocí staršího tereziánského katastru.

Mezi podstatné charakteristiky Smrkovce patřila možnost doplňkové obživy v neagrární výrobě (srov. *exkurz V – hornictví*). Množství tažné síly na usedlostech proto mohlo být vyšší, než vyžadoval provoz hospodářství, neboť byla využívána i pro sezonní povoznictví. Vyšší stavy tažného zvířectva mohly souviset také s robotními povinnostmi poddaných.⁷⁶

Jako farní ves byl Smrkovec vybaven jistou mírou centrality, nacházela se v něm krčma a mlýn. Do rozvoje vsi v novověku opakovaně zasáhlo hornictví (zvláště v 16. století), jež významně zvyšovalo podíl neselských vrstev.⁷⁷ Počet usedlostí vybavených půdou se nicméně dlouho radikálně neměnil (*tab. IX.2.*). Strukturu nezměnila ani raabizace v první polovině 80. let 18. století.

Tabulka IX.1. Agroklimatické podmínky Smrkovce.

	Smrkovec
Nadmořská výška (m n. m.)	570–842
Agroklimatická oblast	mírně chladná až chladná
Půdy	hnědé silně kyselé půdy
Období se sněhovou pokrývkou (počet dnů)	80–100
Počátek setí ozimého žita	15. 9.
Počátek žní žita	po 9. 8.
T > 5 °C, vegetační období, délka (dnů)	cca 165
T > 10 °C, hlavní vegetační období, délka (dnů)	cca 135

Podle: T. KLÍR, *Agrarsysteme*, s. 142, Tab. 1.

Legenda: * T > 5 °C, T > 10 °C – dny s denním teplotním průměrem nad 5 °C a 10 °C.

⁷⁶ T. KLÍR, *Agrarsysteme*, s. 141–143.

⁷⁷ Srov. R. SCHREIBER, *Der Elbogener Kreis*, s. 104, 137, 196, 213–214, 220–221, 235, 237, přílohy.

Tabulka IX.2. Počet usedlostí ve Smrkovci cca 1360/1399–1785.

Rok	Pramen	Poddanské usedlosti		Další
1360/1399	Leuchtenberská lenní kniha	12 (Hof)		mlýn; krčma; rezidenční dvůr drobného leníka – mana kynšperského hradu
1525	Loketský urbář ⁷⁸	11 (Hof)	5 (Herberge)	Krčma
1651	Soupis poddaných podle víry ⁷⁹	10–11 (Bauer)		19–20, mlýn (vše ostatní)
1713/1727	Tereziánský katastr	16		mlýn; 7 řemeslníků
1757	Tereziánský katastr ⁸⁰	19 (5 korců a více)	9 (do 5 korců)	2 mlýny; 8 řemeslníků; farní hospodářství
1785	Josefský katastr	40 (z toho ale 26 původních rustikalistů); 2 mlýny; farní hospodářství		

3. Plužina

Novověké katastrální území Smrkovce nebylo homogenní, neboť k vlastnímu jádru plužiny byly přiřčeny parcely okolních samot, zejména mlýnů na Podleském potoce a Malé Libavě, a některé dominikální lesní tratě, které mohly zčásti zahrnovat i plužinu zaniklého Wolfhartsgrünu (*obr. IX.1; IX.8.–9.*). Katastrální území zaujímal zarovnaný hřbet mezi kótami 740,7 metru a 731,4 metru a pramenné pánve i strže drobných vodotečí, které se do něj zařezávaly. Ze severu hranice respektovala tok Malé Libavy a na jihu Podleského potoka (Kneipelbach). Nejnižší bod katastrálního území představovalo místo, kde jej opouštěla Malá Libava (570 m n. m.), nejvyšší svahy stoupající za Lazským vrchem na jihovýchod (842 m n. m.). Maximální převýšení tak dosahovalo 272 metrů. Nejnižší a nejvyšší bod se také blížily nejvíce vzdáleným místům katastru, která spojovala osa procházející od severozápadu k jihovýchodu, dlouhá přes 5,7 kilometru.

Josefský katastr dělil smrkoveckou plužinu do šesti tratí, které ohraničil cestami vedoucími z do okolních vsí. Jména tratí byla (1) „Fichtau“, (2) „Mordloch“, (3) „Flaugerin“, (4) „Rockendörfer Saat“, (5) „Löfheit“ a (6) „Miltigau“. Tyto tratě měly pouze popisný význam a nekorespondovaly se skutečným majetkovým, užitkovým a formálním rozdělením plužiny. Na základě těchto kritérií lze plužinu rozdělit jiným, následujícím způsobem (*obr. IX-1., A–F; IX.8.–9.*):

I. Jádro plužiny – široké záhumenicové pásy

Jádro plužiny (A) tvořil svazek deseti širokých a dlouhých pásových parcel, jejichž délka dosahovala 850–2000 metrů. Parcely měly nejčastěji trapézovitý tvar a jejich čela, kde byly situovány selské dvory, měřila na šířku nejčastěji kolem 45–50 metrů, následně se parcely rozšiřovaly a dosahovaly šířky kolem 80–150 metrů, místy až 200 metrů. Jednotlivé pásy začínaly ve svahu údolí nad nivou Smrkoveckého potoka (8°; 690 m n.m.), odtud stoupaly kolmo až šikmo na vrstevnice na zahlužené horské temeno (2–4°), které bylo členěno spočinky a sedly a jemuž dominoval vrch Kozák (747, 9 m). Za temenem pásy většinou končily v místech, kde terén prudčeji (4–8°) spadal do rozsáhlé pramenné pánve potoka Schwarzenbachelu. Některé pásy ale pokračovaly i do prudké strže (8–20°) jednoho z přítoků Podleského potoka nebo přímo k Podleskému potoku. Na jihovýchodě se k těmto pásovým parcelám připojoval jednotný majetkový blok pozemků patřící faře a kostelu (750 x 800 m).

Majetkové pozemkové pásy byly děleny do velkého množství blokových užitkových parcel. V pásu se tak podle lokálních podmínek střídaly blokové parcely luk, polí a lesokřovinatých ploch využívaných jako pas-tviny. Na hřbetu převládala pole, na strmých svazích louky a lesokřovinaté plochy. Pole byla vkládána i na spočinky v prudkých svazích ve stržích nad Podleským potokem.

Nejlépe byla hodnocena pole položená na vysokém temeni, včetně vrchu Kozák (zrnatost 3). Naopak nejhůře oceněna byla pole procházející mělkým hřebenovým sedlem mezi vrchem Kozák a kótou 736 metrů (zrnatost 2). Omezené zemědělské využití měla pole v okrajových částech dlouhých pásů, často vsazená do luk a lesokřovinatých ploch ve stržích. Některá byla vyjmuta z trojpolního systému a osévána jen jednou za

⁷⁸ R. SCHREIBER, *Das Elbogener Urbar*, s. 48, 50, 56, 58.

⁷⁹ E. ČÁŇOVÁ, *Soupis*, s. 101–104, 177–178.

⁸⁰ A. CHALUPA – M. LIŠKOVÁ – J. NUHLÍČEK – F. RAJTORAL (ed.), *Tereziánský katastr český*, sv. 2, s. 162–163.

tři roky ovsem; pro jiná je uvedena negativní charakteristika velmi špatných výnosů; na dalších nepřezimovaly ozimy.

Podle pedologických map jádro plužiny leželo na hnědých silně kyselých půdách, které na strmých svazích přecházely v rezivé půdy.

II. Svazky blokových parcel v pramenných pánvích a stržích

Pásové jádro plužiny bylo ze všech stran lemováno svazky blokových parcel. V pramenných pánvích byly zastoupeny louky, lesokřovinaté a lesní plochy, na strmých svazích především lesokřovinaté a lesní plochy. Pole převládala podél cest na hřbetech a sedlech (hnědé silně kyselé půdy, hnědé kyselé půdy), které oddělovaly jednotlivé strže (rezivé půdy) a pramenné pánve (pseudoglejové půdy).

Blokové parcely v poloze „Fichtau“ (B), v blízkosti pramenné pánve potoka Schwarzbachel (cca 690 m n. m.–710 m n. m.), zahrnovaly i orné plochy s velmi nízkou zrnitostí (1–2). Na severním svahu prvního hřebene obilniny často nepřezimovaly nebo bylo uvedeno, že jen zřídka poskytují úrodu obilí. Pole na svahu kóty 706 m n.m. byla vyjmuta z trojpolí a osévána jen příležitostně ovsem.

Do katastrálního území Smrkovce byly přiřčeny také východní svahy a strže podél bezejmenné vodoteče (polohy „Mordloch“ a „Einöde“; C). Nalézaly se na nich především louky a lesokřovinaté plochy využívané jako pastviny, lemované místy drobnými ornými plochami, které měly vysoce negativní charakteristiku, neboť na nich často nepřezimovaly ozimy nebo se jen zřídka urodilo obilí na zrno.

Souvislá plocha majetkově promíšených blokových polí se nacházela ve svahu exponovaném na severovýchod, při ústí Smrkoveckého potoka do Malé Libavy (poloha „Kleinert“; D). Pokud zde byly orné plochy, pak ležely na méně nakloněné části svahu a byly hodnoceny nadprůměrně dobře (zrnitost 2–5). Naopak špatné vlastnosti vykazovala pole na nižších a strmějších plochách, kde nepřezimovaly ozimy (zrnitost 1). Dobrá pole ležela na hnědých silně kyselých půdách, špatná pole s prudším sklonem korelovala s rezivými půdami.

Souvislá plocha blokových parcel byla situována na severozápadním ostrožnovitém a terasovitě členěném svahu nad Smrkoveckým potokem, při jeho ústí do Libavy (polohy „Biel“ a „Rockendörfer Saat“; E). Svah stoupal ke kótě 739,5 metru, která ležela již mimo smrkovecký katastr. Strmé plochy svahu a podmáčené parcely v blízkosti potoka byly vedeny jako louky a lesokřovinaté plochy, méně skloněné části svahu jako pole. Ta byla hodnocena poměrně dobře (zrnitost 2–3), na severním svahu ale obilí často nepřezimovalo.

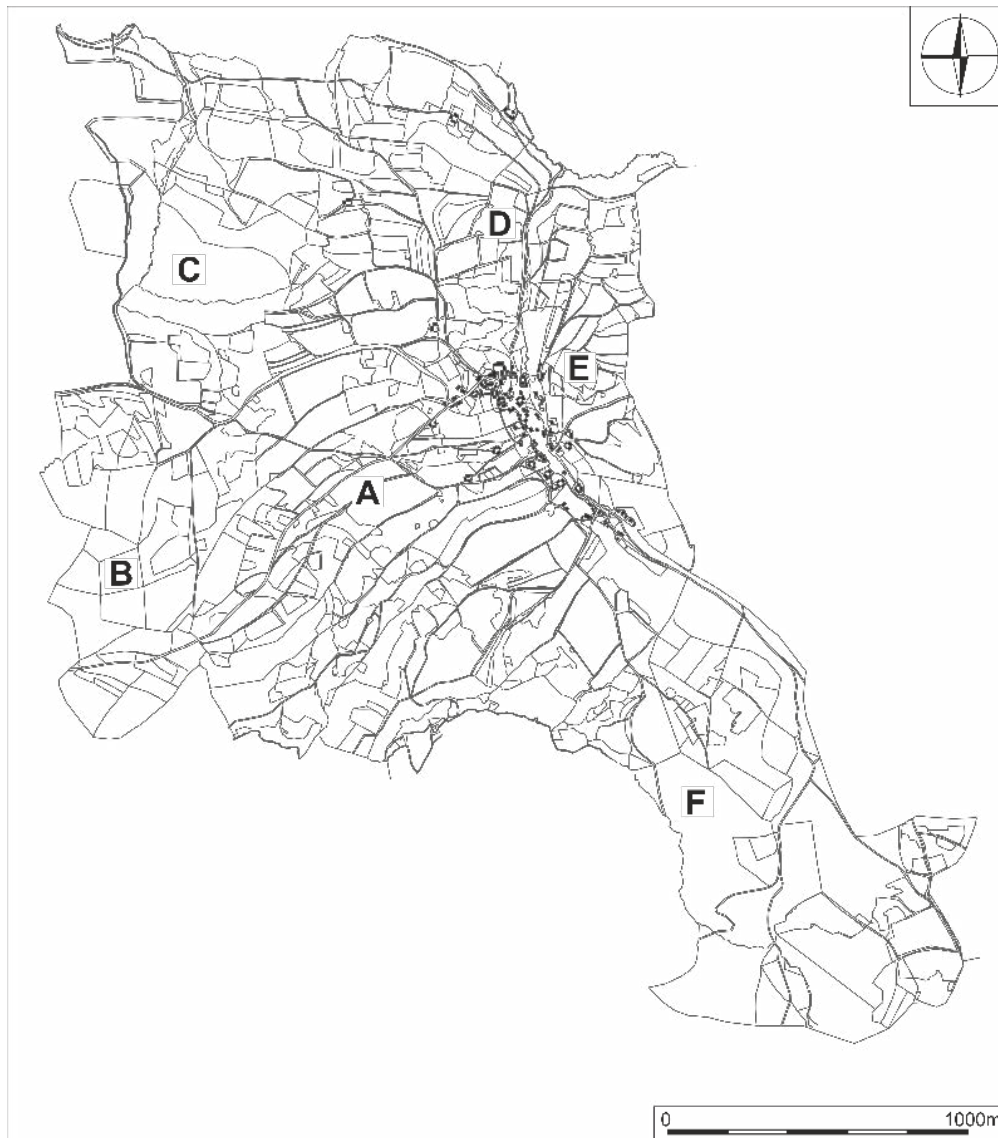
V poloze „Löftheit“ (F) stoupal do svahu svazek blokových parcel (730 m n. m.) k Lazskému vrchu (836, 9 m n. m.), popřípadě spadal do přilehlé strže Podleského potoka (8–30°). Terén svahu byl exponován na Z a SZ (4–8°). Některé parcely vybíhaly také na jižní a východní svahy Lazského vrchu. V dolní zamokřené části svahu, u pramenů Smrkoveckého potoka, převládaly louky, na strmých svazích nad Podleským potokem lesní a lesokřovinaté plochy. Louky se pak opět vyskytovaly v pramenné pánvi Podleského potoka. Pole byla výrazněji zastoupena pouze v nejvýše položených partiích, a to za Lazským vrchem (810–840 m n. m.). Hodnocena byla výnosově podprůměrně a průměrně (zrnitost 1–2), obilí ale často nepřezimovalo.

Shrnutí

V topografii a zemědělském využití smrkoveckého zázemí nalézáme charakteristické rysy horských oblastí. Orné plochy byly v hospodářském zázemí rozmístěny na všechny méně svazité plochy (2–4°), a to bez ohledu na nadmořskou výšku a vzdálenost od intravilánu. Nejvyšší průměrné výnosy poskytovala pole situovaná na východně exponovaných svazích a zároveň v konvexním terénu, jako byla temena a hřbety (zrnitost 3). Nejnižší průměrné výnosy naopak poskytovaly orné plochy v konvexních sedlech a při okrajích pánví, na západně exponovaných svazích nebo na strmějších plochách (4° a více). Úroda zde byla navíc velmi riziková, v některých letech ozimy vymrzaly, takže někde na ně rolníci rezignovali a zasévali pouze jařiny (oves). Ve Smrkovci to tedy nebyla nadmořská výška a dostupnost, ale morfologie terénu a míra oslunění, které rozhodly o umístění a kvalitě orných ploch. Intravilán vsi, ležící při úpatí svahu a v širokém potočném úžlabí, tak byl lemován nikoliv poli, ale loukami. Louky, pastviny a lesní porost pokrývaly především strmé svahy a zamokřené pánve.

Majetkově homogenní pozemkové pásy byly fragmentarizovány na malé blokové parcely, jejichž hospodářské využití reflektovalo mikrolokální podmínky. Vedle sebe se tak střídaly orné a luční plochy s pastvinami a lesem.

Obrázek IX. 1. Smrkovec (1842).

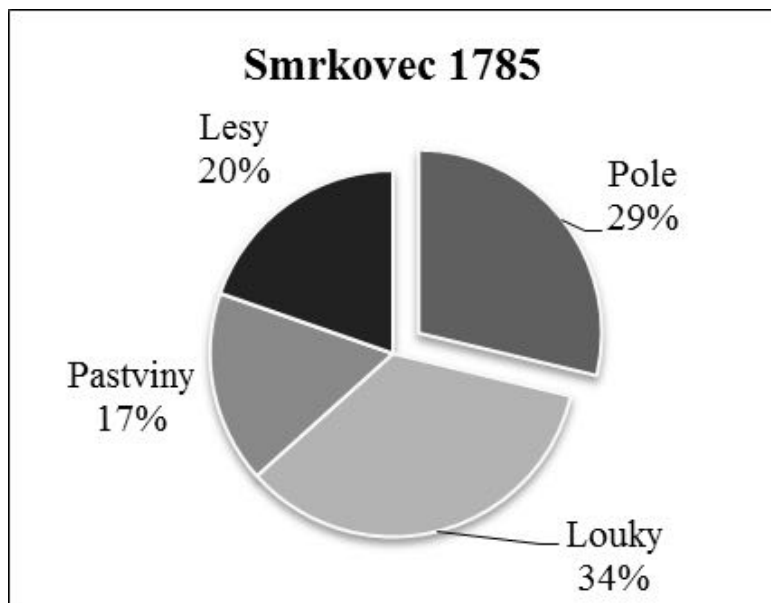
Parcelace hospodářského zázemí a vyznačení jeho hlavních částí. A – vějířovité jádro plužiny; B – „Fichtau“; C – „Mordloch“ a „Einöde“; D – „Kleinert“; E – „Biel“ a „Rockendörfer Saat“; F – „Löbheit“. Srov. obr. IX.8.–9.

4. Souhrnný popis zemědělského systému (1785)

Zemědělské využití katastrálního území odpovídalo danostem přírodního prostředí. Poměrně dlouhá zima a období s trvalou sněhovou pokrývkou vyžadovaly zajistit krmivo pro tažné zvířectvo a hovězí dobytek, který v tomto období musel být celodenně ustájen. Tomu odpovídal jak velký podíl luk (34 %), tak pastvin a lesokřovinatých areálů (37 %; obr. IX.2.; tab. IX.3.). Orné plochy tvořily necelou třetinu katastrálního území (29 %). Zvýšení podílu luk totiž vedlo ke snížení podílu orných ploch, a tím i k omezení pastvy na úhoru od jara do podzimu, což musely kompenzovat právě pastviny a lesokřovinaté areály. Ty mohly být také další zásobárnou zimního krmiva a steliva.

Horší klimatické podmínky redukovaly rovněž výběr pěstovaných kultur. Z obilnin bylo vyséváno pouze žito jako ozim a oves jako jař. Vyseté ozimy přitom navíc na mnoha parcelách v některých rocích beze zbytku vymrzávaly (obr. IX.9.).⁸¹

⁸¹ T. KLÍR, *Agrarsysteme*, s. 145–146.

Obrázek IX. 2. Smrkovec (1785). Zemědělské využití katastrálního území. Podle josefského katastru.**Tabulka IX. 3.** Smrkovec (1785). Zemědělské využití katastrálního území.

	Pole	Louky	Pastviny	Lesy	Celkem
Rozsah (ha)	137, 84	164, 95	81, 45	94, 36	478,6
Podíl (%)	28,8	34,74	17,02	19,72	100, 00

Podle: Josefský katastr.

5. Obilní produkce (1785)

Orné plochy byly využívány v rámci trojhonné úhorové soustavy (97 % ze všech polí). Pouze některá pole byla z tohoto systému vyjmuta a osévána jen příležitostně jaří (ovšem, 3 % ze všech polí; obr. IX.9.). Jednotlivé parcely katastrálního území byly hodnoceny nízkou hladinou zrnitosti, a to v intervalu 1,9–3,9 pro ozimy (žito) a 2,0–4,0 pro jařiny (oves). Průměrná zrnitost byla v josefském katastru vypočítána na 2,2 pro žito a 2,9 pro oves. Výnosy z katastrálního území jako celku se blížily kritické hodnotě, kdy jakýkoliv výkyv mohl znamenat velké rozdíly v čistém obilním výnosu a vystavit rolnickou komunitu riziku hladovění.

O výkyvech obilních výnosů v konkrétních letech chybí dostatečné informace. O jejich přítomnosti a závažnosti však svědčí charakterizování některých parcel. U 24 z nich bylo poznamenáno, že na nich žito buď nepřezimuje, nebo vzrostlému obilí jen zřídka dozraje zrno (26,9 ha; 19,3 % orných ploch). Úrodnostní výkyvy na těchto parcelách nesporně překračovaly tehdy obvyklou míru a bylo zde nutno počítat s nadprůměrným rizikem.

Základní parametry katastrálního území ukazují tab. IX.4.–5. Úživnost jsme vypočítali dvěma způsoby a v každém rozlišili ještě dvě varianty. V prvním případě bylo počítáno se subsistenčním minimem chlebového obilí (žito) 6 měřic na dospělého osobu a rok. Ve druhém případě byla zohledněna specifičnost horských oblastí a předpokládáno, že podíl chlebového obilí byl ve stravě nižší než v nížinách (minimum 3, 6 měřice, tj. 60 % ze 6 měřic). Zároveň jsme modelovali jak výnosy pro průměrný rok, tak pro rok s úrodnostními výpadky (tab. IX.4.). Dlouhodobá živnost hospodářského zázemí Smrkovce činila 50–70 dospělých osob, ve špatných letech, kdy nepřezimovala velká část ozimů, výnosy pokryly subsistenční nároky 30–50 osob. Tato čísla dobře odpovídají pozdně středověké a raně novověké velikosti vsi, kterou tvořilo kolem 10–15 selských usedlostí. Podle tereziánského katastru nebyly obilní přebytky samozřejmé, poddaní proto museli získávat prostředky na odvedení feudální renty i jinými způsoby. Předpokládáme výnosy z tržní živočišné produkce nebo z neagrárních aktivit. O možnosti obživy mimo vlastní hospodářství svědčí příslušníci neselských vrstev, zastoupení v relativně velkém množství.

Podle josefského katastru mělo roku 1785 v pluzině zemědělské pozemky 38 usedlostí. Pouze 27 z nich ale disponovalo původními rustikálními pozemky (71 % pozemků), jedna usedlost vznikla na dominikálních

pozemcích již na počátku 18. století (5 %) a o zbytek pozemků se dělilo farní hospodářství (14 %) a dále 13 velmi drobných usedlostí, které byly vybaveny pozemky raabizací dominikálních pozemků (10 %).⁸²

Tabulka IX.4. Smrkovec (1785). Ideální úživnost katastrálního území jako celku.

	Absolutní výnos		Čistý výnos		Úživnost I.*	Úživnost II.**
	ozim (žito)	jař (oves)	ozim (žito)	jař (oves)		
Roční výnosy všech dlouhodobě úhorovaných pozemků (měřic)	512,1	681,3	273,1	426,2	45,52	75,87
Roční výnosy všech dlouhodobě úhorovaných pozemků se ztrátami rizikových pozemků (měřic)	437,34	681,3	198,31	426,2	33,05	55,09

Podle: Josefský katastr.

Legenda: * – 6 měřic chlebovin na osobu ročně; ** – 3,6 měřice chlebovin na osobu ročně

Tabulka IX.5. Smrkovec (1785). Rozsah a pracovní nároky orných ploch.

	Rozsah		Pracovní nároky	
	(hektary)	(procenta)	(dny)	(procenta)
Trojhorná úhorová soustava (celkem)	135,8	97,5	692,6	96,7
Trojhorná úhorová soustava (bez rizikových ploch)	97,9	70,3	499,3	69,7
Rizikové pozemky (rozsáhlé a časté vymrzání ozimů, nedozrání žita)	37,9	27,2	193,3	27,0
Mimo trojpolí (pouze jař)	3,5	2,5	23,8	3,3
Celkem	139,3	-	716,4	-

Podle: josefský katastr.

6. Chov hospodářského zvířectva (1785)

Minimální potenciál lučního hospodářství pro jednotlivé druhy tažného i hovězího dobytka ukazují *tab. IX.6.–7.* Úživnost katastrálního území mohla být vyšší, pokud byla jako krmivo využívána také letnina z lesů. Poměr odhadovaného výnosu luk vůči předpokládanému množství slámy z jařin se blíží optimálnímu poměru mezi senem a slámou v krmivu pro dobytek. To se odráží také ve shodném počtu dní, po které vystačilo jak seno, tak sláma v optimálním poměru.

Podle údajů z druhé třetiny 20. století trvalo ve Smrkovci období se sněhovou pokrývkou průměrně 80–100 dnů. První sníh napadl většinou začátkem listopadu a sněhová pokrývka definitivně mizela na přelomu března a dubna. Období se stálou sněhovou pokrývkou se soustředilo do ledna a února. Rolníci by za těchto podmínek museli počítat s průměrným celodenním ustájením dobytka po období cca 120 dnů, spíše ale déle (*obr. IX.3.*). Hydrometeorologické údaje z druhé třetiny 20. století jsou samozřejmě pouze orientační, pro 18. století je třeba rámcově počítat se zimami spíše delšími.

Graf na *obr. IX.3.* naznačuje, že v případě Smrkovce nemusel být dopad výkyvů v délce trvání zimy nijak dramatický. Při odhadovaném dlouhodobém průměru 120 dnů se sněhovou pokrývkou nehrálo kolísání v délce celodenního ustájení již velkou roli a potenciál katastrálního území by v udržitelném dlouhodobém průměru činil cca 70–100 kusů koní, krav a ostatního hovězího dobytka celodenně ustájeného přes zimu.

Hodnoty odvozené z údajů josefského katastru lze zkontrolovat s množstvím hospodářského zvířectva, jež evidoval tereziánský katastr a jeho okulární vizitace (*tab. IX.8.*). Vzájemné srovnání modelu pro rok 1785 a situace přiznané kolem roku 1720 ukazuje nápadné shody. Podle josefského katastru byl potenciál lučního hospodářství vsi jako celku sice vyšší, a to 98 kusů hovězího dobytka, ovšem na usedlosti disponující rustikálními pozemky by připadalo 62 kusů. To odpovídá tereziánskému katastru, podle něhož držely rustikální usedlosti 53–76 kusů hovězího dobytka (volí, dojnice a jalovice).

⁸² T. KLÍR, *Agrarsysteme*, s. 146.

Podle tereziánského katastru nepřesáhlo celkové množství tažného zvířectva a hovězího dobytka na většině poddanských usedlostí 5 kusů, což je počet, o nějž se ještě mohla postarat základní rodina. Pouze ve dvou případech to bylo 6–8 kusů, což již vyžadovalo integraci dalších pracovních sil.

Hnojení chlévskou mrvou mělo v Schönficht rozhodující význam pro udržení minerální rovnováhy oraných ploch. Většina hospodářského zvířectva musela být celodenně ustájena přibližně třetinu roku, období pastvy na úhoru, strništích a lesích bylo proto relativně krátké. V průměru zde připadalo na 1 hektar polí celkem 340 kilogramů sena a otavy.⁸³

Tabulka IX.6. Smrkovec (1785). Modelové roční výnosy luk a jařin.

seno a otava	468, 97 centu
oves (čistého)	434, 85 měřice
oves (hrubého)	674, 37 měřice
Sláma	24 726, 9 centu

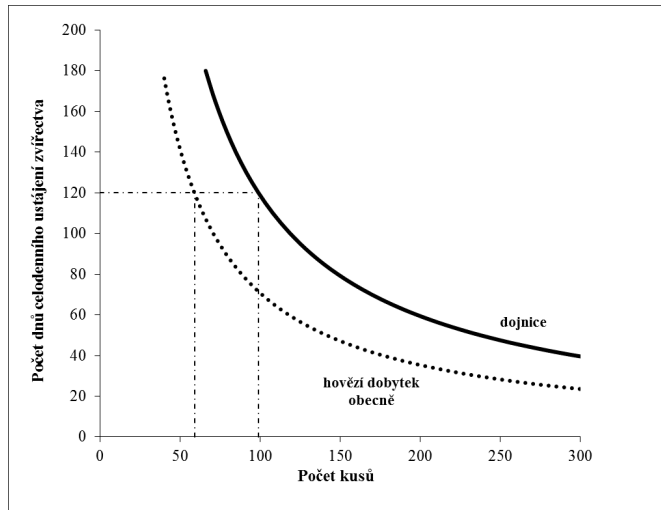
Podle: Josefský katastr.

Tabulka IX.7. Smrkovec (1785). Počet dnů, po které mohl být z výnosu luk živěn jeden kus celodenně ustájeného domácího zvířectva (délka celodenního ustájení: 120 dnů).

	Kůň	Hříbě	Dojnice	Hovězí dobytek obecně	Ovce
seno a otava	8486	14850	7093	11 880	59 400
Sláma	7273	-	7273	13 014	61 817
oves	2550–2590	5465–5552	-	-	-
(seno + otava): sláma	1,9				

Podle: Josefský katastr.

Obrázek IX.3. Smrkovec (1785). Potenciál lučního hospodářství pro chov koní a dobytka. Podle josefského katastru.

Tabulka IX.8. Smrkovec (1721). Množství domácího zvířectva podle tereziánského katastru.

	Tažné zvířectvo		Hovězí dobytek		Ovce	Vepřový dobytek	Kozy
	koně	voli	dojnice (krávy)	jalovice			
Tereziánský katastr	0	30	31	14	0	3	9
Okulární vizitace	0	22	24	7	0	3	8

Podle: Josefský katastr.

⁸³ T. KLÍR, *Agrarsysteme*, s. 147–148.

7. Zemědělská výroba jednotlivých usedlostí (1785)

Stejným způsobem jako celou ves lze analyzovat a porovnat jednotlivé usedlosti. Výsledky analýzy představují obr. IX.4.–5. Do grafů bylo zaneseno 27 usedlostí, které disponovaly původními rustikálními pozemky (71 %), nikoliv 14 drobných usedlostí s rustikalizovaným nebo emfyteutizovaným dominikálem. Stranou jsme ponechali farní hospodářství a dále 13 drobných usedlostí.

Graf znázorňující úživnost a pracovní nároky jednotlivých usedlostí lze vyhotovit ve dvou variantách. První ukazuje ideální výnosy v úrodném roce (obr. IX.4.), druhá počítá s vymrznutím ozimů na rizikových polích v důsledku kruté zimy, jak uváděl josefský katastr (obr. IX.5.). Vzhledem k horské poloze počítáme pro Smrkovec opět s odlišným subsistenčním minimem, než je jinak obvyklé (3,6 měřice chlebovin ročně na dospělé osobu). Do grafů jsou zaneseny linie znázorňující (1) hranici subsistenční (naturální) soběstačnosti usedlosti a (2) práh pracovní soběstačnosti.

Minimální výše zemědělských výnosů, nutná k zajištění dlouhodobé subsistenční soběstačnosti a k základní reprodukci, kolísala jednak v závislosti na aktuální velikosti a demografickém složení hospodářící rodiny, jednak na řadě vnějších faktorů. Zjednodušeně lze stanovit hranici krátkodobé subsistenční soběstačnosti na 11 měřic chlebového obilí pro základní rodinu ročně (2 dospělí a 2 děti nebo starci). Bezpečnější hranice dlouhodobé subsistenční soběstačnosti by ale měla ležet výše, optimálně o polovinu (18 měřic chlebového obilí). Velké selské usedlosti, jejichž provoz nemohla zajistit základní rodina, by měly samozřejmě hranici posunutou ještě výše, a to podle počtu dodatečně integrovaných pracovních sil.⁸⁴ Pokud úživnost usedlosti nedosahovala subsistenčního minima, musíme předpokládat obživu mimo vlastní hospodářství.⁸⁵

Jednotlivé poddanské usedlosti se lišily nejen úživností, ale i mírou pracovních nároků. Detailním rozbořením řady středočeských vesnic bylo zjištěno, že dlouhodobě byly pracovní soběstačné usedlosti s rozsahem polí do cca 7–12 hektarů. Usedlosti obdělávající v rámci trojhonné úhorové soustavy více než 12 hektarů polí už musely dodatečně získávat pracovní síly mimo okruh základní rodiny.⁸⁶ Podle potřeb byla tato pracovní síla buď dočasně začleněna do širší rodiny jako čeleď, nebo přijata jen sezonně. Zvláštní formou trvalé integrace pracovních sil bylo přičlenění podružské rodiny. Generalizace pozemkového limitu 7–12 hektarů není bez problémů, neboť realita byla deformována robotními povinnostmi. Velké středočeské selské usedlosti byly zatíženy tak, že musely držet potah navíc, a bez robot by jistě měly hranici pracovní soběstačnosti posunutou výše. Smrkovecké usedlosti sice nebyly robotou fakticky zatíženy (a po roce 1785 byly roboty raabizací zcela zrušeny), přesto bychom však u nich hranici pracovní soběstačnosti neposouvaly nad 7–12 hektarů, neboť limit v jejich případě stanovovaly krátké intervaly mezi agrárními termíny.⁸⁷

Obr. IX.4.–5. ukazují, že žádná z usedlostí ve Smrkovci nebyla vybavena takovým množstvím polí, aby byla nucena trvale integrovat pracovní síly mimo vlastní základní rodinu. V případě dvou usedlostí je to nicméně pravděpodobné kvůli vyšším stavům dobytka. Celkově platí, že v zemědělství smrkoveckých selských usedlostí nebyl prostor pro uplatnění volných pracovních sil.

Obr. IX.6. ukazuje základní zemědělské využití plůžiny. Nápadná je téměř pravidelná závislost rozsahu luk na rozsahu polí. To znamená, že obilnářství a luční hospodářství tvořilo ideálně provázaný systém. Louky byly vzhledem k dlouhým a sněhovým zimám nutné, usedlosti proto musely hledat vyvážený poměr polí a luk. Ustájené zvířectvo zároveň poskytovalo hnůj, čímž byla podpořena minerální obnova síly polí a jejich ekologická rovnováha.⁸⁸

8. Shrnutí

Topografie a zemědělské využití smrkoveckého zázemí sledovaly obecný vzorec horských terénů. Orné plochy byly rozmístěny na méně svažité plochy (2–4°), a to bez ohledu na nadmořské výšky a vzdálenost od intravilánu, důležité byly mikrolokální danosti, zejména míra oslunění a morfologie terénu. Tomu odpovídala i fragmentarizace pracovních ploch do relativně malých bloků v rámci jinak rozsáhlých majetkových pásů. Nejlépe hodnocená pole ležela na východně exponovaných svazích a temenech. O poznání horší průměrné výnosy poskytovaly orné plochy v konvexních sedlech a pánvích, na západně exponovaných svazích a na svažitéjších plochách.

⁸⁴ Srov. T. KLÍR – D. VODÁKOVÁ, *Economy*, s. Fig. 7–8.

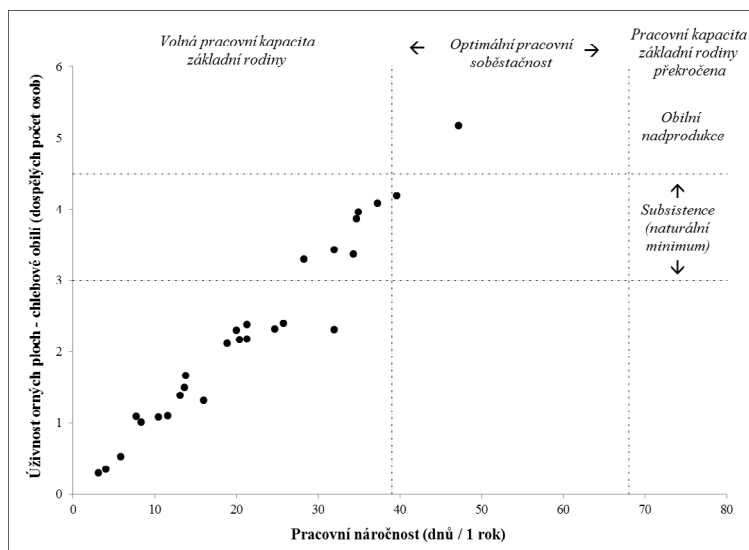
⁸⁵ T. KLÍR, *Agrarsysteme*, s. 150–151.

⁸⁶ T. KLÍR – M. BERÁNEK, *A Social-economic Interpretation*, s. 302–308.

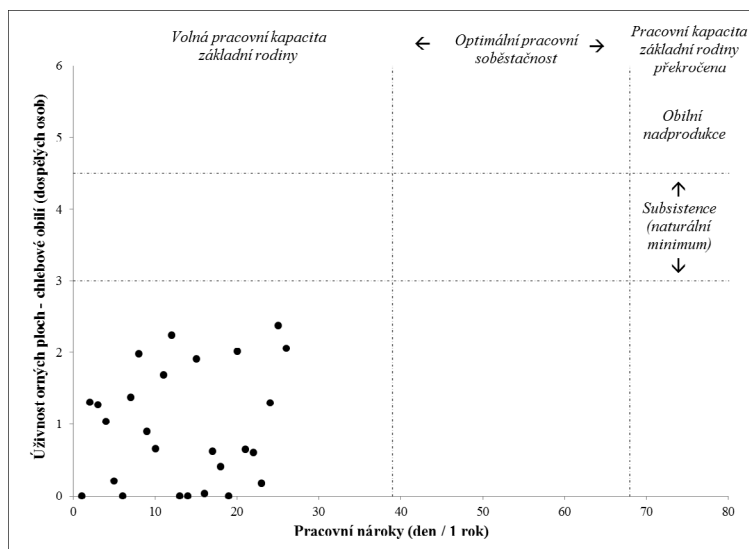
⁸⁷ T. KLÍR, *Agrarsysteme*, s. 150–151.

⁸⁸ Tamtéž, s. 15–152.

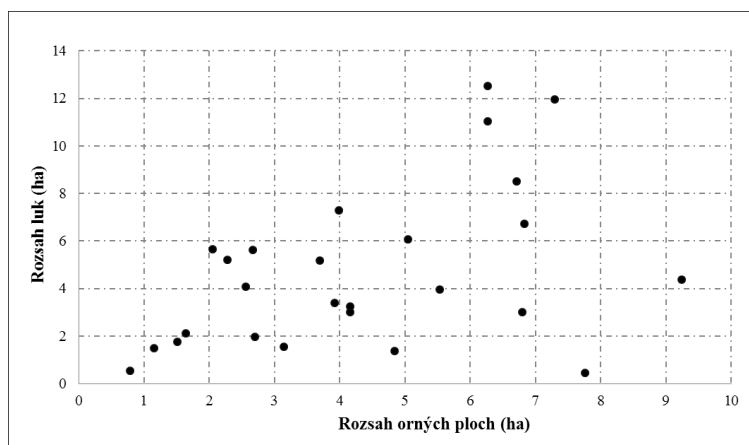
Obrázek IX.4. Smrkovec (1785). Hospodářský potenciál poddanských usedlostí. Podle josefského katastru.

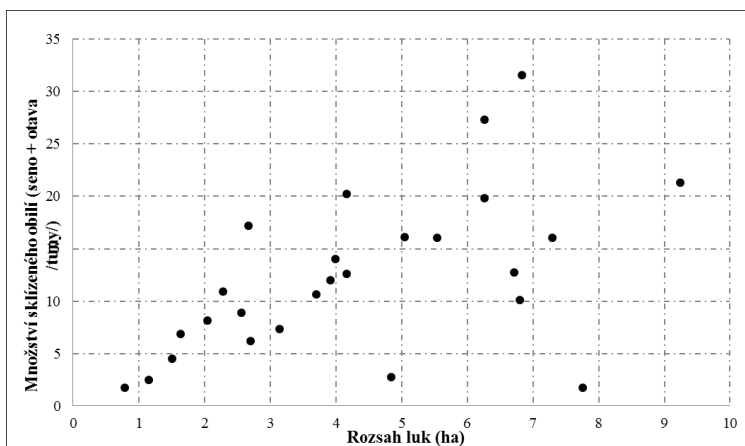

Obrázek IX.5. Smrkovec (1785). Hospodářský potenciál poddanských usedlostí. Situace v případě vymrznutí ozimů na rizikových polích. Podle josefského katastru.

Obrázek IX.6. Smrkovec (1785). Poměr polí a luk. Podle josefského katastru.

Obrázek IX.7. Smrkovec (1785). Výnos luk 1785. Podle josefského katastru.

Zemědělská výroba ve Smrkovci měla subsistenční charakter a velká část obyvatel nacházela doplňkovou obživu v neagrární výrobě. Charakteristickým rysem Smrkovce byla nízká efektivnost zemědělské produkce, jež byla důsledkem méně příznivých přírodních podmínek. Námaha spojená s určitým zemědělským výnosem však mohla být hospodářem vnímána jako smysluplná, a to vzhledem k (1) vysokému subjektivnímu hodnocení té části výnosu, která kryla minimální subsistenční nároky rodiny, a (2) volnému času a pracovní síle rodiny, která v části roku nenacházela výnosnější uplatnění v neagrární výrobě. Každá usedlost pak hledala kompromis mezi uplatněním práce ve vlastní zemědělské produkci a mimo ni. V rámci zemědělské produkce pak bylo třeba vyvážit podíl orných a lučních ploch.

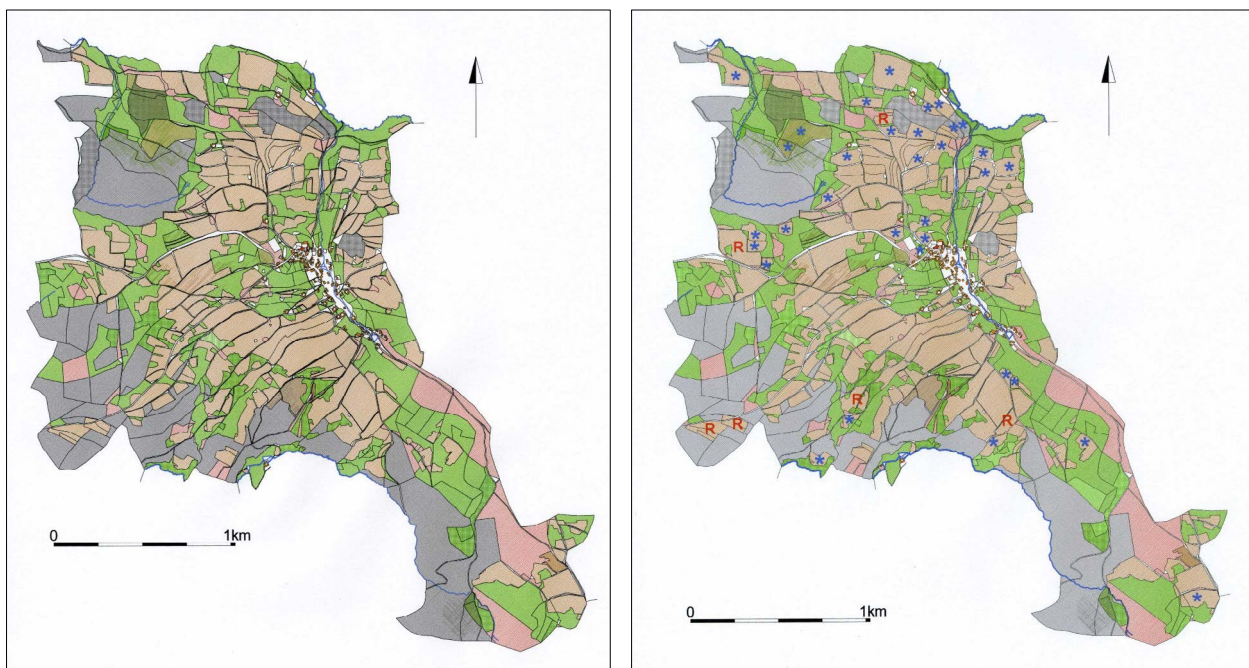
Modelová úživnost sestavená pro jednotlivé usedlosti ukázala, že všechny přestaly do obilní produkce vkládat svou sílu a kapitál (pozemky) přibližně v okamžiku, kdy pokryly své subsistenční nároky. A většina usedlostí pravděpodobně ještě dříve. Zbytek ploch využily pro zajištění chovu hospodářského zvířectva, kde lze u některých usedlostí sledovat mírnou nadprodukcí. Vyšší stavy tažného zvířectva, ať volů, nebo koní, vysvětlujeme možností doplňkové obživy v povoznictví.⁸⁹

Literatura

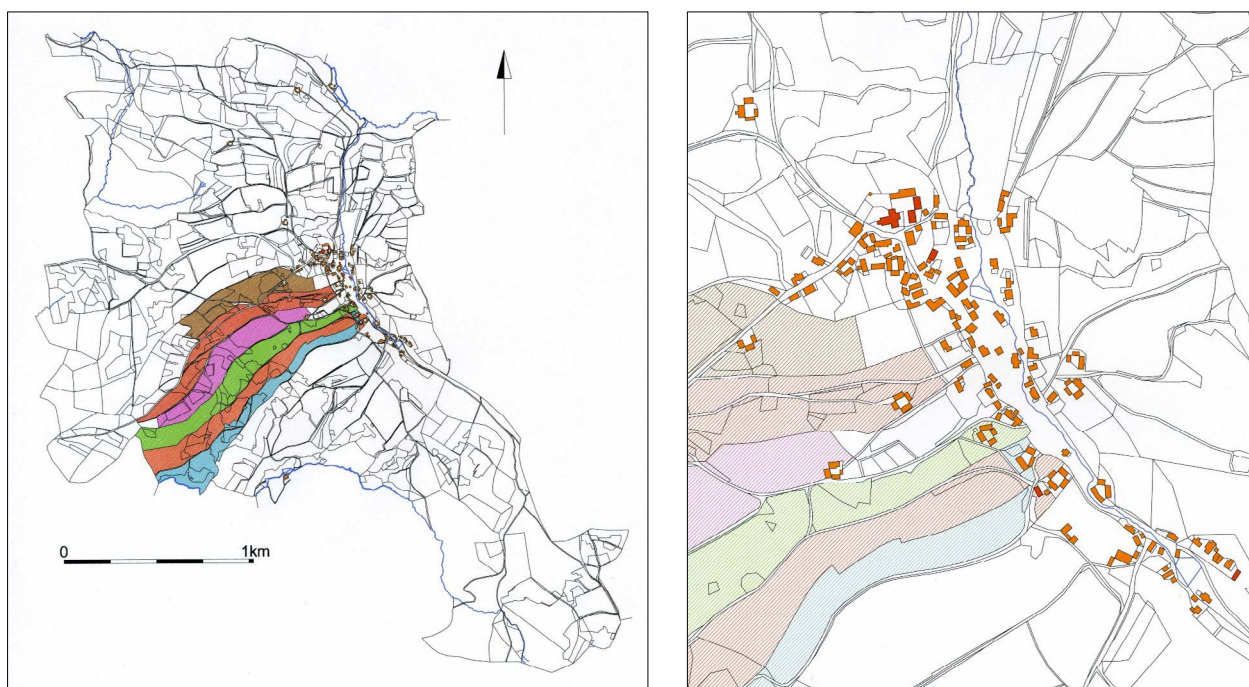
- Eliška ČÁŇOVÁ (ed.), *Soupis poddaných podle víry z roku 1651. Loketsko*, Praha 1993.
- Dietrich DENECKE, *Siedlungsentwicklung und wirtschaftliche Erschließung der hohen Mittelgebirge in Deutschland. Ein historisch-geographischer Forschungsüberblick*, *Siedlungsforschung* 10, s. 9–47.
- Vladimír HAVLÍČEK et al., *Agrometeorologie*, Praha 1986.
- Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL (ed.), *Tereziánský katastr český*, sv. 2, Rustikál, Praha 1964.
- Tomáš KLÍR, *Agrarsysteme des vorindustriellen Dorfes. Zur Interpretation mittelalterlicher Ortswüstungen im Niederungs- und Mittelgebirgsmilieu*, in: C. Theune et al. (ed.), *Stadt – Land – Burg. Festschrift für Sabine Felgenhauer-Schmiedt zum 70. Geburtstag (= Internationale Archäologie, Studia honoraria 34)*, Leidorf 2013, s. 139–157.
- Tomáš KLÍR – Michal BERÁNEK, *A Social-economic Interpretation of the Layouts of Deserted Villages. An Example of a Deserted Village at the "V Žáku" Site in Klánovice Forest in Prague*, in: *Studies in Post-medieval Archaeology* 4, Prague 2012, s. 289–364.
- Tomáš KLÍR – Dana VODÁKOVÁ, *Economy and Population of an Early Modern Village: Milčice – Home of the Most Famous Bohemian Peasant F. J. Vavák*, *Historie – otázky – problémy* 9 (2017), s. 106–151.
- Margita KURPELOVÁ – Lubomír COUFAL – Jaroslav ČULÍK, *Agroklimatické podmínky ČSSR*, Bratislava 1975.
- Robert McC. NETTING, *Balancing on an Alp: Ecological Change and Continuity in a Swiss Mountain Community*, Cambridge 1981.
- Pavel PROŠEK – František REIN, *Mikroklimatologie a mezní vrstva atmosféry*, Praha 1982.
- Rudolf SCHREIBER, *Der Elbogener Kreis und seine Enklaven nach dem dreissigjährigen Kriege (= Sudetendeutsches historisches Archiv 2)*, Prag 1935.
- Rudolf SCHREIBER, *Das Elbogener Urbar der Grafen Schlick von 1525 (= Sudetendeutsches historisches Archiv 1)*, Prag 1934.
- Pier Paolo VIAZZO, *Upland Communities: Environment, Population and Social Structure in the Alps Since the Sixteenth century (= Cambridge Studies in Population, Economy, and Society in Past Time 8)*, Cambridge 1989.

⁸⁹ T. KLÍR, *Agrarsysteme*, s. 152–153.

Obrázky IX. 8.–9. Smrkovec 1842. Podle plánu stabilního katastru. Hnědě – orné plochy; zeleně – louky; šedě – lesní plochy. Vpravo: modrá hvězda – ozimy vymrzají; R – zasévána pouze jař (oves). Podle josefského katastru 1785.

Obrázky IX.10.–11. Smrkovec 1842. Podle plánu stabilního katastru. Majetková struktura naznačena podle josefského katastru 1785.

Exkurz X (Hauke Kenzler)

Srov. kap. 17.3. a kap. 18.3. v tištěné publikaci.

Bemerkungen zur magnetischen Prospektion⁹⁰

Während der Feldkampagne im Sommer 2007 wurden zwei ausgewählte Flächen innerhalb der Wüstung geophysikalisch prospektiert. Zum Einsatz kam ein Fluxgate Gradiometer, das bereits mehrfach durch die Ur- und frühgeschichtliche Archäologie der Universität Bamberg erfolgreich eingesetzt wurde. Für die Einführung in das Messverfahren, die Überlassung des Gerätes und die Diskussion während der Auswertung der Daten geht ein herzlicher Dank an Dr. Timo Seregély, Universität Bamberg.

Ziel der Untersuchungen auf dem Wüstungsplatz bei Mokřina war es ohne zerstörerische Ausgrabung über die Geländeformen hinaus Informationen zur archäologischen Befundlage zu erhalten. Insbesondere sollten die als Gebäudestellen angenommen Plateaus überprüft werden.

Methodische Grundlagen

Bereits seit 1958 wendet man die magnetische Prospektion zur Klärung archäologischer Fragestellungen an. Seit Mitte der 1960er Jahre wird diese geophysikalische Prospektionsmethode auch in Deutschland vermehrt benutzt. Im Laufe der Jahre wurde das Verfahren zunehmend verbessert. Die exaktesten Ergebnisse gestattet heute die Cäsium-Magnetometrie.⁹¹

Im Erdmagnetfeld befindliche Stoffe wie Böden, Gesteine, Siedlungs- oder Brandschutt, Ziegel sowie jegliche künstliche Eingriffe in den Boden stören das Feld durch die ihnen innewohnenden magnetischen Eigenschaften. Die den messbaren Anomalien zu Grunde liegenden Magnetisierungsprozesse sind vielfältig. Objekte innerhalb des Erdmagnetfeldes erhalten einerseits eine so genannte induzierte Magnetisierung, zum anderen besitzen sie eine entstehungsbedingte remanente Magnetisierung. Eine bedeutende Rolle kommt dabei der Anreicherung magnetischer Mineralien wie Magnetit oder Maghemit im Oberboden durch anthropogene Einflüsse zu.⁹²

Bei einem Fluxgate Gradiometer messen zwei Sonden in einem geringen Abstand zueinander die vertikale Änderung des Magnetfeldes, d.h. es wird die magnetische Flussdichte in nT (Nanotesla) gemessen. Das Gerät muss während des Messvorganges entsprechend dem Erdboden ausgerichtet werden. Der Messzyklus verläuft sehr schnell, im Allgemeinen unter einer Sekunde pro Messpunkt. Üblicherweise wird das Gradiometer in Bahnen gleicher Geschwindigkeit über eine vorher eingemessene Fläche geführt. Obgleich nicht so hochauflösend wie ein Cäsium-Magnetometer, wird doch eine für die hier verfolgten Fragestellungen hinreichende Genauigkeit erlangt. Somit kann idealerweise auch ohne Bodeneingriff bereits ein Überblick über im Untergrund befindlichen Befunde gewonnen werden. Das Messbild muss allerdings interpretiert werden, so dass endgültige Klarheit erst durch die wenigstens exemplarische Ausgrabung gewonnen werden kann.

Ablauf der Messungen und Auswahl der Flächen

Magnetisch prospektiert wurden zwei Flächen von 40 x 40 m (Fläche 1) sowie 20 x 20 m (Fläche 2) Größe. Das Abstecken des Messnetzes und die Messung erfolgten innerhalb einer Woche, während der Bamberger Studierende 2007 an den Feldarbeiten beteiligt waren. Die Auswahl der Flächen musste neben den durch die Fragestellung vorgegebenen fachlichen Kriterien auch durch von außen erzwungene Notwendigkeiten erfolgen. Zum einen sollten im Gelände erkennbare Plateaus, die vermutlichen Gebäudestellen, gemessen werden. Zum anderen mussten die zu untersuchenden Flächen möglichst frei von Bäumen und Gesträuch sein und durften keine zu starke Hangneigung aufweisen. Bäume behindern den Lauf mit dem Gradiometer und erfordern den zeitraubenden Neubeginn der Messung hinter dem Hindernis. Hinzu kommt der größere Aufwand beim Auslegen des Messnetzes. Ein starkes Gefälle erschwert die gleichmäßige Geschwindigkeit während

⁹⁰ Dieses Manuskript wurde am 3.12.2008 eingereicht.

⁹¹ H. BECKER, *Magnetische Prospektion in der Archäologie*, in: Beiträge des DGG-Kolloquiums „Magnetik in der Geophysik“, Mitteilungen der Deutschen Geophysikalischen Gesellschaft Sonderband 2, 2000. Zitiert nach online-Publikation www.dgg-online.de/mitteilungen/sonderhefte/becker.pdf. (hier 1 ff.)

⁹² H. BECKER, *Magnetische Prospektion*, S. 3.

der Messung, so dass sich das Messbild verzerrt. Gerade die notwendigen günstigen natürlichen bzw. topographischen Voraussetzungen waren bei der Wüstung in einem Mittelgebirgsraum aber nur Ausnahmeweise gegeben. Schließlich wurden jedoch zwei Testflächen gefunden.

Ihre Lage ist in *Abb. X.1.* verzeichnet. Insbesondere die Fläche 1 umfasst die vermuteten Gebäudestellen Objekt 10 und 12 vollständig oder doch wenigstens zu einem größeren Teil. Von den mit Hilfe der Phosphatanalyse untersuchten Profilen⁹³ wurden diese Flächen allerdings nicht oder nur am Rande erfasst. Die Profile 1 und 2 tangieren die Fläche nur, Profil 3 geht durch ein Plateau, das auch in der Geomagnetik ein interessantes Bild liefert. Für die Interpretation des geomagnetischen Messbildes kann die Phosphatuntersuchung aber in der Regel keine Hilfe sein.

Auswertung und Ergebnisse

Für die Auswertung wurden verschiedene Darstellungen der Messwerte mit unterschiedlicher Skalenabstufung angefertigt. Die Magnetfeldanomalien werden hier in den beiden anschaulichsten Graustufendiagrammen dargestellt (*Abb. X.2.–X.3.*). Für die Abbildungen wurde der invertierte Messwert transformiert, da auf diese Weise positive Anomalien in einer stärkeren Schwärzung dargestellt werden, wodurch der Eindruck einer photographischen Aufnahme archäologischer Strukturen im Untergrund simuliert wird. Negative Anomalien erscheinen demgegenüber hell bzw. weiß. Gruben oder Gräbern werden somit gewöhnlich dunkel, Steine in der Regel hell abgebildet. Messwerte von über 20 nT, die charakteristisch von einem weißen Halo umgeben sind, deuten gewöhnlich auf Störungen hin. Solche können allerdings auch durch größere Eisenerfunde verursacht werden. Zu beachten ist ferner, dass die Größe der festgestellten Anomalien nicht unbedingt exakt der Größe des zu Grunde liegenden Befundes entsprechen muss. Es kann zu einer gewissen „Streuung“ im Messbild kommen.

Die Interpretation der erstellten Graustufendiagramme fällt wegen ihrer Ausschnitthaftigkeit schwer. Hinzu kommt, dass bislang noch keine Erfahrungen mit der Geomagnetik, deren Ergebnis deutlich von der vorgefundenen Bodenart abhängt, im Mittelgebirge gesammelt werden konnte.

Fläche 1

Dieses Areal ist wegen der Größe und der Lage von zwei als Gebäudestellen gedeuteten Geländeplateaus die interessantere der beiden gemessenen Flächen. Am augenfälligsten ist ein rechteckiger ca. 4 x 6 m großer Befund am südlichen Ende des Plateaus Objekt 10. Dieses Plateau ist nach Ergebnis der Phosphatanalyse mit hoher Wahrscheinlichkeit als Hausstelle zu identifizieren. Mit dem Umriss des Geländeplateaus stimmt eine Negativanomalie in der magnetischen Prospektion überein, die möglicherweise auf darunter liegende Steine weist. Diese könnten von einem steinernen Gebäudefundament stammen. Der regelhafte dunkle Befund könnte entsprechend als eingetiefter Baukörper zu deuten sein. Allerdings liegen bisher nur wenige archäologisch untersuchte Gebäudebefunde aus dem Egerland oder benachbarten Regionen zum Vergleich vor. Besonders rar sind solche aus ländlichen Siedlungen in gebirgiger Lage, die in der Vergangenheit kaum je Gegenstand archäologischer Erforschung geworden sind.

Die Wüstung Rappendorf bei Zwickau am Rand des Erzgebirges kann noch auf die umfangreichsten historischen, topographischen und archäologischen Untersuchungen zurückblicken.⁹⁴ In Übereinstimmung mit der bei Mokřina untersuchten Wüstung ist der Grundriss von Rappendorf der eines einzeiligen Waldhufendorfes mit Resten der Langstreifenflur, die Siedlung steht in Verbindung mit einem kleinen Burghügel und die Hausstellen sind im Gelände als künstliche Plateaus kenntlich. Der Beginn von Rappendorf wird an das Ende des 12. Jahrhunderts gestellt,⁹⁵ 1457 ist es bereits als wüst genannt.⁹⁶ Wichtig ist der Nachweis eines brandzerstörten ebenerdigen Gebäudes von 10 x 9 m Größe. Es handelte sich um einen Schwellenbau, der auf einige größere Bruchsteine gesetzt war. Da eine Herdstelle und ein wirklicher Fußbodenhorizont nicht erfasst wurden, wird das Gebäude als Wirtschafts- bzw. Speicherbau gedeutet.⁹⁷

⁹³ T. KLÍR – H. KENZLER, *Srovnávací studium areálů zaniklých středověkých vesnic na základě analýz fosforečnanů. Zaniklá středověká vesnice Schwarzenbach u Chebu*, *Archaeologia historica* 34 (2009), S. 657–680.

⁹⁴ H. BECKER, *Magnetische Prospektion*, S. 3.

⁹⁵ H. BECKER, *Magnetische Prospektion*, S. 3.

⁹⁶ Karlheinz HENGST, *Zur Wüstung Rappendorf bei Zwickau*, *Sächsische Heimatblätter* 6 (1963), S. 568–571.

⁹⁷ W. STOYE – W. ULLMANN – T. WALTHER, *Untersuchungen auf der „wüsten Mark“ Rappendorf, Stkr. Zwickau*, *Ausgrabungen und Funde* 1987, S. 44–48.

Zum ländlichen Hausbau liegen ansonsten nur aus Weißbach, einem Ortsteil von Hermersdorf im Kreis Zwickau, Hinweise vor. Steinkonzentrationen und eine dunkle Verfärbung wurden dort als Hinweis auf ein flach eingetieftes Gebäude gewertet. Der lediglich angeschnittene brandzerstörte Bau soll eine Länge von mindestens 4,5 m besessen haben. Die Steinkonzentrationen werden als Reste der Dachabdeckung und Abstützung der Wände interpretiert, der Boden bestand aus Stampflehm.⁹⁸ Letztlich entzieht sich der Befund allerdings einer schlüssigen Deutung.

Eingetieft Baukörper, denen der Befund aus der magnetischen Prospektion entsprechen könnte, sind aus ländlichen Siedlungen der Region noch nicht bekannt. In großer Zahl treten sie aber in Städten oder auf Bergbausiedlungen auf. Beispiele finden sich etwa in Zwickau,⁹⁹ Most,¹⁰⁰ der Stadtwüstung Kolová (Stary Zámek) bei Kynšperk nad Ohří¹⁰¹ oder der Bergbausiedlungen auf dem Treppenhauer, Lkr. Mittelsachsen,¹⁰² um nur einige wenige zu nennen. Hier soll nicht auf die vehement diskutierte Frage ihrer Deutung als Grubenhäuser oder Keller eingegangen werden.¹⁰³ In der durchschnittlichen Größe stimmt der durch die Prospektion erkannte Befund jedenfalls gut mit den fraglichen Baubefunden überein.

Beachtenswert ist noch eine regelmäßige Reihe von vier vermutlichen Pfosten am südlichen Rand der Prospektionsfläche 1. Sie scheinen deutlichen Bezug zu dem Plateau 7 zu nehmen und könnten als nördliche Wand eines anschließenden Gebäudes zu deuten sein. Schließlich sei noch darauf verwiesen, dass die in Nord-Süd-Richtung über die Fläche verlaufende Geländestufe auch im Messbild der Geomagnetik klar erkennbar ist. Weitere Strukturen bleiben unklar. In der Fläche sind weitere Grubenbefunde enthalten, doch offenbar auch geologische Strukturen.

Fläche 2

Hier befinden sich mindestens fünf Gruben unterschiedlicher Größe, eventuell auch noch weitere eingegrabene Strukturen. Mutmaßungen zu ihrer Funktion können indes nicht angestellt werden. Am augenfälligsten ist eine Negativanomalie mit deutlichen Ausschlag, die am südlichen Rand der Fläche nicht vollständig erfasst wurde. Am ehesten könnte es sich dabei um einen Ofen bzw. eine Feuerstelle handeln.

Fazit

Die magnetische Prospektion auf dem Wüstungsplatz wurde durch die heutige Bewaldung und das Gefälle behindert. Entsprechend wird die mittlerweile gängige Methode unter vergleichbaren Voraussetzungen kaum angewandt. Dennoch konnten auf den schließlich gemessenen Flächen gerade im Umfeld der vermuteten Gebäudeplateaus interessante Strukturen erkannt werden. Die hier vorgeschlagenen Deutungen können erst durch eine Ausgrabung verifiziert werden.

Literatur

- Helmut BECKER, *Magnetische Prospektion in der Archäologie*, in: Beiträge des DGG-Kolloquiums „Magnetik in der Geophysik“, Mitteilungen der Deutschen Geophysikalischen Gesellschaft Sonderband 2, 2000. Zitiert nach online-Publikation www.dgg-online.de/mitteilungen/sonderhefte/becker.pdf.
- Hans-Jürgen BEIER, *Ein mittelalterlicher Hausgrundriß aus Weißbach, Kr. Zwickau, im Westerzgebirge*, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 32 (1988), S. 223–236.
- Karlheinz HENGST, *Zur Wüstung Rappendorf bei Zwickau*, Sächsische Heimatblätter 6 (1963), S. 568–571.
- Hauke KENZLER, *Archäologische Untersuchungen zum Kornmarkt in Zwickau. Keramikchronologie – Platzgeschichte – Stadtgeschichte*, Dresden 2001.
- Jan KLÁPŠTĚ, *Hausbau früher Lokationsstädte in Böhmen: Verlegenheiten eines archäologischen Themas*, in: R. Czaja et al. (ed.), *Archaeologia et historia urbana, Pamięci Tadeusza Nawrołskiego*, Elbląg 2004, S. 81–87.

⁹⁸ H. BEIER, *Ein mittelalterlicher Hausgrundriß aus Weißbach, Kr. Zwickau, im Westerzgebirge*, Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege 32 (1988), S. 223–236.

⁹⁹ H. KENZLER, *Archäologische Untersuchungen zum Kornmarkt in Zwickau. Keramikchronologie – Platzgeschichte – Stadtgeschichte*, Dresden 2001, S. 190, Abb. 117)

¹⁰⁰ J. KLÁPŠTĚ (ed.), *Archeologie středověkého domu v Mostě (čp. 226) – The archaeology of a medieval house (No. 226) in Most*, Praha – Most 2002., S. 200 ff.; Jan KLÁPŠTĚ, *Hausbau früher Lokationsstädte in Böhmen: Verlegenheiten eines archäologischen Themas*, in: R. Czaja et al. (ed.), *Archaeologia et historia urbana, Pamięci Tadeusza Nawrołskiego*, Elbląg 2004, S. 81–87.)

¹⁰¹ T. VELÍMSKÝ, *Zur Problematik der Stadtgründung des 13. Jahrhunderts in Kynšperk nad Ohří (Königsberg)*, Památky Archeologické 83 (1992), S. 114 ff., Abb. 6.

¹⁰² T. VELÍMSKÝ, *Zur Problematik*, S. 114 ff., Abb. 6.

¹⁰³ Vgl. J. KLÁPŠTĚ, *Hausbau*.

- Jan KLÁPŠTĚ (ed.), *Archeologie středověkého domu v Mostě* (čp. 226) – *The archaeology of a medieval house (No. 226) in Most*, Praha – Most 2002.
- Tomáš KLÍR – Hauke KENZLER, *Srovnávací studium areálů zaniklých středověkých vesnic na základě analýz fosforečnanů. Zaniklá středověká vesnice Schwarzenbach u Chebu*, *Archaeologia historica* 34 (2009), s. 657–680 [Vergleichende Untersuchungen von Arealen mittelalterlichen Ortswüstungen anhand von Phosphatanalysen. Die mittelalterliche Ortswüstung Schwarzenbach bei Cheb (Eger), něm. resumé].
- Wolfgang SCHWABENICKY, *Grubenhäuser und ebenerdige Häuser in der wüsten Bergstadt Bleiberg bei Sachsenburg (Stadt Franckenberg/Sa.)*, in: *Forum urbes medii aevi* II, Brno 2005, s. 6–15.
- Wilfried STOYE – Werner ULLMANN – Thomas WALTHER, *Untersuchungen auf der „wüsten Mark“ Rappendorf, Stkr. Žwickau*, *Ausgrabungen und Funde* 1987, s. 44–48.
- Tomáš VELÍMSKÝ, *Zur Problematik der Stadtgründung des 13. Jahrhunderts in Kynšperk nad Ohří (Königsberg)*, *Památky Archeologické* 83 (1992), s. 105–148.

Abbildung X. 1. Gesamtplan mit Lage der prospektierten Fläche.

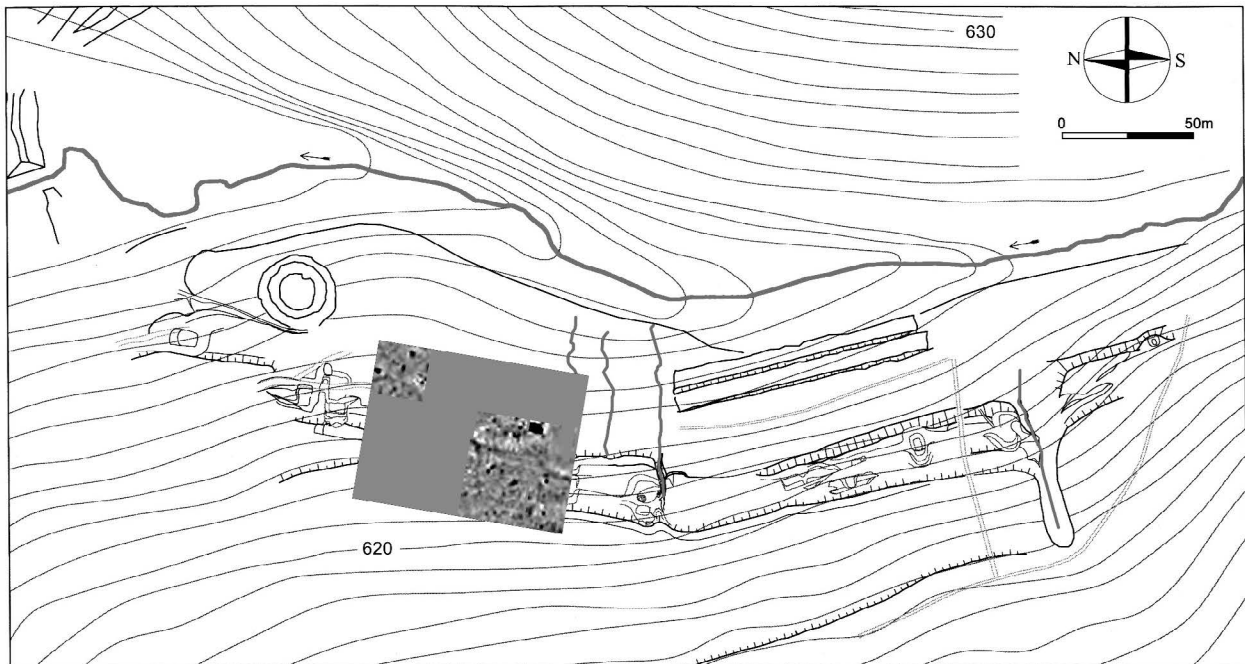
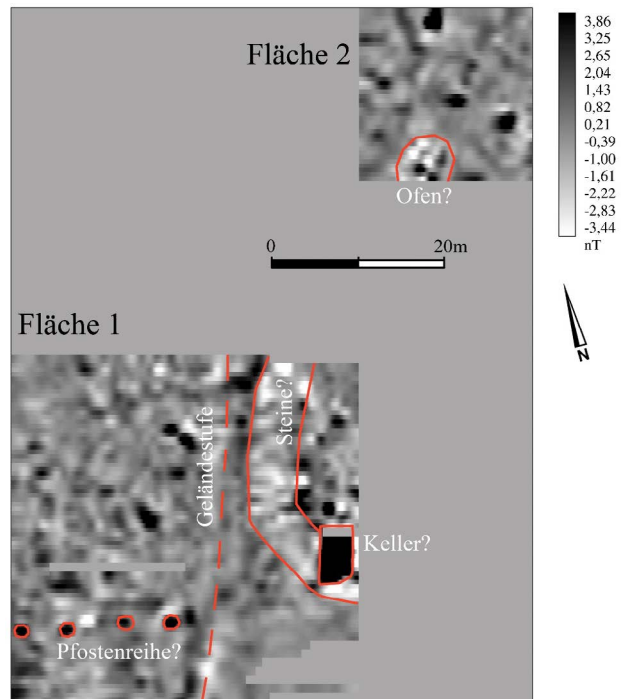
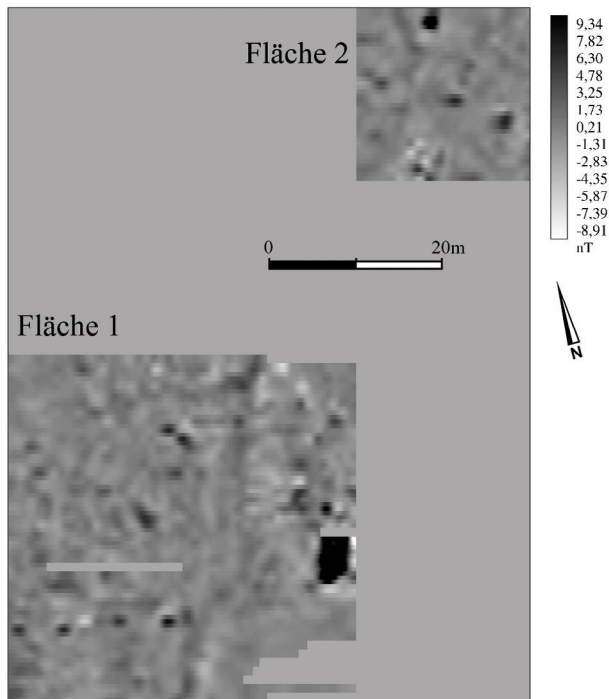

Abbildung X.2. Messbild der Geomagnetik.

Abbildung X.3. Messbild der Geomagnetik in einer anderen Skalierung mit Eintragung möglicher Deutungen.<

Exkurz XI (Ondřej Malina)

Srov. kap. 18.4., 19.4., 21.3., 22. a celkové plány 6–7 v tištěné publikaci.

Analýza LiDAR dat

1. Aplikace leteckého laserového skenování v archeologii

Základem technologie známé pod anglickou zkratkou LiDAR¹⁰⁵ je laserový pulz vyslaný z nízko letícího letadla, který se odrazí od překážky na zemi a vrátí se zpět do snímače. Ze zpoždění mezi vysláním a přijetím pulzu se spočítá vzdálenost, pomocí GPS či GNSS¹⁰⁶ technologie pak i absolutní poloha bodu na zemi, ze kterého se pulz vrátil. Část paprsků se odrazí od vegetace, díky velké hustotě skenování však vždy alespoň některé z pulzů projdou mezi vegetací až k povrchu. Při následném softwarovém zpracování je pak možné odlišit odrazy od zemského povrchu od odrazů vegetačních a vytvořit digitální model terénního reliéfu¹⁰⁷.

Kvalita výsledného modelu závisí především na hustotě skenování. Ta je pak přímo úměrná hlavně výšce letu skenujícího letadla a jeho rychlosti. Velkou roli hraje i vegetace a její hustota, takže optimální doba skenování je období vegetačního klidu. Na řadě míst však zůstává hustý podrost i v podzimním či jarním období a výsledný DMR zde bude vždy mít horší kvalitu než na plochách bez podrostu. Dílčí roli hraje i směr letu, kdy části reliéfu přivrácené k hlavnímu směru skenování mají lepší pokrytí než části odvrácené. Skenovací pásy se mohou překrývat, takže rozdíly v pokrytí skenovaných ploch laserovými pulzy lze, z hlediska samotné skenovací soustavy, poměrně dobře kompenzovat. Rozdílný stav terénu však zůstává faktorem, který neumožňuje zcela stejnou kvalitu záznamu zemského povrchu na všech skenovaných plochách.

Dalším krokem ovlivňujícím kvalitu archeologického potenciálu dat LLS je klasifikace, respektive hromadné softwarové a případně následné manuální třídění naskenovaných bodů podle předpokládaného původu. Bodové mračno je automatizovaně (manuálně) rozděleno do třídy terén, vegetace, budovy a další. Na většině ploch fungují používané postupy dobře, nicméně klasifikační algoritmy, které z nasnímaného bodového mračna filtrují vegetaci, zpravidla selhávají u hustého a nízkého vegetačního pokryvu, například borůvčí či lesní školky s mladým a hustým jehličnatým porostem. Podobný problém se u výsledného DMR týká objektů, které sice nejsou součástí terénního reliéfu, ale vzhledem k jejich tvaru je filtrační algoritmus nedokáže odlišit. Jedná se například o hromady větví po lesní těžbě. Manuální třídění bodů vyžadují pro dosažení dobrých výsledků také terénní reliktů se zbytky nadzemního zdiva.

Mezi samotným skenováním a vytvořením plynulého terénního reliéfu leží interpolace. Je to matematický postup, kterým se jednotlivé body naskenovaného bodového mračna propojí souvislými plochami. V archeologii se nejčastěji používá tzv. Kriging, Natural Neighbour nebo Spline.¹⁰⁸ Výstupem těchto postupů je pravidelná rastrová reprezentace (grid), kde je každé buňce o shodné velikosti přiřazena nadmořská výška. Dalším možným postupem je vytvoření vektorové nepravidelné trojúhelníkové sítě (TIN), jejímiž vrcholy jsou samotné skenované body. Tuto síť je pak možné využívat k analýze terénu nebo vyhladit do plynulého povrchu řadou interpolačních postupů.

Pro vizuální detekci a analýzu archeologických objektů, zachycených na DMR, je po jeho vytvoření třeba získat takové obrazové výstupy, na nichž jsou hledané či předpokládané terénní reliktů viditelné. Za tímto účelem se provádí vizualizace dat LLS. Obecně se jedná o postupy úpravy dat anebo změny způsobu jejich vykreslení, prováděné pro zlepšení zobrazení terénního reliéfu.

¹⁰⁴ Rukopis odevzdán na jaře 2016.

¹⁰⁵ Zkratka znamená Light Detection and Ranging, nebo také ALS – Aerial Laser Scanning, v češtině pak LLS – letecké laserové skenování. Aplikaci dat LLS v archeologii se věnuje řada prací, např.: M. GOJDA – J. JOHN, *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*; R. OPITZ – D. COWLEY (ed.), *Interpreting Archaeological Topography: Lasers, 3D Data, Observation, Visualisation and Applications*; D. C. COWLEY (ed.), *Remote Sensing for Archaeological Heritage Management*; O. DAVIS, *Processing and Working with LiDAR Data in ArcGIS: A Practical Guide for Archaeologists* (online: <http://www.rcahmw.gov.uk/media/259.pdf>).

¹⁰⁶ Zkratka znamená Global Positioning System (systém provozovaný Spojenými státy americkými). Systém tvořící Global Navigation Satellite System jsou kromě amerického GPS i ruský GLONAS, čínský BeiDou a evropský Galileo.

¹⁰⁷ Zkratka DMR, v anglické variantě DTM – Digital Terrain Model. Druhým běžným výstupem LLS bývá DMP – digitální model povrchu (v anglické variantě DSM – Digital Surface Model), který obsahuje vegetační pokryv a nasnímané části budov.

¹⁰⁸ J. JOHN – M. GOJDA, *Ex caelo lux*, s. 8–20 (zde s. 13–14); L. HOLATA – J. PLZÁK, *Examinace procesu optimalizace „archeologicky korektních“ způsobů vyhodnocení dat z leteckého laserového skenování zalesněné krajiny: Potenciál filtrace surových dat, problematika interpolačních algoritmů a způsobů vizualizace antropogenních tvarů v digitálních modelech reliéfu*, (ed.) s. 49–78 (zde s. 67).

Základem vizualizace bývá výše zmíněný grid, ze kterého se vytvářejí či odvozují vrstvy další.¹⁰⁹ Tyto sekundární vrstvy lze navíc kombinovat pomocí průhlednosti.

Typickým základním výstupem dat LLS je stínovaný model reliéfu, tzv. hillshade. Tento výstup lze získat relativně snadno a bývá názorný, jeho nevýhodou je ale přítomnost zastíněných částí nebo ztráta zobrazení některých objektů, zejména tehdy, kdy jsou lineární a rovnoběžné se směrem osvětlení. Prostorový vjem (konvexnost, konkávnost) je navíc závislý na směru osvětlení. Výhodou vrstvy hillshade je možnost extrémního převýšení a velmi nízkého nasvětlení. Při takovém postupu se sice zvýrazní i „šum“, to jest rušivé objekty bez archeologického významu nebo umělé tvary vzniklé zpracováním dat, nicméně zvýší se tím i šance zachytit i jen velmi špatně dochované terénní reliikty.

Zastíněné plochy u stínovaného modelu lze zesvětlit průhlednou vrstvou svažitosti, kde zobrazení terénu je tím tmavší, čím strmější jsou jeho plochy.¹¹⁰

Stínovaný model reliéfu se často používá v kombinaci s barevnou hypsometrií, kde níže ležící plochy území mají jiný odstín než naopak jeho nejvýše položené části.

Mezi složitější postupy patří výpočet tzv. faktor výhledu (SVF) či jednoduchý diferenční model, zjednodušený LRM.¹¹¹ Pro většinu výstupů platí, že neexistuje jediný univerzální způsob vhodný pro všechny druhy detekovatelných objektů a že je vhodné je kombinovat, přesněji řečeno míchat za pomoci průhlednosti jednotlivých vrstev.

2. Srovnání leteckého laserového skenování s pozemním měřením

Technologie leteckého laserového skenování znamená proti dosud používaným metodám pozemní dokumentace terénního reliéfu výrazný posun. Schopnosti této metody nejsou s tradičními postupy zcela srovnatelné, nicméně porovnání s postupy se stejným cílem umožňuje lépe pochopit možnosti a limity její aplikace při studiu terénního reliéfu.

Srovnání se nabízí například u metody geodeticko-topografického průzkumu, která sehrála významnou roli při výzkumu mnoha zaniklých středověkých vesnic.¹¹² Obecně dává pozemní měření podrobnější a kvalitnější informaci o výrazně menší ploše než data LLS. Výhodou je možnost okamžitého výběru podstatných objektů a eliminace recentních či zjevně nesouvisejících reliktů. Tento prvotní interpretační aspekt vnáší do procesu subjektivní zkušenost terénních pracovníků, a zdá se tak být velkým rozdílem oproti zpracování dat LLS, kde jsou všechny procesy až do začátku samotné interpretace otázkou naprogramovaných a čistě analytických postupů. Subjektivní zkušenost „čtenáře“ historického antropogenního povrchu se však uplatňuje stejnou měrou i u LiDAR. Rozdíl je pouze v tom, že interpretovaný terénní reliéf je digitální a syntetická fáze nenastupuje hned na počátku, ale na konci více či méně naprogramovatelné etapy zpracování dat.

Určitý rozdíl je také ve vztahu reálného stavu povrchu zkoumaného reliéfu a jeho (digitálního) obrazu, se kterým pracuje interpretátor. Ten může být u dat LLS zatížen celou řadou chyb, nicméně jeho obraz je, při dodržení stejných postupů, relativně stálý. Interpretace fyzického terénu je závislá nejen na zkušenosti dokumentátora, ale i na momentálních světelných či porostových podmínkách, případně postupující degradaci povrchu. „Model“ terénu, se kterým ve své hlavě pracuje měřič či archeolog při záznamu lokality, navíc nejde uchovat ani zpětně revidovat. V obou případech se proto pracuje s jakýmsi ideálním obrazem terénního reliéfu.

Výraznější rozdíl mezi pozemním měřením a leteckým laserscannem je však v prostorovém záběru. Z logiky věci má geodeticko-topografická metoda plošně značně omezený rozsah, a její schopnosti při výzkumu extravilánu jsou proto značně omezené. S plošným rozsahem souvisí i rozsah výškový, respektive schopnost evidence a záznamu reliktů s minimálním terénním převýšením. Například u zaniklých mezních pásů plůžiny je běžná jejich minimální výška, která dohromady s nepoměrně větší šířkou a pozvolným přechodem do okolí způsobuje jejich častou neviditelnost v reálném terénu. Dokonce i v dobře přehledném lese bez podrostu a nízkém slunci není možné rozlišit některé reliikty, které jsou na datech LLS poměrně dobře patrné. Hlavní

¹⁰⁹ J. JOHN – M. GOJDA, *Ex caelo*, s. 15–17; L. HOLATA – J. PLZÁK, *Examinace*, s. 74–75; L. STARKOVÁ, *Využití leteckého laserového skenování na příkladu mapování a dokumentace zaniklých vesnic středověkého a novověkého charakteru v Čechách*, s. 173–189.

¹¹⁰ Tuto škálu je však možné i otočit, což platí pro všechny popisované vrstvy.

¹¹¹ Zkratky znamenají Local Relief Model, který do povědomí uvedl Ralf Hesse, a Sky-view Factor (faktor výhledu) od slovinského týmu (Ž. Kokalj et al.). LRM se zdá být výhodnější pro detekci a interpretaci vystupujících (konvexních) tvarů, SVF zase lépe zviditelňuje objekty zahloubené (konkávní), typicky příkopy. R. HESSE, *LiDAR-derived Local Relief Models: A New Tool for Archaeological Prospection*, s. 67–72; Ž. KOKALJ – K. ZAKŠEK – K. OŠTIR, *Application of Sky-view Factor for the Visualisation of Historic Landscape Features in Lidar-derived Relief Models*, s. 263–273.

¹¹² J. JOHN – M. GOJDA, *Ex caelo*, s. 15–17; L. HOLATA – J. PLZÁK, *Examinace*, s. 74–75; L. STARKOVÁ, *Využití*, s. 178.

výhodou DMR je v tomto případě možnost eliminovat rozptýlené světlo a nahradit jej ostrým a jediným nízkým nad terénem ležícím světelným zdrojem, stejně jako možnost vidět situaci z optimálního nadhledu.

Srovnání obou hlavních metod práce s modelem reliéfu lze uzavřít poukazem na míru detailu. Pozemní měření dává lepší výsledky u plošně omezených areálů s vysokou hustotou relikvů, typicky u intravilánů ZSV. Naopak schopnost postihnout rychle obrovské plochy krajiny je klíčová především při výzkumu plužiny a jednoznačně favorizuje letecké laserové skenování.

3. Metoda

Použitá data LLS pochází od firmy Milan Geoservice, vstupní data tvořil pravidelný grid s hustotou bodů 0,5 metru.¹¹³ Základem interpretace byl digitální model reliéfu (DMR) o velikosti buňky 0,5 metru; ze vstupních dat byl DMR vytvořen interpolací Natural Neighbour. Konečná vizualizace, využitá pro detekci i analýzu, byla provedena jako kombinace stínovaného modelu reliéfu (hillshade), jednoduchého diferenčního modelu (LRM) a vrstvy faktoru výhledu (sky-view factor).

K využití dat LLS pro analýzu plužin existuje v domácí literatuře již několik prací.¹¹⁴ Společný mají zpravidla důraz na zpracování dat a jejich vizualizaci a vztah těchto dvou postupů k jejich archeologické validitě, případně ověřování vlivu geografických faktorů na lokalizaci a strukturu osídlení. Souběžně zpracování většího počtu příkladů, které by omezilo vliv individuality jednotlivých situací a rozlišilo společné trendy, se rozbíhá teprve pozvolna.¹¹⁵ Relikty plužiny každé vsi lze přitom chápat jako ucelený soubor, kde by se principiálně měly vyskytovat všechny určité základní prvky, odpovídající sídelnímu typu vsi. Jejich viditelnost či neviditelnost by pak měla souviset už jen s jejich minulou fixací v terénním reliéfu a se stavem dochování.

Zachovalá plužina je na datech LLS detekovatelná výhradně v podobě liniových objektů. Ty mají proti bodovým či „maloplošným“ relikvům výhodu snazší rozlišitelnosti i na horších datech. Další výhodou liniových objektů vymezujících dříve jednotlivé parcely je typické opakování základního šířkového modulu anebo trasování, to jest směru a vztahu k vrstevnicím. I když se tedy zachová jen menší část původních mezních pásů, zůstává možnost určit základní osnovu celého svazku parcel.

V případě liniových objektů je rovněž větší šance na nalezení poměrně vzácných superpozičních situací, kdy lze pozorovat porušení jednoho objektu druhým – mladším.

I v případě blokových plužin se základní tvary parcel často opakují, byť samozřejmě v geometricky mírně odlišných tvarech a velikostech. Pro detekci základního „rastru“¹¹⁶ blokové plužiny je třeba větších zachovalých ploch než u typických liniových svazků parcel.

Hlavní použitou metodu analýzy je možné popsat jako morfologicko-topografický přístup. Při něm se zjištěné objekty definují pouze na základě svého tvaru, prostorového uspořádání a prostorového vztahu k ostatním objektům. Definice se v prostředí geografických informačních systémů provádí jako vektorizace (obtažení) linií. Při vektorizaci se rozlišují dva základní morfologické typy: objekty zahloubené do terénu (příkopy) a vystupující nad terén (meze). Zároveň se rozlišují v rámci jedné ze tří základních kategorií spolehlivosti objekty výrazné a velmi dobře rozlišitelné, relikty viditelné a relikty pravděpodobné nebo částečně zřetelné. Poslední třída byla někdy využita i pro doplnění krátkého hypotetického rozsahu mezi dvěma zřetelnými úseky. Při vektorizaci byly vynechány zjevně soudobé (v současnosti užívané) úseky cest a melioračních příkopů a obecně recentní tvary. Za takové byly považovány výrazné, geometricky přímé linie a plochy anebo linie, které orientací anebo topografickou souvislostí navazují na pravidelný rastr členění lesních pozemků.

Vybrané liniové objekty obou skupin (meze, příkopy) byly po vynesení sdružovány do interpretačních okruhů. Ty byly definovány jako skupiny objektů vyskytujících se ve větším počtu, které mají společnou topografickou (trasování, vztah k ostatním objektům) a morfologickou (s podobným půdorysem či obdobně erodované) logiku. Pro zjednodušení třídění a grafických výstupů bylo stanoveno pravidlo, že jedna linie může být součástí nejvýše dvou interpretačních okruhů. Vzhledem k tomu, že často bývá obtížné rozlišit zvýšenou cestu a mezní pás nebo že pozemky byly oddělovány jak mezemi, tak příkopy, bylo nutné do jednotlivých interpretačních okruhů sdružovat objekty obou základních skupin.

¹¹³ Projekt GAČR „Proměny vesnických sídlišť v Čechách na přelomu středověku a novověku“ realizovaný na Ústavu pro archeologii Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze (řešitel T. Klír).

¹¹⁴ L. STARKOVÁ, *Využití*.

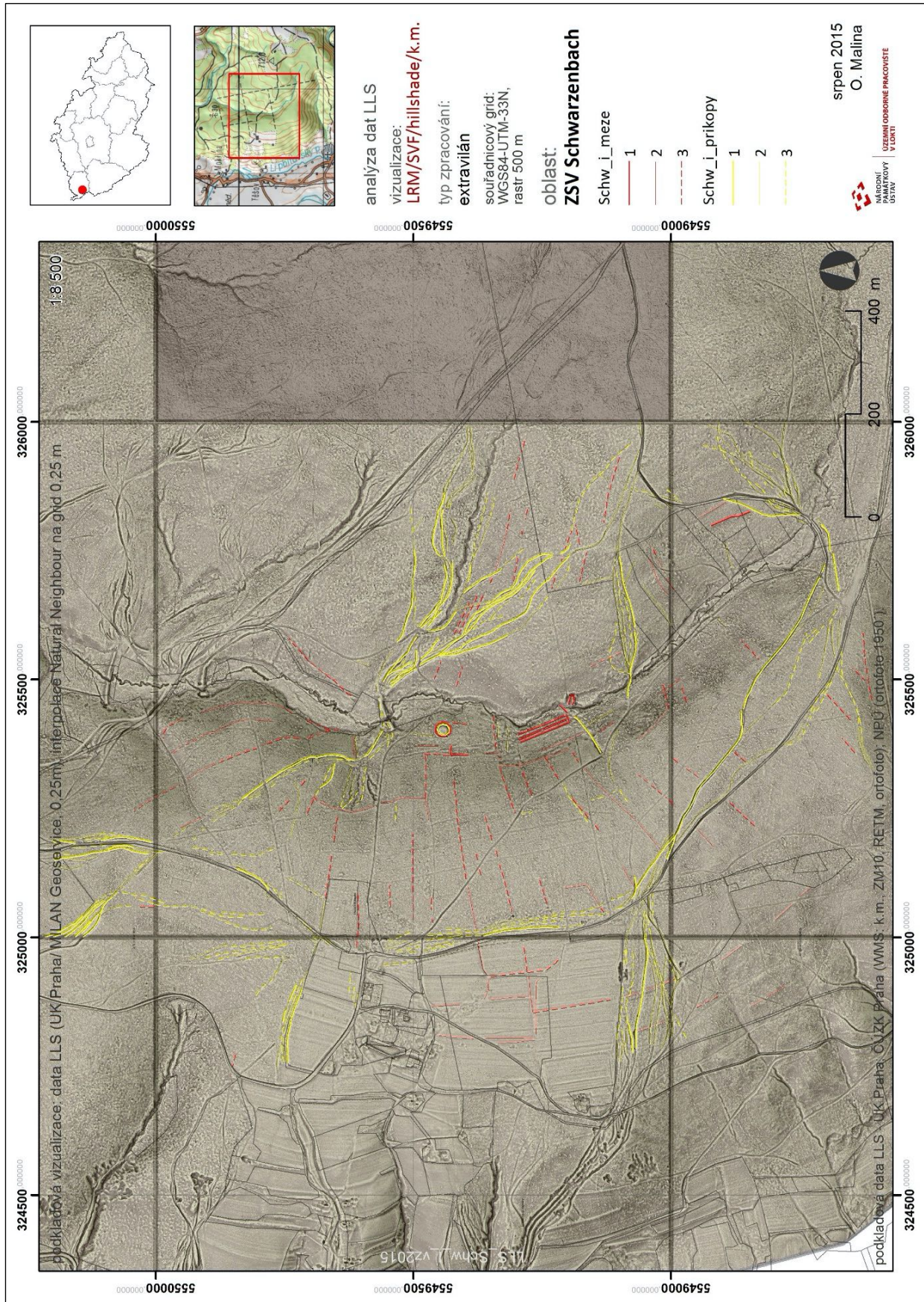
¹¹⁵ Např. L. HOLATA – J. PLZÁK, *Examinace procesu optimalizace „archeologicky korektních“ způsobů vyhodnocení dat z leteckého laserového skenování zalesněné krajiny: Potenciál filtrace surových dat, problematika interpolačních algoritmů a způsobů vizualizace antropogenních tvarů v digitálních modelech reliéfu*, s. 49–78.

¹¹⁶ Termín rastr používám i kvůli jeho souvislosti s latinským *rastrum* (hrábě, nástroj pro kreslení řádkové notové osnovy), což má blízko k definici pravidelných pásů plužiny.

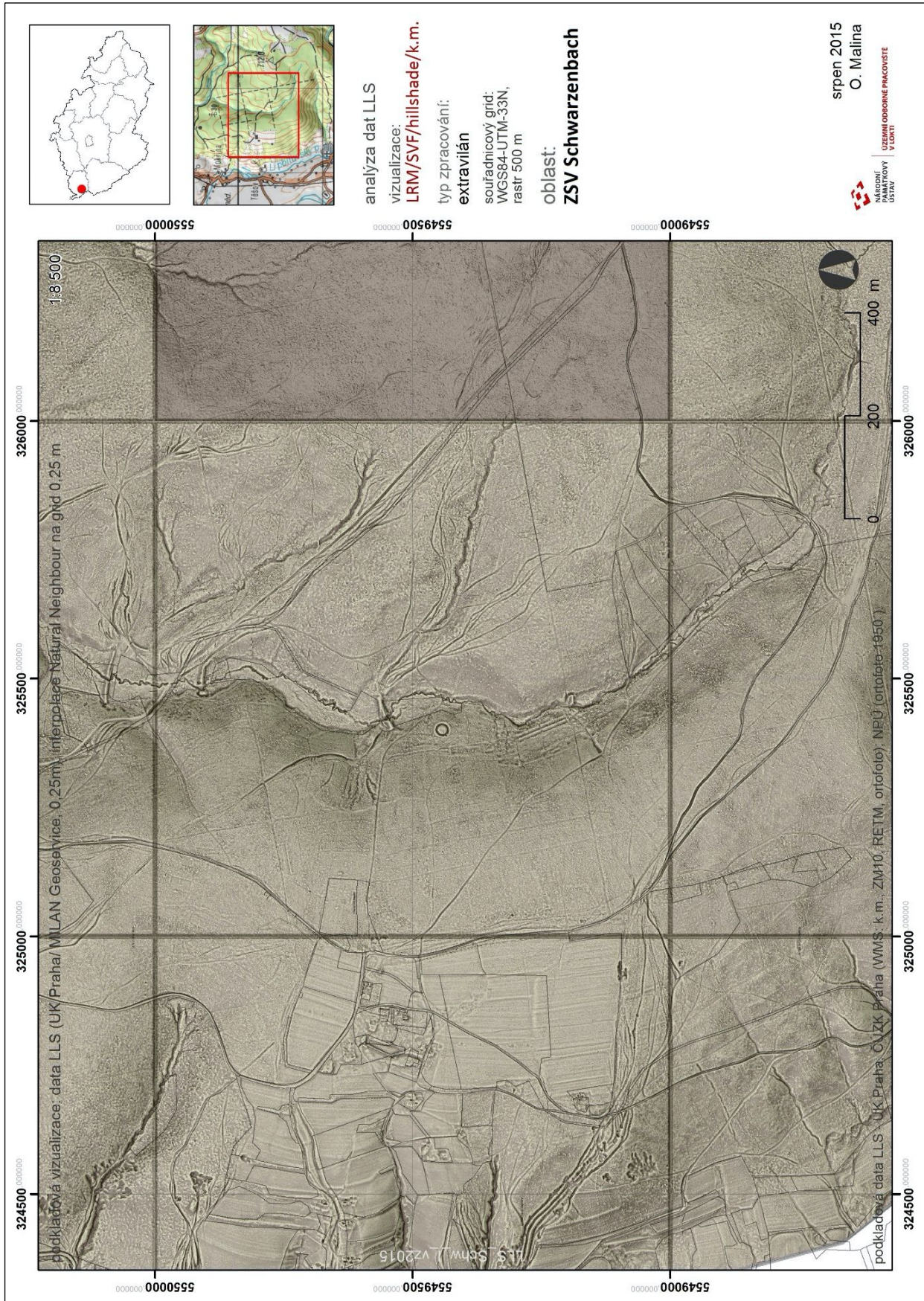
Literatura a prameny

- David C. COWLEY (ed.), *Remote Sensing for Archaeological Heritage Management* (= EAC Occasional Paper 5, Occasional Publication of the Aerial Archaeology Research Group 3), Budapest 2011.
- Oliver DAVIS, *Processing and Working with LiDAR Data in ArcGIS: A Practical Guide for Archaeologists*, Aberystwyth s. d. (online: <http://www.rcahmw.gov.uk/media/259.pdf>).
- Martin GOJDA – Jan JOHN, *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*, Plzeň 2013.
- Ralf HESSE, *LiDAR-derived Local Relief Models: A New Tool for Archaeological Prospection*, *Archaeological Prospection* 17 (2010), s. 67–72.
- Lukáš HOLATA – Jindřich PLZÁK, *Examinace procesu optimalizace „archeologicky korektních“ způsobů vyhodnocení dat z leteckého laserového skenování zalesněné krajiny: Potenciál filtrace surových dat, problematika interpolačních algoritmů a způsobů vizualizace antropogenních tvarů v digitálních modelech reliéfu*, in: M. Gojda – J. John (ed.), *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*, Plzeň 2013, s. 49–78.
- Jan JOHN – Martin GOJDA, *Ex caelo lux*, in: *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*, Plzeň 2013, s. 8–20.
- Žiga KOKALJ – Klemen ZAKŠEK – Krištof OŠTIR, *Application of Sky-view Factor for the Visualisation of Historic Landscape Features in Lidar-derived Relief Models*, *Antiquity* 85 (2011), s. 263–273.
- Zdeněk SMETÁNKA – Jan KLÁPŠTĚ, *Geodeticko-topografický průzkum zaniklých středověkých vsí na Černokostelecku*, *Památky archeologické* 72 (1981), s. 416–458.
- Lenka STARKOVÁ, *Využití leteckého laserového skenování na příkladu mapování a dokumentace zaniklých vesnic středověkého a novověkého charakteru v Čechách*, in: M. Gojda – J. John (ed.), *Archeologie a letecké laserové skenování krajiny*, Plzeň 2013, s. 173–189.
- Rachel OPITZ – David COWLEY (ed.), *Interpreting Archaeological Topography: Lasers, 3D Data, Observation, Visualisation and Applications*, Oxford 2013.

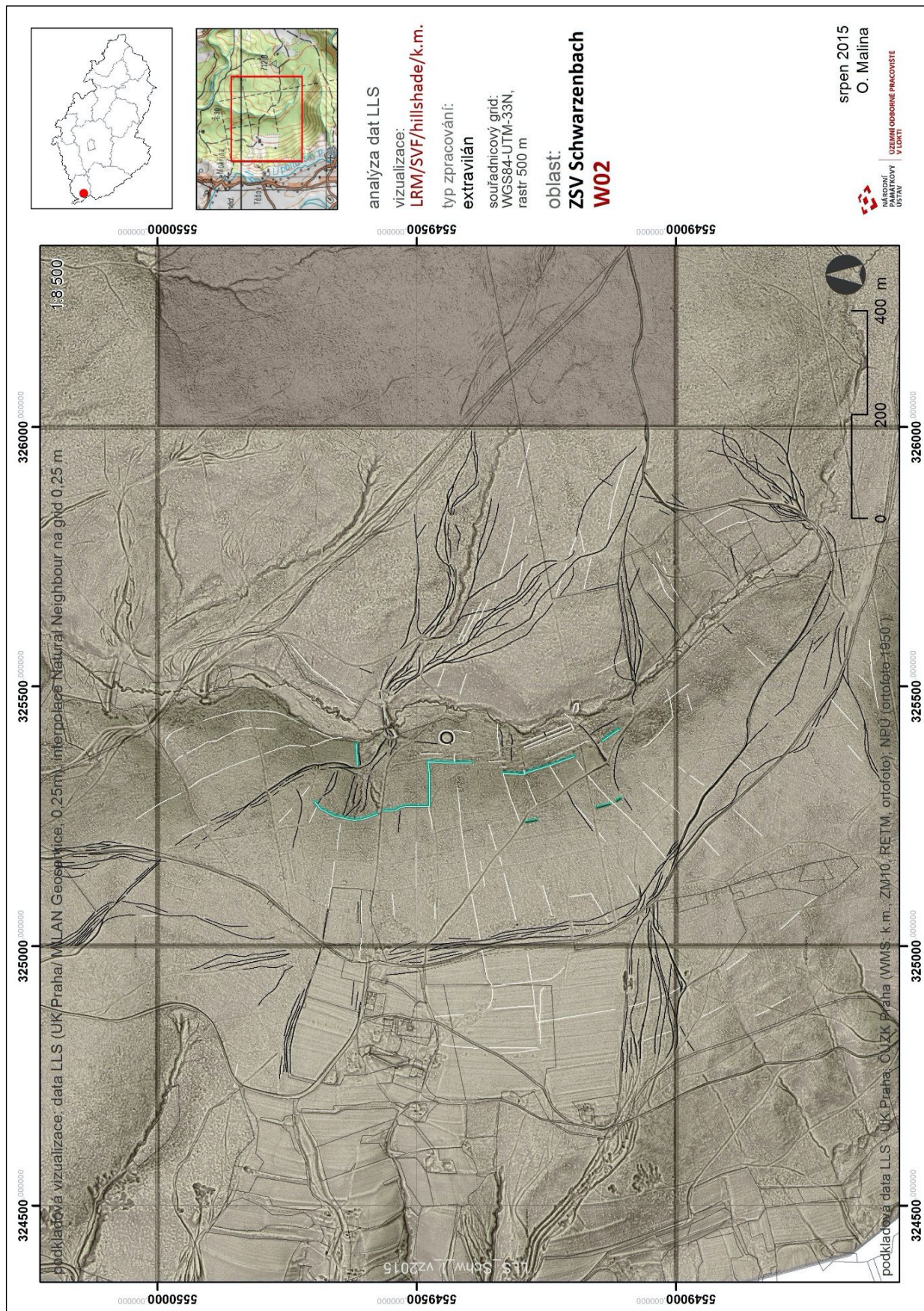
Obrázek XI.1. Zpracování dat z leteckého laserového skenování zemského povrchu (O. Malina).

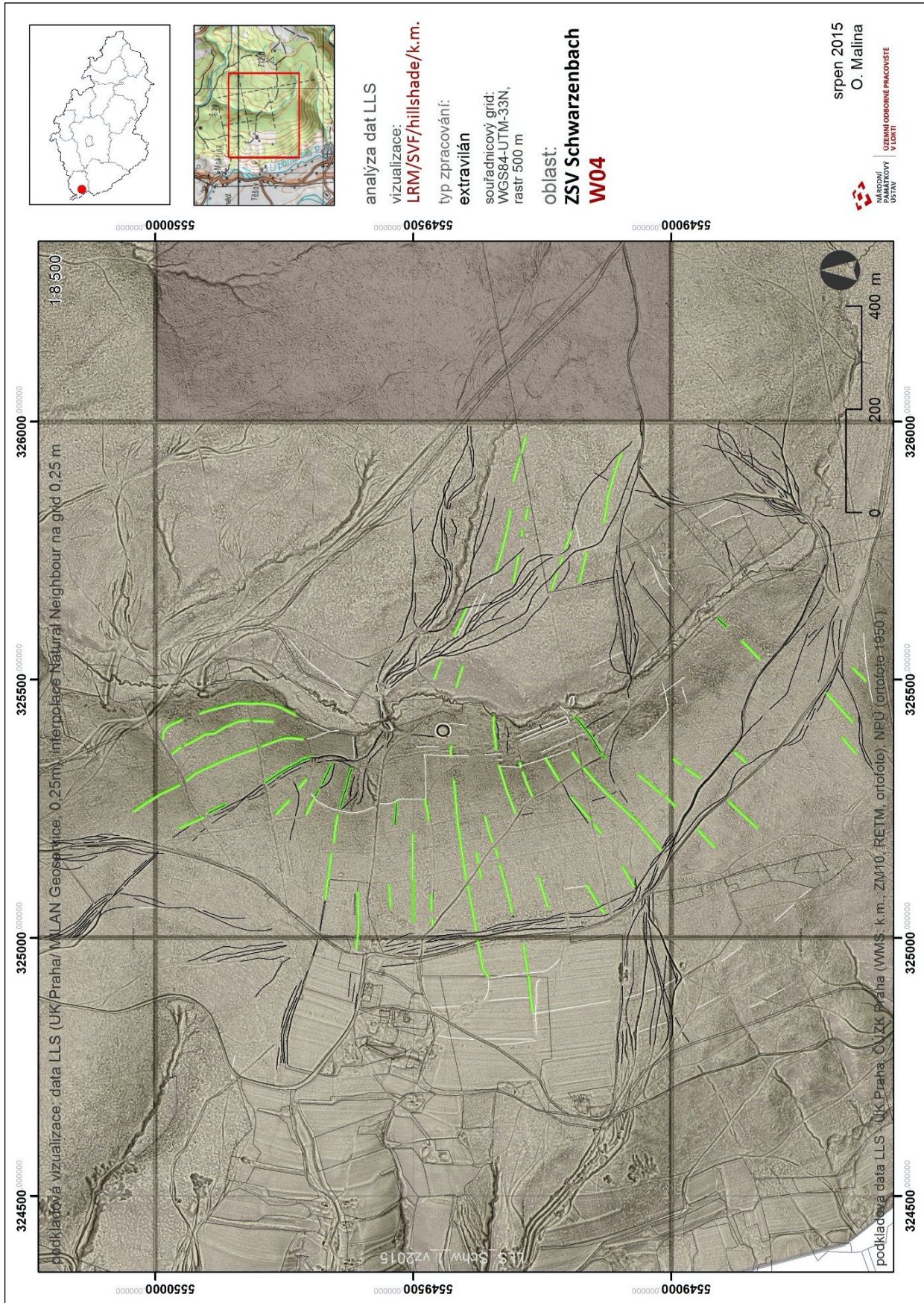
Obrázek XI.2. Zpracování dat z leteckého laserového skenování zemského povrchu (O. Malina).

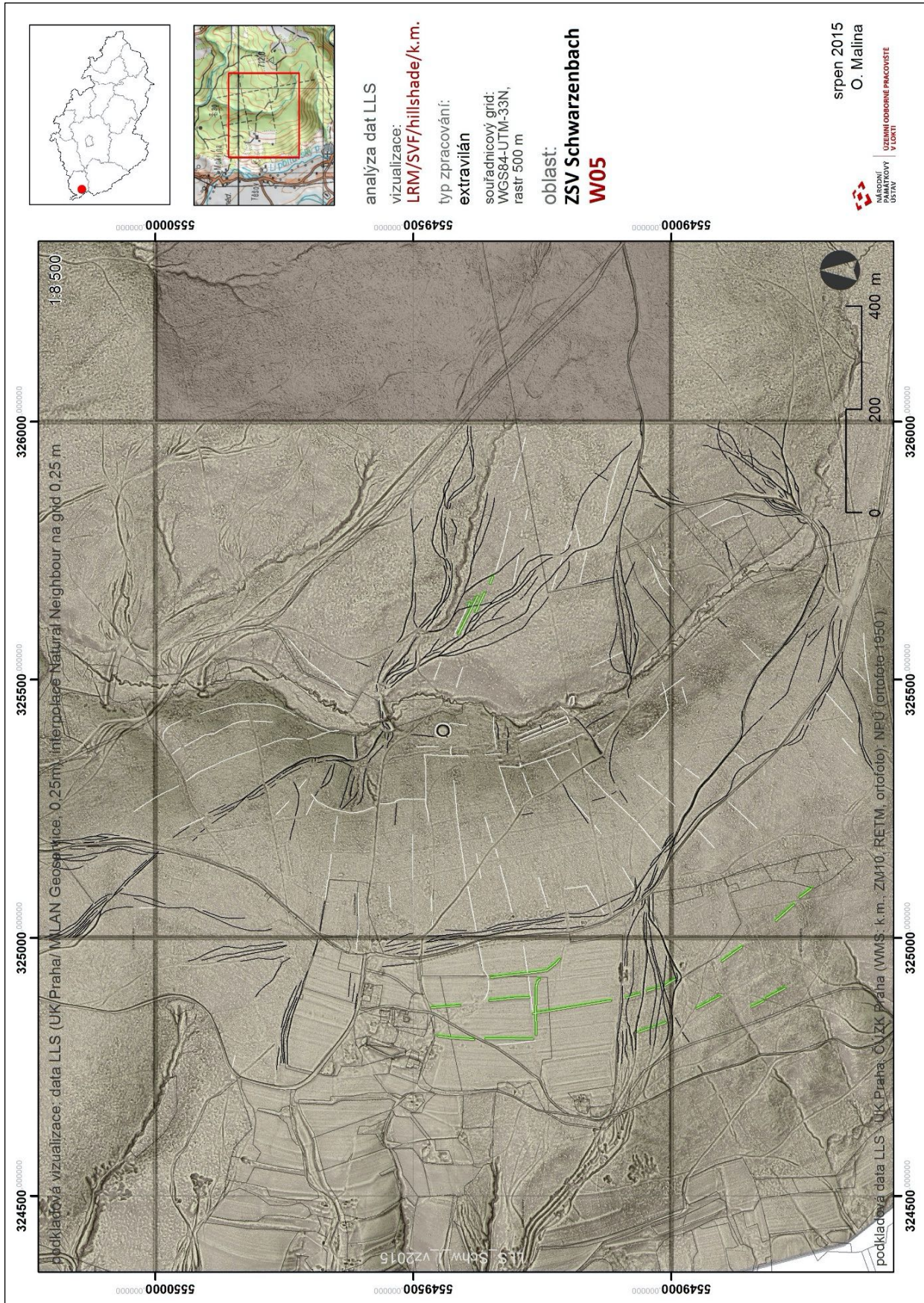
Obrázek XI.3. Zpracování dat z leteckého laserového skenování zemského povrchu (O. Malina).

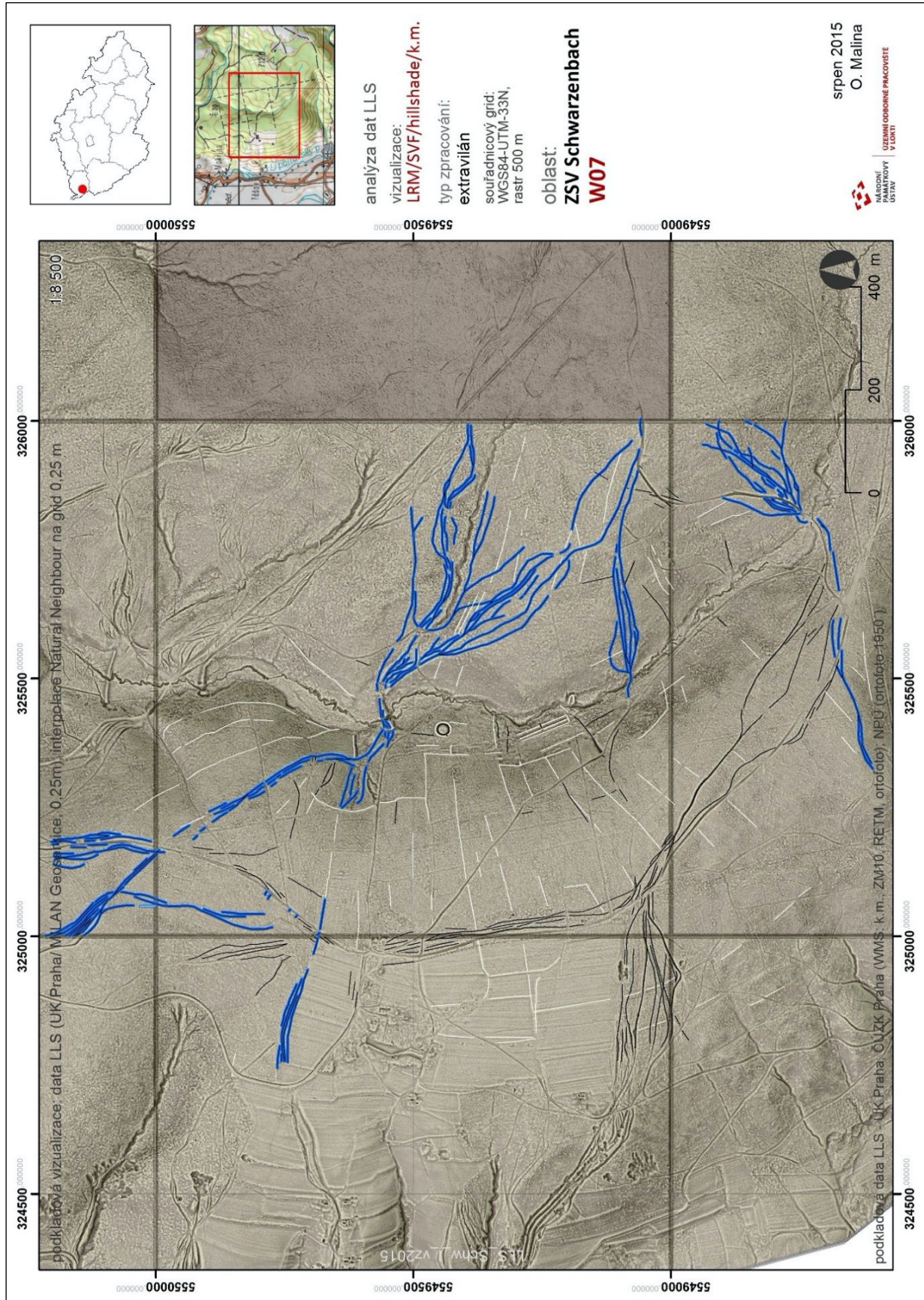
Obrázek XI.4. Zpracování dat z leteckého laserového skenování zemského povrchu (O. Malina).

Obrázek XI.5. Zpracování dat z leteckého laserového skenování zemského povrchu (O. Malina).

Obrázek XI.6. Zpracování dat z leteckého laserového skenování zemského povrchu (O. Malina).

Exkurz XII

Srov. kap. 23. v tištěné publikaci.

Majetková stratifikace rolnictva v předhusitských Čechách

Obecné předpoklady

Poznání majetkové diverzity rolnických hospodářství v předhusitském období provází řada obtíží. Zaprvé, údaje pochází z odlišně koncipovaných hospodářských dokumentů, od urbářů po rejstříky, které navíc vznikly v širokém časovém intervalu přibližně jednoho století (cca 1320–1420). Zadruhé, některé prameny neuvádí z různých důvodů všechny poddané, popřípadě ne u všech poddaných je uvedena výměra půdy – někdy chybí údaje o podsedcích a bezzemcích, nepoplatné držbě, dlouhodobě pronajatých úročných pozemcích apod. Zatřetí, velikost půdní držby byla vyjadřována v odlišných plošných jednotkách a také s různou mírou přesnosti – velikost jednotek se lišila mezi velkostatky, uvnitř jejich jednotlivých obvodů i mezi usedlostmi v rámci téže vsi.¹¹⁷ Začtvrté, poddaní v jedné vsi někdy úročili více vrchnostem a tato rozdrobenost může snadno deformovat naši představu o celkové majetkové struktuře. Pro každé srovnání proto platí, že jeho realnost klesá směrem od poznání diverzity uvnitř jedné vsi přes totožný hospodářský obvod a velkostatek a nejmenší je při srovnání mezi regiony s odlišným sídelně-historickým vývojem.

Většina relevantních pramenů umožňuje rekonstruovat majetkovou stratifikaci poddanských hospodářství pouze v jednom časovém okamžiku, přičemž nevíme, do jaké míry ji lze zobecnit na širší časové období. Je možné, že odlišná majetková stratifikace na různých statcích je zčásti dána tím, že vidíme obdobný vývoj, ale v různých časových řezech. Na druhou stranu, některé prameny umožňují do jisté míry sledovat i dynamiku v pozemkové držbě jednotlivých usedlostí. Někteří poddaní na statcích hradištského kláštera úročili z více položek, z nichž část představovaly nově vykloučené či zemědělsky extenzivně využívané plochy, část byla ale představována díly odtrženými od jiných usedlostí. Náznaky vzájemného zvětšování a zmenšování usedlostí, popřípadě rozšíření o noviny lze identifikovat i v jiných urbářích a rejstřících, zvláště v berním rejstříku arcibiskupských statků. Na frýdlantském panství byly zase rychtářské, nápravnické a farské lány rozděleny mezi poddanské usedlosti, přičemž některé z nich již jinou držbou nedisponovaly, jiné se o takové přiděly pouze zvětšily. O majetkové mobilitě svědčí úroční rejstříky zlatokorunského kláštera, které obsahují mnoho razur a oprav, mění se počet držených jiter a z nich vyplývajících povinností. Při analýze těchto pramenů tak stojíme před dilematem, zda pracovat s ideálním stavem, tedy s formálními položkami, nebo s reálnou distribucí pozemků mezi poddanské usedlosti. Pro základní popis majetkové stratifikace se na tomto místě přikláníme k druhé možnosti, druhou ponecháme pro kapitolu pojednávající o majetkové mobilitě.

O rozdělení půdy mezi jednotlivými poddanskými usedlostmi informují v kvantitativně výraznějším množství urbáře uvedené níže (*klíčové prameny*). Díky časně a komplexní edici Josefa Emlera bylo jejich vyhodnocení a rozbor předmětem zájmu mnoha agrárních historiků, v celozemském měřítku zejména A. N. Jasinského, F. Grause a B. T. Rubcova,¹¹⁸ v rámci dílčích velkostatků pak J. V. Šimáka, J. Dobiáše, R. Nového, J. Čechury a dalších.¹¹⁹ Plošně zaměřené rozборы a interpretace F. Grause a do jisté míry rovněž B. T. Rubcova byly přitom zatíženy mnoha nepřesnostmi a přílišným zjednodušením, naopak rozборы a závěry dílčích studií, které zohlednily sídelně-historický a institucionální kontext, lze dodnes do velké míry plně využít.¹²⁰

První závažný problém, který je třeba před vlastním rozbořem řešit, je otázka mezních hodnot a kategorií. Některé urbáře a rejstříky uvádí pozemkové vybavy s přesností čtvrt až osminy lánu, jiné operují s pruty a jejich polovinami (1/24 lánu), některé dokonce s jitry (1/60 lánu). Je zřejmé, že s výsledky můžeme mani-

¹¹⁷ Např. J. DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. Díl I. Doba předhusitská*, s. 187; F. GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Od poloviny 13. stol. do roku 1419*, s. 196–199; J. V. ŠIMÁK, *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského I*, s. 101.

¹¹⁸ A. N. JASINSKIJ, *Očerki i izsledovanija po social'noj i ekonomičeskoj istorii Čechii v srednije veka. Tom I, Osnovy social'nogo stroja češskago naroda v epochu gospodstva obyčnago prava*; F. GRAUS, *Dějiny*, s. 195–232; B. T. RUBCOV, *Issledovanija po agrarnoj istorii Čechii: XIV načala XV v.*

¹¹⁹ J. V. ŠIMÁK, *Dějinné paměti*; J. DOBIÁŠ, *Dějiny*; A. L. KREJČÍK, *Urbář z roku 1378 a účty kláštera třeboňského z let 1367–1407*; J. KADLEC, *Dějiny kláštera Svaté Koruny*, s. 73–91; R. NOVÝ, *Ostrovské urbáře z let 1388 a 1390*, s. 1–44; V. BOK, *Hospodářský vývoj kláštera chotěšovského do roku 1421*, s. 32–62; R. NOVÝ, *Strahovský urbář z roku 1410 (Příspěvek ke studiu struktury předhusitského velkostatku)*, s. 39–69; J. ČECHURA, *Urbář kláštera Strahov z roku 1410*, s. 25–44.

¹²⁰ Celkovou bilanci srov. např. F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce I. Doba vymknutá z kloubů*, s. 425–432.

pulovat stanovením mezních hodnot a způsobem, jakým budeme jednotky převádět a vzájemně srovnávat. Například v choťšovském nebo ostrovském urbáři se obvykle vyskytovaly usedlosti s pozemkovým rozsahem $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{3}{4}$ a 1 lán, přičemž v tomto případě lze úspěšně pracovat s různými majetkovými kategoriemi, například typu „do $\frac{1}{2}$ lánu včetně“ (0,26–0,50) nebo „kolem $\frac{1}{2}$ lánu“ (0,38–0,52), protože relativní rozložení usedlostí se tím nijak nezkrusí. V případě příbramského obvodu pražského arcibiskupství, kde byly výměry usedlostí často specifikovány na jitra, by ale obě kategorizace daly diametrálně odlišný výsledek (*tab. XII.1.*). V prvním případě by se nejvíce usedlostí dostalo do kategorie „ $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{2}$ lánu včetně“ (35 %), zatímco ve druhém případě by primát připadl kategorii „kolem $\frac{1}{4}$ lánu a méně“ (51 %). Kategorizace druhého typu je přitom na komparační i interpretační rovině podstatně výhodnější a na tomto místě se jí přidržíme.¹²¹

Tabulka XII.1. Příbramský obvod pražského arcibiskupství. Majetková stratifikace poddanských usedlostí podle berního rejstříku z roku 1379.

Podsedci	do $\frac{1}{4}$	do $\frac{1}{2}$	do $\frac{3}{4}$	do 1	do 1 $\frac{1}{4}$	do 1 $\frac{1}{2}$	nad 1 $\frac{1}{2}$	Usedlosti
5,97	33,85	35,02	16,47	5,97	2,46	0,78	1,04	771
5,97	51,10	23,74	10,38	5,06	1,95	1,17	0,65	771

Poznámka: Údaje v procentech.

Druhá závažná poznámka k analýze majetkové stratifikace poddanských usedlostí v Čechách spočívá v existenci a užívání rozrůzněných plošných jednotek, jejichž konkrétní absolutní výměru ani neznáme.¹²² Usedlosti mající normativně stejně velký pozemkový příděl mohly být ve skutečnosti odlišné, a naopak usedlosti s normativně jinými příděly shodné. Tento problém nám ale v interpretaci majetkových kategorií zcela nebrání, neboť je řešitelný stanovením kontrastních hodnot. Můžeme vyjít z toho, že velikost lánů se zpravidla pohybovala v rozmezí 60–90 jiter. V principu by se tak konkrétní reálné lány měly od obvykle odhadovaného průměru kolem 60–72 jiter (14–18 ha) odchylovat do 25–33 %, a to spíše horním směrem. Tento fakt je důležité zvážit během interpretace, vždy s ohledem na konkrétní příklady. Nicméně na rovině obecné tendence by mělo platit, že:

- usedlosti s výměrou do $\frac{1}{4}$ lánu a kolem $\frac{1}{4}$ lánu disponovaly v jakékoliv soustavě volnou pracovní kapacitou;
- u usedlostí s výměrou pozemků kolem $\frac{1}{2}$ lánu můžeme váhat – interpretační opory mohou poskytnout další data (např. $\frac{1}{2}$ lánu na Frýdlantsku jistě znamenala plné pracovní vytížení);
- usedlosti s výměrou pozemků kolem $\frac{3}{4}$ lánu byly pracovníčně plně vytížené a zároveň soběstačné;
- u usedlostí s výměrou kolem 1 lánu váháme, zda na obdělání svých pozemků již nemusely trvale integrovat pracovní sílu mimo rodinu – interpretaci mohou poskytnout další data (např. 1 lán na Frýdlantsku sotva mohla obdělat jedna rodina svou vlastní silou);
- usedlosti s výbavou kolem 1,25 lánu a více již sotva byly pracovníčně soběstačné, a to i v soustavě s plošně malými lány.

Platí, že z hlediska pracovní kapacity jsou interpretačně poněkud nejisté usedlosti s normativní výměrou kolem $\frac{3}{8}$ – $\frac{1}{2}$ lánu a $\frac{7}{8}$ –1 lán. Využití však můžeme relativně srovnání. V rámci jedné vsi, popřípadě snad ještě hospodářského obvodu, lze obě kategorie konfrontovat, neboť ať už byla konkrétní absolutní hodnota místního lánu jakákoliv, nemohly být pracovní možnosti usedlostí v těchto dvou kategoriích totožné. Uvnitř jedné vsi spotřebovaly lánové usedlosti přibližně dvakrát více pracovní kapacity než usedlosti půllánové. V obou případech ale k zajištění provozu mohla stačit jedna rodina a jeden potah, jednou byly ale tyto síly přetíženy, podruhé nevyužity.

Charakteristika posuzovaného souboru

Posuzovaný soubor zahrnul 390 vsí celkem s 5634 usedlostmi, které náležely 10 různým statkům (*obr. 23.2. v tištěné publikaci; tab. XII.2.–5.*). Nejvíce posuzovaných vsí a usedlostí náleželo pražskému arcibiskupství –

¹²¹ Na další úskalí, spojená s vytvářením a interpretací majetkových kategorií, upozornil např. F. ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, s. 429.

¹²² J. DOBIÁŠ, *Dějiny*, s. 186; B. T. RUBCOV, *Issledovanija*, tabulka 11; R. NOVÝ, *Strahovský urbář*, s. 48, 53; J. ČECHURA, *Urbář*, s. 27–28; R. NOVÝ, *Finanční písemnosti předhusitského velkostatku v Čechách – Finanz-Schriftgut der vorhussitischen Grossgrundherrschaft in Böhmen*, s. 47–88 (zde s. 84–87); J. NUHLÍČEK, *Zlomek urbáře kláštera sedleckého z třicátých let 14. stol.*, s. 226–272, (zde s. 256–257); R. NOVÝ, *Ostrovské urbáře*, s. 30–31; J. V. ŠIMÁK, *Dějinné paměti*, s. 101–102; A. L. KREJČÍK, *Urbář*, s. XXIV–XXV.

197 vsí a 2893 usedlostí (tj. 50,5 % vsí a 51,3 % usedlostí). Naopak nejméně posuzovaných vsí náleželo pohledskému klášteru (2 vsi, 43 usedlostí). Evidováno bylo – při jistém zjednodušení – celkem 3454 lánů, přičemž na pražské arcibiskupství připadalo 1635 lánů (47,3 %).

A. Průměrné hodnoty

V posuzovaném souboru jednoznačně převažují půllánové usedlosti (33 %), následované lánovými (18 %) a čtvrtlánovými (16 %) (*tab. XII.2.*). To je zčásti dáno způsobem klasifikace středověkých pramenů, které tyto kategorie upřednostňovaly. Do kategorie usedlostí s volnou pracovní kapacitou by spadalo 23–30 % usedlostí, do soběstačných a víceméně plně vytižených usedlostí 46–64 %, na usedlosti s více jak jedním lánem zbyvalo 6 %.

Pokud bychom hleděli na rozvržení půdy, získali bychom přirozeně jiný obraz (*tab. XII.3.*). Nejvíce půdy držely lánové usedlosti (29 %) a jen o trochu méně půllánové (27 %). Usedlosti s volnou pracovní kapacitou obdělávaly jen 11–13 % půdy, soběstačné a víceméně plně vytižené 42–72 %, velké usedlosti s výměrou nad 1 lán celkem 16 %.

Jednotlivé statky a jejich dílčí obvody se svou majetkovou strukturou z mnoha důvodů přirozeně lišily. Z úvah přitom vylučujeme statisticky nedostatečné Štěpánovsko, Zátoňsko, Chýšsko a Pohledsko s 2–4 usedlostmi.

Na třech statcích, popřípadě dílčích obvodech, převažovaly malé usedlosti s volnou pracovní kapacitou, a to na Zlatokorunsku (50–74 %), Příbramsku (45–62 %) a Frýdlantsku (40–58 %). Poměrně výrazně byly malé usedlosti zastoupeny ještě na Třeboňsku (37–47 %), Svěrázsku (38 %), Pátecku (27–28 %), Slánsku (26–27 %), Rožmitálsku (25–26 %) a Týnecku (24–38 %). Naopak je téměř postrádáme na Chotěšovsku (0–5 %) a Ostrovsku (4 %), kde ale bylo větší množství podsedků (*tab. XII.4.*).

Středně velké usedlosti, včetně jednolánových, dominovaly na většině statcích, zejména na Herálecku (68–86 %), Chýnovsku (64–83 %), Křivsoudovsku (63–85 %), Chotěšovsku (52–95 %), popřípadě Ostrovsku (33–85 %). Jen o málo menší roly hrály středně velké usedlosti na Řečicku (57–73 %), Svěrázsku (57–61 %), Rožmitálsku (53–70 %), Třeboňsku (51–53 %), Týnsku (47–57 %), Pátecku (46–63 %), Hradištsku (39–73 %) a Slánsku (28–69 %). V kategorii středně velkých usedlostí je třeba odlišit statky a obvody s vysokým podílem půllánových, nebo naopak jednolánových usedlostí. Půllánové byly nejvýrazněji zastoupeny na Chotěšovsku (60 %), Chýnovsku (52 %), Svěrázsku (47 %), Řečicku (45 %), Herálecku (40 %) a Třeboňsku (40 %), popřípadě ještě na Rožmitálsku (36 %), Týnecku (28 %) a Pátecku (27 %). Tříčtvrtlánové dominovaly jen na Křivsoudovsku (33 %). Jednolánové usedlosti byly typické pro Ostrovsko (52 %), okolí Prahy (49 %), Slánsko (41 %), Hradištsko (34 %), popřípadě Ovčárecko (19 %).

Velké usedlosti byly výrazněji zastoupeny jen na Ovčárecku (38 %), Sedlecku (32 %), v okolí Prahy (24 %), popřípadě na Ostrovsku (11 %) a Pátecku (9 %).

B. Typy vsí

Mezi vesnicemi lze vyčlenit několik interpretačně podstatných skupin:

I. Vsi, kde výrazně převládaly drobné usedlosti s výměrou do $\frac{1}{4}$ lánů, popřípadě v kombinaci s usedlostmi kolem $\frac{3}{8}$ lánů, ke kterým chyběl protipól v podobě středně velkých nebo velkých usedlostí. Tyto vsi disponovaly výrazným přebytkem volné pracovní kapacity, který bylo možno uplatnit v jiných vsích, v dominikálním hospodaření, popřípadě mimo obilnářství nebo vůbec v neagrární sféře. Tyto vsi dominovaly na Zlatokorunsku (44–74 %), Příbramsku (62–71 %) a Frýdlantsku (40–60 %), výrazně zastoupeny byly také na Třeboňsku (29–43 %). Naopak zcela chyběly na Herálecku, Chýnovsku, Křivsoudovsku, Chotěšovsku, Ostrovsku, Sedlecku, Ovčárecku, Pátecku a v okolí Prahy.

II. Vsi, v nichž sice početně převládaly drobné usedlosti s výměrou kolem $\frac{1}{8}$, $\frac{1}{4}$ a $\frac{3}{8}$ lánů, které ale byly vyváženy několika středně velkými, popřípadě velkými usedlostmi. Takovéto vsi lze do různé míry nalézt na většině statků a obvodů, nejvýrazněji na Třeboňsku (28 %), Svěrázsku (28 %), Týnsku (26 %), Příbramsku (19 %), Frýdlantsku (19 %), Rožmitálsku (18 %) a Zlatokorunsku (17 %).

III. Vsi s dominancí půllánových usedlostí, které byly doplněny drobnými usedlostmi. Tyto vsi jako celek disponovaly volnou pracovní kapacitou a lze je v různém množství nalézt na mnoha statcích a obvodech. Nejvýrazněji na Třeboňsku (29 %), znatelně ještě na Svěrázsku (22 %), Řečicku (21 %), Frýdlantsku (20 %), Týnsku (16 %), statisticky slabém Slánsku (20 %) a Pátecku (20 %). Jinde tyto vsi nepřesáhly zastoupení 10 % – Chýnovsko (9 %), Příbramsko (9 %), Rožmitálsko (9 %), Herálecko (5 %). Zcela chybí na Křivsoudovsku, Chotěšovsku, Ostrovsku, Sedlecku, Ovčárecku, v okolí Prahy a na Zlatokorunsku.

IV. Vsi s půllánovými usedlostmi, které mohly být doplněny usedlostmi většími. Tyto vsi byly jako celek pracovní plně vytiženy a na mnoha statcích a obvodech také dominovaly. Konkrétně na Chotěšovsku (60–73 %),

Chýnovsku (64 %), Rožmitálsku (55 %), Řečicku (44 %), Herálecku (42 %), Křivsoudovsku (33 %), Týnsku (32 %), Svěrázsku (29 %), Ostrovsku (27 %) a Hradištsku (24 %).

V. Vsi se třičtvrtělanovými a ½lanovými usedlostmi, které byly doplněny ještě většími usedlostmi. Tyto vsi již dovolují uvažovat o přítomnosti podsedků nebo čeledi na výrazné části usedlostí, popřípadě o jejich přetížení. Vsi této kategorie nikde nepřevažují, výrazněji jsou zastoupeny jen na Herálecku (26 %), Křivsoudovsku (22 %), popřípadě na statisticky slabém Sedlecku (20 %) a Ovčářecku (17 %).

VI. Vsi s jednolánovými usedlostmi, které byly doplněny menšími usedlostmi. Tyto vsi mohly být pracovně soběstačné, neboť menší usedlosti mohly poskytnout pracovní síly pro jednolánové. Tyto vsi převažovaly v okolí Prahy (60 %) a na Slánsku (40 %), výrazněji zastoupeny byly také na Hradištsku (33 %), Ostrovsku (24 %), Chotěšovsku (15–20 %). Chyběly zcela či téměř na Herálecku, Příbramsku, Rožmitálsku, Svěrázsku, Třeboňsku, Zlatokorunsku a statisticky slabém Sedlecku a Pátecku.

VII. Vsi s jednolánovými usedlostmi, které byly buď pracovně přetížené, nebo disponovaly vlastní čeledí a podsedky. Tyto vsi nalzáme na Křivsoudovsku (22 %) a Ostrovsku (24 %), popřípadě ještě v okolí Prahy (10 %), na Chotěšovsku (6–20 %), Herálecku (11 %), Chýnovsku (9 %) a Hradištsku (9 %).

VIII. Vsi, kde převažovaly jednolánové, popřípadě ještě větší usedlosti, k nimž zároveň chyběl odpovídající protipól ve středně velkých a drobných usedlostech. Tyto vsi, které nutí předpokládat přítomnost podsedků a čeledě, převažovaly jen na Ovčářecku (50 %) a Sedlecku (40 %), které jsou však statisticky slabé (5–6 vsí), a lze se s nimi setkat také na Frýdlantsku/Žitavsku (13 %), Ostrovsku (9 %), Svěrázsku (6 %), Řečicku (4,2 %), statisticky slabém Slánsku (20 %) a v okolí Prahy (10 %). S výjimkou Ovčářeka a Sedlecka tedy tyto vsi představovaly izolované ostrůvky v moři strukturálně jiných vsí.

Táblka XII.2. Majetková stratifikace podle pozemkové držby. Relativní podíl usedlostí různých kategorií na celkovém počtu.

Státek	Obvod (vsí/usedlosti)	Lánů (procenta)															
		1/8	1/4	3/8	1/2	5/8	3/4	7/8	1	9/8	1,25	11/8	1,5	13/8	1,75	2	<2,25
Arcibiskupství	Herálec (19/201)	1,0	8,0	3,0	39,8	1,5	26,4	0,0	17,9	0,0	0,0	0,0	1,5	0,0	0,0	1,0	0,0
	Chýnov (11/171)	0,0	11,1	0,0	52,0	0,6	10,5	0,6	19,3	0,0	0,6	0,0	1,8	0,0	0,0	3,5	0,0
	Křivsoudov (9/98)	2,0	4,1	7,1	29,6	1,0	32,7	0,0	21,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	1,0
	Příbram (47/747)	22,9	22,5	16,6	15,0	8,0	5,4	2,7	3,9	0,9	0,3	0,3	0,7	0,4	0,1	0,3	0,1
	Rožmitál (11/80)	0,0	25,0	1,3	36,3	1,3	15,0	0,0	17,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,8	0,0
	Řečice (71/1070)	0,8	17,0	5,8	45,4	2,3	8,7	0,6	15,8	0,0	1,0	0,0	0,7	0,0	0,1	0,8	0,9
	Štěpánov (4/90)	0,0	3,3	0,0	55,6	0,0	6,7	0,0	28,9	0,0	2,2	0,0	0,0	0,0	0,0	2,2	1,1
	Týn (25/436)	4,6	19,3	13,5	28,0	4,8	11,7	2,3	10,3	1,4	1,1	0,2	1,8	0,2	0,2	0,2	0,2
	Frydlant (15/404)	18,6	21,8	17,8	18,6	4,7	5,0	1,2	7,7	0,7	1,7	0,7	1,2	0,0	0,2	0,0	0,0
	Hradiště (21/226)	4,9	12,8	4,0	28,3	3,5	5,8	1,3	33,6	0,4	0,9	0,0	2,7	0,0	0,4	0,9	0,4
Chotěšov	centrum (33/517)	0,0	4,6	0,0	60,3	0,0	4,6	0,0	25,3	0,0	1,7	0,0	2,1	0,0	0,2	1,0	0,0
	ostatní (5/83)	0,0	0,0	0,0	49,4	0,0	2,4	0,0	43,4	0,0	0,0	0,0	4,8	0,0	0,0	0,0	0,0
Ostrov	A-D (33/306)	0,0	4,2	0,0	27,1	0,0	6,2	0,0	51,6	0,0	1,3	0,0	3,6	0,0	0,0	4,9	1,0
	Slánsko (5/86)	0,0	25,6	1,2	22,1	0,0	5,8	0,0	40,7	0,0	0,0	0,0	4,7	0,0	0,0	0,0	0,0
	Zátoň (3/26)	0,0	0,0	3,8	26,9	0,0	0,0	0,0	61,5	3,8	0,0	0,0	3,8	0,0	0,0	0,0	0,0
Pohled (2/43)	0,0	7,0	0,0	14,0	0,0	14,0	0,0	30,2	0,0	11,6	0,0	11,6	0,0	2,3	9,3	0,0	
Sedlec	(5/75)	9,3	8,0	0,0	17,3	0,0	17,3	0,0	16,0	0,0	18,7	0,0	4,0	0,0	2,7	4,0	2,7
	Chýška (3/64)	6,3	3,1	0,0	53,1	0,0	18,8	0,0	17,2	0,0	1,6	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Strahov	Ovčáry (6/78)	1,3	11,5	0,0	14,1	0,0	15,4	0,0	19,2	0,0	14,1	0,0	15,4	0,0	0,0	5,1	3,8
	Pátek (5/128)	2,3	25,0	0,8	27,3	0,0	18,8	0,0	16,4	0,0	4,7	0,0	3,1	0,0	0,0	1,6	0,0
	Pražsko (10/132)	0,0	6,8	0,0	12,9	0,0	7,6	0,0	48,5	0,0	3,8	0,0	12,1	0,0	0,8	3,8	3,8
	Svéráz (18/150)	0,0	38,0	0,0	47,3	0,0	9,3	0,0	4,0	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0
Třeboň	(7/157)	7,6	29,3	10,2	39,5	1,9	9,6	0,0	1,9	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	Zlatá Koruna (23/264)	28,0	22,0	23,5	9,5	8,3	2,3	2,7	2,3	0,4	0,0	0,4	0,4	0,0	0,4	0,0	0,0
Celkem	(390/5634)	6,9	15,9	7,5	33,2	2,9	8,9	0,9	18,0	0,3	1,5	0,1	2,0	0,1	0,2	1,2	0,5

Poznámka: Bez podsedků. Tučně dominantní hodnoty.

Táblka XII.3. Majetková stratifikace podle pozemkové držby. Relativní podíl usedlostí různých kategorií na celkovém počtu.

Státek	Podsedci (procenta)	Lánů (procenta)						Usedlosti	
		do 1/4	do 1/2	do 3/4	do 1 1/4	do 1 1/2	nad 1 1/2	Ustedlosti	
Chotěšov	11,40	4,06	49,23	4,28	28,22	1,20	3,40	1,61	808
Ostrov	4,82	6,88	26,61	5,50	47,94	0,92	3,21	4,13	450

Poznámka: Bez podsedků.

Tabulka XIII.4. Majetková stratifikace podle pozemkové držby. Relativní podíl usedlostí různých kategorií na úročné půdě.

Státek	Obvod	Celkem	Lánů (procenta)															
			1/8	1/4	3/8	1/2	5/8	3/4	7/8	1	9/8	1,25	11/8	1,5	13/8	1,75	2	<2,25
Arcibiskupství	Herálec (19/201)	132,6	0,2	3,0	1,7	30,2	1,4	30,0	0,0	27,1	0,0	0,0	3,4	0,0	0,0	3,0	0,0	
	Chýnov (11/171)	115,0	0,0	4,1	38,7	0,5	11,7	0,8	28,7	0,0	1,1	0,0	3,9	0,0	0,0	10,4	0,0	
	Křivšoudov (9/98)	66,0	0,4	1,5	22,0	0,9	36,4	0,0	31,8	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,0	0,0	
	Příbram (47/747)	314,1	6,8	13,4	14,8	17,8	11,9	9,6	5,6	9,2	2,5	0,8	2,4	1,6	0,6	1,3	1,0	
	Rožmitál (11/80)	49,5	0,0	10,1	29,3	1,3	18,2	0,0	28,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	12,1	0,0	
	Řečice (71/1070)	651,0	0,2	7,0	3,6	37,3	2,4	10,7	0,8	26,0	0,0	2,1	0,0	1,6	0,0	0,3	2,8	5,3
	Štěpánov (4/90)	62,8	0,0	1,2	0,0	39,8	0,0	7,2	0,0	41,4	0,0	4,0	0,0	0,0	0,0	0,0	6,4	0,0
	Týn (25/436)	243,5	1,0	8,6	9,1	25,1	5,4	15,7	3,6	18,5	2,8	2,6	0,6	4,9	0,7	0,7	0,8	0,0
	Frydlant (15/404)	200,4	4,7	11,0	13,5	18,7	5,9	7,5	2,2	15,5	1,7	4,4	2,1	3,7	0,0	0,9	0,0	8,4
	Hradiště (21/226)	164,5	0,8	4,4	2,1	19,8	3,0	5,9	1,6	49,8	0,7	1,5	0,0	5,5	0,0	1,1	2,4	1,4
Chotěšov	centrum (33/517)	350,5	0,0	1,7	0,0	44,5	0,0	5,1	0,0	37,4	0,0	3,2	0,0	4,7	0,0	0,5	2,9	0,0
	ostatní (5/83)	64,0	0,0	0,0	32,0	0,0	2,3	0,0	56,3	0,0	0,0	0,0	9,4	0,0	0,0	0,0	0,0	
Ostrov	A-D (33/306)	60,1	0,0	9,1	0,6	15,8	0,0	6,2	0,0	58,2	0,0	0,0	10,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
	Slánsko (5/86)	271,0	0,0	1,2	0,0	15,3	0,0	5,3	0,0	58,3	0,0	1,8	0,0	6,1	0,0	0,0	11,1	0,9
Pohled	Zátoň (3/26)	22,5	0,0	0,0	1,7	15,6	0,0	0,0	0,0	71,1	5,0	0,0	6,7	0,0	0,0	0,0	0,0	
	(2/43)	51,8	0,0	1,4	0,0	5,8	0,0	8,7	0,0	25,1	0,0	12,1	0,0	14,5	0,0	3,4	15,5	13,5
Sedlec	(5/75)	68,1	1,3	2,2	0,0	9,5	0,0	14,3	0,0	17,6	0,0	25,7	0,0	6,6	0,0	5,1	8,8	8,8
	Chýška (3/64)	39,3	1,3	1,3	0,0	43,3	0,0	22,9	0,0	28,0	0,0	3,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Strahov	Ověary (6/78)	76,9	0,2	2,9	0,0	7,2	0,0	11,7	0,0	19,5	0,0	17,9	0,0	23,4	0,0	10,4	6,8	6,8
	Pátek (5/128)	82,8	0,5	9,7	0,5	21,1	0,0	21,8	0,0	25,4	0,0	9,1	0,0	7,3	0,0	4,8	0,0	0,0
	Pražsko (10/132)	136,3	0,0	1,7	0,0	6,2	0,0	5,5	0,0	47,0	0,0	4,6	0,0	17,6	0,0	1,3	7,3	8,8
Třeboň	Svěráz (18/150)	69,3	0,0	20,6	0,0	51,3	0,0	15,2	0,0	8,7	0,0	0,0	4,3	0,0	0,0	0,0	0,0	
	(7/157)	66,1	2,3	17,4	9,1	46,9	2,8	17,0	0,0	4,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	
Zlatá Koruna (23/264)	95,6	9,7	15,2	24,3	13,1	14,4	4,7	6,4	6,3	1,2	0,0	1,4	1,6	0,0	1,8	0,0	0,0	
Celkem (390/5634)	3453,5	1,4	6,5	4,6	27,1	3,0	10,9	1,3	29,3	0,6	3,1	0,3	4,8	0,2	0,6	3,8	2,6	

Poznámka: Bez podsedků. Tučně dominantní hodnoty.

Tabulka XII.5. Majetková stratifikace podle pozemkové držby. Relativní podíl usedlostí různých kategorií v bonitních třídách tereziánského katastru.

Bonita	Lánů (procenta)															
	1/8	1/4	3/8	1/2	5/8	3/4	7/8	1	9/8	1,25	11/8	1,5	13/8	1,75	2	<2,25
3	3,4	12,7	9,7	33,3	3,0	5,5	0,4	27,4	0,0	0,4	0,4	2,1	0,4	0,0	0,8	0,4
4	1,6	13,6	0,2	47,1	0,0	9,0	0,0	20,2	0,0	3,0	0,0	2,8	0,0	0,2	1,4	0,9
5	5,6	14,6	6,7	30,8	2,2	9,9	0,8	21,2	1,2	1,7	0,0	3,2	0,0	0,3	1,0	0,7
6	6,2	16,6	8,0	33,3	3,6	10,0	1,2	14,7	0,2	1,6	0,1	2,5	0,2	0,4	1,2	0,5
7	10,7	17,8	9,9	31,3	3,0	8,1	0,8	14,5	0,3	0,9	0,1	1,2	0,0	0,1	1,2	0,2
8	7,9	13,8	6,5	29,6	3,6	10,1	1,2	22,4	0,3	1,0	0,0	1,5	0,1	0,1	1,5	0,4

Podle: A. CHALUPA – M. LIŠKOVÁ – J. NUHLÍČEK – F. RAJTORAL (ed.), Tereziánský katastr.

Klíčové prameny

- Instituce:** **Pohled**, opatství cisterciáček Údolí P. Marie u kostela Nanebevzetí P. Marie
- Dokument:** urbář, jenž byl součástí obsahově smíšené/„hospodářské“ knihy zahrnující také opisy listin a jejich registry
- Rok vzniku:** 1322–1329
- Jednotky plochy:** lány, poloulání a čtvrtě
- Poznámka:** urbář zaznamenal desátky odváděné z 10 vsí a úročné platy ze dvou jiných vsí
- Majetková stratifikace:** klášteru úročili poddaní ve dvou vsích, do jejichž majetkové struktury lze také nahlédnout
- Edice a specifické studie:** *Emler ed. 1881*, 20–22 (edice); *Nuhlíček 1957*, 245–246 (rozbor); Nový 1965, s. 49–54 (diplomatický rozbor a sociálně-ekonomická analýza)

- Instituce:** **Kutná Hora-Sedlec**, cisterciácké opatství Nanebevzetí P. Marie a sv. Jana Křtitele
- Dokument:** urbář, malý fragment
- Rok vzniku:** 30. léta 14. století, originál
- Jednotky plochy:** lán dělený na čtvrtě a jitra; rozlišován lán malý (56 jiter) a velký (64 jiter, lán „osecký“)
- Poznámka:** evidovány také platy na královskou berni
- Majetková stratifikace:** uvedeno 9 lokalit, jmenovitě lze určit 7 vsí a v jejich rámci i rozvržení půdy mezi poddané
- Edice a specifické studie:** *Nuhlíček 1957* (edice, diplomatický rozbor a sociálně-ekonomická analýza); *Nový 1965*, s. 46–48 (shrnutí a doplňky k Nuhlíčkově studii)

- Instituce:** **Chotěšov**, konvent premonstrátek u kostela sv. Václava a P. Marie
- Dokument:** urbář, dochován ve dvou hlavních opisech z 16. století, mezi kterými jsou drobné odchylky způsobené chybami prepisovačů; původní předloha se skládala ze dvou částí – starší latinské a mladší české z 20. let 16. století
- Rok vzniku:** 1367, později výběrově doplňován o vsi a majetky získané později
- Jednotky plochy:** země a lány, které podle všeho byly totožné; země převažují nad lány (lány 10x); lány i země děleny na poloulání a čtvrtě
- Poznámka:** údaje řazeny podle termínů vybírání dávek; neuveden dominikál – lze rekonstruovat pouze nepřímo; údaje o robotách neúplné; chybí údaje o dávkách královské berně, farní desátky a různé mimořádné pomoci
- Majetková stratifikace:** urbář zahrnuje 49 vsí a 3 městečka, v některých případech ale uvádí jen jména poddaných bez rozlohy půdy a povinností, popřípadě jen celkovou výměru vsí a dávky z lánu; plná rekonstrukce rozvržení půdy je možná u 42 lokalit; v urbáři zmíněno celkem 1070 jmen, z toho 808 poddaných s uvedenou rozlohou půdy, 109 bez údaje, 104 podsedků a 49 služebných osob.
- Edice a specifické studie:** *Emler ed. 1881*, s. 23–52 (edice); *Jasinskij 1901*, s. 218–219 (tabulka majetkové stratifikace, bez podsedků); *Bok 1961*, s. 32–62 (detailní analýza); *Nový 1981–1984* (analýza a zařazení české části urbáře)

- Instituce:** **Třeboň**, kanonie augustiniánů u kostela sv. Jiljí
- Dokument:** urbář byl součástí obsahově smíšené knihy, dochované v opise ze 17. století; mimo urbáře rkp. obsahoval také účetní záznamy z let 1367–1407
- Rok vzniku:** 1378
- Jednotky plochy:** lány, poloulání, čtvrtě, rovněž osminy, třetiny, šestiny a devítiny; orné roboty určeny na záhony; velikost lánu pouze odhadována na 60 jiter
- Poznámka:** v opise lze identifikovat prepisovačské chyby, zvláště v číslech ($1/2$) apod.; neodlišen základní text a pozdější přípisky a změny; dominikál neuveden
- Majetková stratifikace:** urbář zahrnuje 7 vsí celkem s 157 usedlostmi
- Edice a specifické studie:** *Krejčík 1949* (edice a základní analýza)

- Instituce:** **Praha, arcibiskupství**
- Dokument:** berní rejstřík (královská berně)
- Rok vzniku:** 1379, originál

4. *Jednotky plochy*: lány dělené na poloulání, čtvrtě, půlčtvrtě/osminy a v některých obvodech hojně i jitra (60 jiter do lánů); do různé míry jsou platy evidovány i podle jiných jednotek (např. z dědin, z „curia“ v rožmitálském obvodu); u Spolí v týnskovltavském obvodu uvedeno „**4 hereditates non mensurate**“; u Lhoty v křivosoudovském „7 lan. sive hered.“
5. *Poznámka*: údaje řazeny po hospodářských obvodech; údaje jen pro některé obvody arcibiskupských statků (Příbram, Rožmitál pod Třemšínem, Týn nad Vltavou, Chýnov, Červená Řečice, Herálec, Křivosoudov a Trhový Štěpánov); součty výměr poddaných ne vždy odpovídají údajům v záhlaví vsí; sumární údaje možno srovnat s urbářem z roku 1390; uvedeny i platy z náprav, rychetních lánů, **občin**; evidovány i nepoplatné chýše vdov
6. *Majetková stratifikace*: chybí údaje o pozemkové držbě osob neplatících berni; údaje o podsedcích
7. *Edice a specifické studie*: *Emler ed. 1881*, s. 313–400 (edice); *Dobiáš 1927*, s. 175–235 (analýza řečického obvodu); *Rubcov 1963*, zvl. s. 261–264, 278–295, 415–417 (analýza příbramského obvodu); *Boháč 1979* (vymapování všech statků)

1. *Instituce*: **Zlatá Koruna**, bývalý konvent cisterciáků u kostela Nanebevzetí P. Marie
2. *Dokument*: úroční rejstříky, originály; fragment rejstříku boletické rychty (A); kombinace dílčího urbáře a rejstřík netolické a lhenické rychty (B); rejstřík B sloužil po delší období a byl aktualizován, obsahuje četné razury a přípisky více písaří
3. *Rok vzniku*: 1387 (A); přibližně 1415–1420 (B)
4. *Jednotky plochy*: lány, jitra, půl jitra, čtvrtě jiter (ve lhenické a netolické rychtě 60 jiter na lán, v ostatních rychtách zlatokorunského kláštera 30 jiter)
5. *Poznámka*: B – úročné platy z pozemků, mlýnů, krčem, lázní, valch, rybolovu, nájmy z klášterních dvorů; některé vsi klášter nadržel celé (4x)
6. *Majetková stratifikace*: A – identifikovat lze 8 vsí, jen v pěti případech se ale zápis uchoval od začátku do konce; B – uvedeny Netolice a 19 vsí, Lhenice a 12 vsí; v záhlaví suma výměry poplatných pozemků, někdy uvedeny i platy z jednoho jitra; u většiny vsí detailně rozepsání poddaní a výměra poplatných pozemků (24x); u jednoho z poplatníků v mnoha vsích neuvedena výměra pozemků, ale jen přikázaný úročný plat; u některých vsí uveden jen paušální plat – přikázaný úrok, nikoliv výměry jednotlivých poplatníků; uvedena také jména, popřípadě chýše bez výměry pozemků
6. *Edice a specifické studie*: *Klimesch 1916* (edice rejstříku B); *Kadlec 1949*, s. 73–91 (sumární vyhodnocení rejstříku B a kompletnějšího navazujícího rejstříku z roku 1445); *Šusta 1907* (rozbor rejstříku B a výklad nesrozumitelných značek); *Graus 1957*, s. 196–197 (povšechná sociálně-ekonomická analýza rejstříku B); *Nový 1975*, s. 84–87 (edice a diplomatický rozbor rejstříku A); *Čechura 1981* (výpověď rejstříku B na širším hospodářském pozadí)

1. *Instituce*: **Ostrov, Davle-Ostrov**, benediktinské opatství sv. Jana Křtitele
2. *Dokument*: urbariální sumář (drobný fragment) a navazující urbář, které jsou součástí rozsáhlé obsahově smíšené/„hospodářské“ knihy užívané až do 17. století a zahrnující pamětní zápisy – opisy nápravnických, emfyteutických a sirotčích listin, urbář kláštera sv. Jana pod Skalou, gruntovní registra a trhové a sirotčí zápisy týkající se poddanských nemovitostí
3. *Rok vzniku*: 1390 (urbář), 1388 (urbariální sumář)
4. *Jednotky plochy*: lány a role dělené na čtvrti, výjimečně i půlčtvrtě/osminy; velikost lánů i rolí podle všeho stejná; rozsah lánů pouze odhadován na obvyklých 60–64 jiter; u lánů s velkým rentovým zatížením není vyloučeno větší množství jiter
5. *Poznámka*: lokality řazeny podle organizační struktury velkostatku; urbář neobsahuje údaje o dominikálu; chybí údaje o královské berni, farním desátku a podýmnmém; u Hašlovic „Wanussec de 1 laneo et ½ quartali cum **przikup**“
6. *Edice a specifické studie*: urbář informuje o majetkové struktuře 46 vsí, z nichž ve 12 se nacházel jeden až tři nápravnické dvory; v 7 vsích uvedeni podsedci
7. *Edice a specifické studie*: *Emler ed. 1881*, s. 53–91 (nepřehledná edice, nerozlišující jednotlivé části); *Nový 1961* (diplomatický rozbor celého rukopisu a sociálně-ekonomická analýza urbariálního sumáře z roku 1388 a urbáře z roku 1390)

1. *Instituce*: **Kláster Hradiště nad Jizerou**, cisterciácké opatství P. Marie
2. *Dokument*: urbář, fragment (dochována přibližně polovina); snad opis/výtah urbáře sloužící klášternímu pokladníku nebo účetnímu
3. *Rok vzniku*: 1400 (cca)
4. *Jednotky plochy*: lány, poloulání, čtvrtě a osminy (20x); lány dělené na čtvrtě a pruty (2x); záhony, někdy dělené ve čtvrtě, nikoliv ve významu elementárních pracovních ploch nebo drobných jednotkových dílů, ale spíše ve významu lánů (7x); velikost lánů pouze odhadována na 60–64 jiter
5. *Poznámka*: chybí údaje o dominikálu; platy také ze zahrad, městišť, luk/niv, kopanin, novin, chrastin a hájů
6. *Majetková stratifikace*: rozvržení majetkové držby uvedeno u 30 vsí, u dalších 8 pouze jména poddaných, z dalších lokalit uváděny platy; urbář umožňuje sledovat dynamiku poddanské držby – někteří poddaní platili z více pozemkových položek, u 8 vsí tak lze rozlišit reálnou držbu v určitém čase a pak jednotlivé majetkové části
7. *Edice a specifické studie*: *Emler (ed.) 1884* (edice a základní analýza); *Šimák 1917* (sídelně-historická i hospodářská analýza; tabulková sumarizace údajů pro každou ves i pro celek); *Ľasinskij 1926* (hospodářská i sociální analýza, bez využití Šimákovy studie)

1. *Instituce*: **Frydlant**, panství rodu Biberštejnů
2. *Dokument*: urbář, složený ze dvou písařsky a chronologicky odlišných částí, oddělených opisem listiny z roku 1409
3. *Rok vzniku*: 1381–1409; základní text urbáře psaný jednou písařskou rukou (po 1381) byl později doplňován a opravován rukou, kterou je psána druhá část urbáře (1409–1410)
4. *Jednotky plochy*: lány dělené na čtvrtě a pruty; vzhledem ke specifické sídelní formě a návaznosti na krušnohorský-jesenický pás lesních lánových vsí lze uvažovat o velkém „franckém“ lánu
5. *Poznámka*: urbář zahrnuje část dominikálu, jenž byl z velké části pronajímán poddaným; díky pozdějším opravám a doplňkům lze sledovat vývoj poddanské držby

6. *Majetková stratifikace*: urbář zahrnuje v různé míře a detailu soupis dávek z města Frýdlantu a z 31 vsí, celkem uvádí 724 poddaných; u velké části vsí je uvedena celková výměra, povinnosti z lánu a zvláště uvedeny nepoplatné lány rychtářské, farské a nápravnické/lenní, následuje výčet poddaných a jejich držby; ve většině vsí byly rychtářské, farské a nápravnické lány rozděleny mezi poddané
7. *Edice a specifické studie*: Hallwich 1905 (edice a základní vyhodnocení); Prandnerová 2009 (stručný popis)
1. *Instituce*: Praha-Strahov, premonstrátská kanonie u kostela Nanebevzetí P. Marie na Strahově
2. *Dokument*: urbář, originál a 2 opisy; základní text originálu na okrajích obohacen pozdějšími přípisky
3. *Rok vzniku*: 1410
4. *Jednotky plochy*: lány (explicitně 42x), někdy dělené na jitra, a dědiny (9x); o rozsahu lánů v některých vsí informují inzerty emfyteutických listin (60–96 jiter/korců na Pátecku u Loun, 72 korců na Ovčárecku u Kolína)
5. *Poznámka*: obsahově výjimečný urbář, a to díky evidenci dominikálu, inzertům emfyteutických listin (1340–1390) a pozdějším přípiskům o pronájmech, které umožňují konfrontovat normativní údaje s realitou fungování klášterního velkostatku; evidována také královská a obecná berně; vsi uspořádány podle struktury velkostatku
6. *Majetková stratifikace*: urbář informuje o 65 lokalitách, včetně přibližně 52 vsí, které klášter vlastnil celé; ve 20 vsích platili někteří poddaní z více pozemkových položek, což dovoluje usuzovat o majetkové mobilitě; v 17 vsích uvedeni podsedci s žádnou nebo jen malou pozemkovou výbavou
7. *Edice a specifické studie*: Emler ed. 1881, s. 219–301 (edice podle staršího z obou opisů); Tomek 1857 (rozbor a sumární přehled); Rubcov 1960 (modelový příklad poznávacích možností českých urbářů); Rubcov 1963, passim (analýza); Nový 1963 (diplomatický rozbor a sociálně-ekonomická analýza, včetně přípisků); Čechura 1997 (sociálně-ekonomická analýza, včetně přípisků)

Literatura a prameny

- Zdeněk BOHÁČ, *Pozemková držba pražského biskupství v době předhusitské – Der Bodenbesitz des Prager Erzbistums in der vorhussitischen Zeit*, Historická geografie 18 (1979), s. 165–203.
- Václav BOK, *Hospodářský vývoj kláštera chotěšovského do roku 1421*, rukopis diplomové práce, Katedra pomocných věd historických a archivního studia, Univerzita Karlova, Praha 1961.
- Jaroslav ČECHURA, *K některým otázkám hospodářského a správního systému cisterciáckých klášterů: (Zlatá koruna v předhusitském období) – Zu einigen Fragen des Wirtschafts- und Verwaltungssystems des Zisterzienserklosters: (Kloster Goldenkron in der vorhussitischen Zeit)*, Československý časopis historický 29 (1981), s. 228–257.
- Jaroslav ČECHURA, *Urbář kláštera Strahov z roku 1410*, Bibliotheca Strahoviensis 1, 1995 (1997), s. 25–44.
- Josef DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí. Díl 1. Doba předhusitská*, Pelhřimov 1927.
- Josef EMLER (ed.), *Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente – Deset urbářů českých z doby před válkami husitskými*, Praha 1881.
- Josef EMLER (ed.), *Žlomek urbáře kláštera hradištského (= Pojednání král. české společnosti nauk. Řada 6, díl 12, Třída pro filosofii, dějepis a filologii; č. 7)*, Praha 1884.
- František GRAUS, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Od poloviny 13. stol. do roku 1419 (= Studie a prameny 13)*, Praha 1957.
- Hermann HALLWICH, *Friedland vor fünfhundert Jahren*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 43 (1905), s. 357–428.
- Aleš CHALUPA – Marie LIŠKOVÁ – Josef NUHLÍČEK – František RAJTORAL (ed.), *Tereziánský katastr český*, sv. 2, Rustikál, Praha 1964.
- Anton Nikitič JASINSKIJ, *Očerki i izsledovanija po social'noj i ekonomičeskoj istorii Čechii v srednje veka. Tom I, Osnovy social'no-gospodstva češkago naroda v epochu gospodstva obyčnago prava*, Jur'jev 1901.
- Anton Nikitič JASINSKIJ, *Pozemel'naja opis' Gradiščenskogo monastyrja*, Minsk 1926.
- Jaroslav KADLEC, *Dějiny kláštera Svaté Koruny*, České Budějovice 1949.
- Johann Matthäus KLIMESCH (ed.), *Ein Urbar der Herrschaft Netolitz aus dem 15. Jahrh.*, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 54 (1916), s. 301–319.
- Adolf Ludvík KREJČÍK, *Urbář z roku 1378 a úcty kláštera třeboňského z let 1367–1407 (= Historický archiv 52)*, Praha 1949.
- Rostislav NOVÝ, *Finanční písemnosti předhusitského velkostatku v Čechách – Finanz-Schriftgut der vorhussitischen Grossgrundherrschaft in Böhmen*, Acta universitatis Carolinae – Philosophice et historica 1 – Z pomocných věd historických 3, Praha 1975, s. 47–88.
- Rostislav NOVÝ, *Ostrovské urbáře z let 1388 a 1390*, Sborník Národního muzea v Praze, řada A – Historie 15 (1961), s. 1–44.
- Rostislav NOVÝ, *Strahovský urbář z roku 1410 (Příspěvek ke studiu struktury předhusitského velkostatku)*, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia 7 (1963), s. 39–69.
- Rostislav NOVÝ, *Studie o předhusitských urbářích*, Sborník historický 13 (1965), s. 5–64.
- Rostislav NOVÝ, *Urbář encovanského statku chotěšovského kláštera – Poznámky k chotěšovskému urbáři z r. 1367*, Litoměřicko 17–20 (1981–1984), s. 71–77.
- Josef NUHLÍČEK, *Žlomek urbáře kláštera sedleckého z třicátých let 14. stol.*, Sborník archivních prací 7 (1957), s. 226–272.
- Boris Timofjevič RUBCOV, *Issledovanija po agrarnoj istorii Čechii: XIV načala XV v.*, Moskva 1963.
- Boris Timofjevič RUBCOV, *K otázce některých zvláštností vývoje feudální renty v Čechách ve 14. a na počátku 15. století*, Československý časopis historický 8 (1960), s. 856–863.
- Josef Vítězslav ŠIMÁK, *Dějinné paměti okresu mnichovohradištského I*, Mnichovo Hradiště 1916.
- František ŠMAHEL, *Husitská revoluce I. Doba vymknutá z kloubů*, Praha 1995.
- Josef ŠUSTA, *Úroční rejstřík kláštera zlatokorunského z počátku 15. věku*, Český časopis historický 13 (1907), s. 312–322.